

SESV-05

મનોસામાજિક અને કૌટુંબિક સમસ્યાઓ

એકમ - ૧ કુટુંબ

Family

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અને

રીહેબીસિટેશન કાઉન્સિલ
ઑફ ઈન્ડિયાનો સહકાર્યાન્વયનો કાર્યક્રમ

લેખક:

ડૉ. મનિષા એન. ગુર્જર

એસોસિએટ પ્રોફેસર,

આકાર એમ.એડ્. કોલેજ, અમદાવાદ

પરામર્શક (વિષય)

ડૉ જયશ્રી એન. ગુર્જર

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર - શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટિ, અમદાવાદ

પરામર્શક (ભાષા)

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટિ, અમદાવાદ

સંપાદન અને સંયોજન

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટિ, અમદાવાદ

- એકમ - ૧ કુટુંબ
Family
- એકમ - ૨ મુદ્દાઓ, સંલગ્ન અને રાહત
Issues, Concerns and Concessions
- એકમ - ૩ કુટુંબની સામેલગીરી અને સશક્તિકરણ
Involvement and Empowerment of Families
- એકમ - ૪ પુનર્વસન પ્રક્રિયામાં સમુદાય
Community in Rehabilitation Process
- એકમ - ૫ સમુદાય આધારિત પુનર્વસન
Community Based Rehabilitation

એકમ - ૧ કુટુંબ

Family

➤ ઉદ્દેશો

Objectives

➤ પ્રસ્તાવના

Introduction

૧.૧ કુટુંબની વ્યાખ્યા, પ્રકારો અને પ્રભાવ

Definition, Types and Impact

- કુટુંબની વ્યાખ્યા
- કુટુંબના પ્રકારો
 - ✓ વંશના આધારે કુટુંબના પ્રકારો
 - ✓ સત્તાના આધારે કુટુંબના પ્રકારો
 - ✓ સ્થાનના આધારે કુટુંબના પ્રકારો
 - ✓ સહનિવાસના આધારે કુટુંબના પ્રકારો
- બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ
 - ✓ સામાન્ય બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ
 - ✓ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ
 - દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર સંયુક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ
 - દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર વિભક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ

૧.૨ કુટુંબની સામેલગીરી અને સહકારનું મહત્વ

Importance of Family Involvement and Support

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક અને કુટુંબની સામેલગીરીનું મહત્વ
 - દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક અને કુટુંબના સહકારનું મહત્વ
- ૧.૩ માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, દાદા-દાદી, કુટુંબના અન્ય સભ્યો અને વિસ્તૃત કુટુંબની ભૂમિકા

Role of Parents, Siblings, Grand Parents, Family Members And Extended Family

- માતા-પિતાની ભૂમિકા
- ભાઈ-બહેનની ભૂમિકા
- દાદા-દાદીની ભૂમિકા
- કુટુંબના અન્ય સભ્યોની ભૂમિકા
- વિસ્તૃત કુટુંબની ભૂમિકા

૧.૪ કૌટુંબિક સશક્તિકરણ, સલાહ અને માર્ગદર્શન

Family Empowerment, Counseling and Guidance

- કુટુંબનું સશક્તિકરણ
- પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શન
 - ✓ માતા-પિતા માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનનું મહત્ત્વ
 - ✓ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત

૧.૫ માહિતી પસંદગીની જરૂરિયાત

Need for Informed Choice

➤ સારાંશ

Summary

➤ ઉદ્દેશો

Objectives

આ એકમના અધ્યયનથી તમે આટલી માહિતી જાણી શકશો.

- કુટુંબ એટલે શું?, કુટુંબની વિવિધ વિદ્વાનોએ આપેલી વ્યાખ્યાઓ
- વંશ, સત્તા, સ્થાન તથા સહનિવાસના આધારે કુટુંબના વિવિધ પ્રકારો તથા તેના પેટા પ્રકારો
- સામાન્ય બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર સંયુક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર વિભક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ
- કુટુંબની સામેલગીરી અને સહકારનું મહત્વ
- માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, દાદા-દાદી, કુટુંબના અન્ય સભ્યો અને વિસ્તૃત કુટુંબની ભૂમિકા
- કૌટુંબિક સશક્તિકરણ કોને કહે છે ?
- પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શન
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના માતા-પિતા માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનનું મહત્વ
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત
- માતા-પિતા માટે માહિતી પસંદગીની જરૂરિયાત

➤ પ્રસ્તાવના

Introduction

કુટુંબ એ સાર્વત્રિક સામાજિક સંસ્થા છે. તે પાયાની સામાજિક સંસ્થા તરીકે કાર્ય કરે છે. કુટુંબના સભ્યોમાં મુખ્યત્વે માતા-પિતા, તેમના સંતાનો, દાદા-દાદી તથા કેટલીક વાર અન્ય સગા - સંબંધીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ કુટુંબમાં રહીને જ પાયાના તથા પોતાના જીવનમાં ઉપયોગી કાર્યો કરે છે. વ્યક્તિના સર્વાંગી વિકાસમાં કુટુંબનું પ્રદાન અમૂલ્ય છે. કુટુંબના સભ્યોમાં ‘અમેપણા’ની ઊંડી ભાવના જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત સભ્યો વચ્ચેનો સંબંધ અનૌપચારિક, વ્યક્તિગત, નજીકનો જોવા મળે છે. સભ્યોમાં પરસ્પર લાગણી તથા સહાનુભૂતિ જોવા મળે છે.

કુટુંબ એ સાર્વત્રિક હોવા છતાં બધા જ સમાજોમાં તેનું સ્વરૂપ એક સરખું હોતું નથી. વિવિધ સમાજ મુજબ કુટુંબના સભ્યોના પારસ્પરિક સંબંધો, ફરજો, દરજ્જા અને ભૂમિકામાં વિવિધતા જોવા મળે છે. આમ છતાં કુટુંબના સભ્યો વચ્ચેના સંબંધોમાં આત્મીયતા, નિઃસ્વાર્થતા, સહકાર, રક્ષણ તથા કાયમી અને ટકાઉપણાની ભાવના જોવા મળે છે.

કુટુંબના પ્રકારોની વાત કરીએ તો સંયુક્ત કુટુંબ તથા વિભક્ત કુટુંબ એમ બે મુખ્ય પ્રકાર પાડી શકાય. આ ઉપરાંત પણ વિવિધ પ્રકારના કુટુંબો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. વિવિધ પ્રકારો હોવા છતાં પણ એક વાત સર્વસામાન્ય છે કે પ્રત્યેક કુટુંબના સભ્યો પોતાના કુટુંબના અન્ય સભ્યો સાથે પરસ્પર સહકાર તથા આત્મીયતાથી રહે છે. આ કારણે જ પ્રત્યેક સભ્યો એકબીજાના સારા-ખોટા બધા જ પાસાનો સ્વીકાર કરી એક સાથે રહે છે.

કોઈ પણ પ્રકારના કુટુંબમાં જ્યારે બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે બાળક સૌ પ્રથમ કુટુંબના સંપર્કમાં આવે છે. કુટુંબ દ્વારા બાળકનો ઉછેર કરવામાં આવે છે. કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળકને જેમ કેળવવું હોય તેમ તેને કેળવી શકાય છે. બાળકના શિક્ષણથી લઈને તેના વ્યવસાયમાં સ્થાયી થવા સુધીની બધી જ જવાબદારી કુટુંબની હોય છે. વળી, બાળક પોતાની બધા જ પ્રકારની જરૂરિયાતોના સંતોષ માટે કુટુંબ પર આધારિત હોય છે. બાળકને તેના વિકાસ માટે અધિકારયુક્ત તથા સમાનતાયુક્ત એમ બંને પ્રકારના સંબંધોની જરૂર હોય છે. આ બંને તેને માતા-પિતા તથા ભાઈ બહેન સાથેના સંબંધોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. આમ, કુટુંબ સાથે બાળકનું તાદાત્મ્ય અનન્ય હોય છે.

પરંતુ જ્યારે કોઈ પણ કુટુંબમાં કોઈ પણ કારણસર કોઈ પણ પ્રકારની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે કુટુંબની સ્થિતિ કાંઈક અલગ જ પ્રકારની જોવા મળે છે. આ સમયે માતા-પિતાના શિરે વિશેષ જવાબદારી આવી પડે છે. બાળકમાં જોવા મળતી આ અક્ષમતા શારીરિક તથા માનસિક કોઈ પણ પ્રકારની હોઈ શકે છે. અહીં પ્રસ્તુત એકમમાં બાળકોમાં જોવા મળતી દષ્ટિ અક્ષમતા પર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે. આ દષ્ટિ અક્ષમતા આંશિક તથા સંપૂર્ણ એટલે કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા પણ હોઈ શકે છે. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરમાં સંયુક્ત કુટુંબ તથા વિભક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ, કુટુંબનો સહકાર, કુટુંબના વિવિધ સભ્યોની દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના જીવનમાં મહત્વની ભૂમિકા, કુટુંબનું સશક્તિકરણ, કુટુંબને જરૂરી માર્ગદર્શન, સલાહ તથા કુટુંબ માટે માહિતી પસંદગીની જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં અત્રે વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જે આ મુજબ છે.

૧.૧ કુટુંબની વ્યાખ્યા, પ્રકારો અને પ્રભાવ

Definition, Types and Impact

સમાજમાં લગ્ન, કુટુંબ અને જ્ઞાતિ જેવી અનેકવિધ સામાજિક સંસ્થાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ પૈકી કુટુંબમાં બાળકનો જન્મ, ઉછેર તથા તેના જીવનનો સર્વાંગી વિકાસ થાય છે. કુટુંબની મદદથી બાળક પોતાની શૈક્ષણિક તથા વ્યાવાયિક પ્રગતિ કરી એક ઉજ્જવળ ભવિષ્ય તરફ આગળ વધે છે. કુટુંબ દ્વારા બાળકનું સામાજિકીકરણ થાય છે. જો કે સમય મુજબ કુટુંબના પ્રકાર તથા કાર્યોમાં પરિવર્તન જોવા મળે છે. આમ, બાળકના વિકાસમાં કુટુંબનું પ્રદાન અદ્વિતીય છે. આ સંદર્ભમાં વિચારતા કુટુંબ એટલે શું તે સમજવું પડે. આ ઉપરાંત કુટુંબના વિવિધ પ્રકારો તથા સામાન્ય બાળક અને દષ્ટિ અક્ષમતા (આંશિક કે સંપૂર્ણ અક્ષમતા) ધરાવતા બાળકો પર કુટુંબના પ્રભાવની અસર તપાસવી પડે. જેની અત્રે રજૂઆત કરવામાં આવી છે. જે આ મુજબ છે.

● કુટુંબની વ્યાખ્યા

કુટુંબની વિવિધ વિદ્વાનોએ આપેલી વિવિધ વ્યાખ્યાઓ નીચે મુજબ છે.

- કુટુંબ એ બાળકોવાળા કે બાળકો વગરનાં પતિ-પત્નીનું બનેલું અમુક અંશે લાંબાગાળાનું જૂથ છે.

- ઓગબર્ન

- કુટુંબ એક એવું સામાજિક જૂથ છે કે જેના સભ્યો પ્રજનન પ્રક્રિયા દ્વારા એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે. આ પ્રકારના સંબંધોથી જોડાયેલા સભ્યોના અધિકારો અને ફરજો સમુદાયનાં સામાજિક ધોરણો દ્વારા નિશ્ચિત થયેલા હોય છે.

- કિંગસલે ડેવિસ

- કુટુંબ એ સ્પષ્ટ અને લાંબાગાળા સુધી ટકી રહે તેવા જાતીય સંબંધો ઉપર રચાયેલું જૂથ છે અને તેના દ્વારા જ બાળકોનું પ્રજનન અને ઉછેર શક્ય બને છે.

- મેકાઈવર

- કુટુંબ એ પ્રજનન અને બાળઉછેર માટેની પ્રમાણભૂત, કાયદેસરની અને નિયમબદ્ધ કાર્ય પ્રણાલિકા છે.

- રોબર્ટ બસ્ટીડર્ડ

- કુટુંબ એ લગ્ન, લોહી કે દત્તક દ્વારા સંબંધિત બે કે વધુ વ્યક્તિઓનું બનેલું અને સહનિવાસ કરતું જૂથ છે.

- યંગ અને મેક

કુટુંબની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાઓના આધારે કહી શકાય કે -

- કુટુંબ એ બાળકોવાળા કે બાળકો વગરના પતિ-પત્નીનું બનેલું જૂથ છે.
- કુટુંબ એ સામાજિક જૂથ છે.
- કુટુંબ એ સ્પષ્ટ, લાંબાગાળા સુધી ટકી રહે તેવા જાતીય સંબંધ પર રચાયેલું જૂથ છે.
- તે બાળઉછેર માટેની પ્રમાણભૂત અને કાયદેસરની કાર્યપ્રણાલી છે.
- કુટુંબ બે કે વધુ વ્યક્તિઓનું બનેલું જૂથ છે.
- કુટુંબમાં બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ સહનિવાસ કરે છે.

આમ, કહી શકાય કે કુટુંબ એટલે એક છત નીચે રહેતા અને એક સમયે બનેલી રસોઈ જમતા ઘરના બધા જ સભ્યો જેમ કે - કોઈ એક બાળકનાં માતા-પિતા, દાદા-દાદી, નાના-નાની, કાકા-કાકી, અપરણિત ફોઈ, કાકાના પુત્ર, પુત્રીઓ વગેરે સભ્યો ભેગા મળીને બનતું એક જૂથ એટલે કુટુંબ.

ઉપરોક્ત બાબતોના આધારે કુટુંબના કેટલાક લક્ષણો આ મુજબ તારવી શકાય.

- કુટુંબનો ઉદ્ભવ વંશવૃદ્ધિ તથા સહજીવન દ્વારા સંતતિની સંભાળ અને ઉછેર માટે થાય છે.
- કુટુંબ એક સ્થળે સહવાસ કરતું જૂથ છે જેમાં પતિ-પત્ની તથા અન્ય સભ્યો એકબીજા સાથે સહવાસ-નિવાસ કરે છે.

- લગ્નપ્રથા કુટુંબપ્રથાનું અગત્યનું લક્ષણ છે. લગ્નનું સ્વરૂપ અલગ અલગ સમાજ મુજબ અલગ અલગ હોઈ શકે છે.
- પ્રત્યેક કુટુંબને તેની પોતાની વંશાવલિ હોય છે. જેનાથી કુટુંબના પૂર્વજો અને વંશજો વચ્ચેનો સંબંધ સમજી શકાય છે.
- કુટુંબના સભ્યોનાં જીવનને ટકાવી રાખવા તથા આર્થિક જવાબદારી સંભાળવા પ્રત્યેક કુટુંબ અમુક પ્રકારની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે.

● કુટુંબના પ્રકારો

બાળક જન્મથી જ આંતરિક શક્તિઓ સાથે જન્મે છે. બાળકમાં રહેલી આ આંતરિક શક્તિઓનો વિકાસ થવો જરૂરી છે. આ સાથે જ બાળકનો બાહ્ય વિકાસ થવો પણ એટલો જ જરૂરી છે. કુટુંબ બાળકના આ આંતરિક તથા બાહ્ય વિકાસમાં મદદરૂપ બને છે. વળી, સમાજમાં વિવિધ પ્રકારના કુટુંબો જેવા કે - વંશના આધારે, સત્તાને આધારે, સ્થાનના આધારે તથા સહનિવાસને આધારે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ પ્રકારોના પણ પેટા પ્રકારો જોવા મળે છે. આમ, કુટુંબના વિવિધ પ્રકાર મુજબ બાળકના ઉછેરમાં વિવિધતા જોવા મળે છે. આ સંદર્ભમાં કુટુંબના વિવિધ પ્રકારોની અત્રે વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જે આ મુજબ છે.

- ✓ વંશના આધારે કુટુંબના પ્રકારો : વંશના આધારે કુટુંબના બે પ્રકારો પડે છે.

(અ) માતૃવંશી

માતૃવંશી કુટુંબમાં વંશની ગણના માતા તરફથી કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના કુટુંબમાં માતૃ સ્ત્રી સંતાનને જ મિલકત તથા સત્તા વારસો પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રીઓ દ્વારા જ કુટુંબમાં ધાર્મિક વિધિઓ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના કુટુંબમાં સંતાનના નામ પાછળ માતાનું નામ જોડવામાં આવે છે.

(બ) પિતૃવંશી

વંશના આધારે કુટુંબનો બીજો પ્રકાર પિતૃવંશી કુટુંબનો છે. આ પ્રકારના કુટુંબમાં વંશગણના પિતાના નામથી કરવામાં આવે છે. સંતાનોના નામ પાછળ પિતાનું નામ જોડવામાં આવે છે. પુરુષ બાળકને મિલકત તથા સત્તા પિતા તરફથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરાંત પુરુષ સંતાનો દ્વારા જ પિતૃવંશી કુટુંબમાં ધાર્મિક વિધિ-વિધાનો કરવામાં આવે છે. આમ, અહીં પુરુષ સંતાન તથા પિતૃવંશ કેન્દ્રમાં છે.

- ✓ સત્તાના આધારે કુટુંબના પ્રકારો : સત્તાના આધારે કુટુંબના બે પ્રકારો પડે છે.

(અ) માતૃસત્તાક

માતૃસત્તાક કુટુંબમાં માતા સર્વોપરી હોય છે. માતૃસત્તાક કુટુંબમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ઉચ્ચ કક્ષાનું હોય છે. આ ઉપરાંત સમાજના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીઓ પોતાનું આગવું સ્થાન તથા પ્રભુત્વ ધરાવે છે.

કુટુંબનું મૂળ માતાને ગણવામાં આવે છે તથા વારસો પણ સ્ત્રી સંતાનને જ પ્રાપ્ત થાય છે. લગ્ન પછી યુવતી પોતાની માતાના ગૃહે રહે છે. આમ માતૃસત્તાક કુટુંબ વ્યવસ્થા માતૃવંશી અને માતૃસ્થાની હોય છે.

(બ) પિતૃસત્તાક

પિતૃસત્તાક કુટુંબમાં પિતા તરફથી પુત્ર સંતાનને વારસો પ્રાપ્ત થાય છે આથી પુત્ર સંતાન અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. આ પ્રકારના કુટુંબમાં પુરુષો ઉચ્ચ સ્થાન તથા દરજ્જો ધરાવે છે. અહીં પુરુષોની સત્તા વિશેષ હોવાથી આ પ્રકારના કુટુંબ પિતૃવંશી અને પિતૃસ્થાની હોય છે. પિતૃસત્તાક કુટુંબમાં સમાજજીવનના વિવિધ ક્ષેત્રે પુરુષોનું સ્થાન ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ હોય છે.

✓ **સ્થાનના આધારે કુટુંબના પ્રકારો :** સ્થાનના આધારે કુટુંબના બે પ્રકારો પડે છે.

(અ) માતૃસ્થાનીય

માતૃસ્થાનીય કુટુંબમાં સ્ત્રીઓને તમામ પ્રકારના નિર્ણયોમાં મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવે છે. અહીં માતાની વારસદાર તરીકે સ્ત્રીઓ હોય છે. વળી, સ્ત્રીઓ લગ્ન બાદ માતાના કુટુંબમાં સ્થાયી થવાથી તેના પતિએ પણ પત્નીના કુટુંબમાં આવીને જ કાયમી નિવાસ કરવો પડે છે.

(અ) પિતૃસ્થાનીય

પિતૃસ્થાનીય કુટુંબમાં પુરુષ તમામ પ્રકારના નિર્ણયો લે છે. આ પ્રકારના કુટુંબમાં પુરુષ સંતાનને જ પિતાના વારસદાર ગણવામાં આવે છે. સ્ત્રી લગ્ન બાદ પતિના કુટુંબમાં કાયમી નિવાસ કરે છે.

✓ **સહનિવાસના આધારે કુટુંબના પ્રકારો :** સહનિવાસના આધારે કુટુંબના બે પ્રકારો પડે છે.

(અ) સંયુક્ત કુટુંબ

સંયુક્ત કુટુંબમાં કુટુંબનું સંચાલન કુટુંબના વડા તરીકે પિતા કે માતા દ્વારા કરવામાં આવે છે. આમ, કુટુંબના વડાની સત્તા અનેકગણી હોય છે. તેમના દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયો કુટુંબના અન્ય સભ્યોએ માન્ય રાખવા પડે છે. આમ છતાં કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યની સામાજિક સલામતીનું ધ્યાન રાખવામાં આવે છે. સંયુક્ત કુટુંબ એ પરસ્પર અમુક ચોક્કસ પ્રકારના સગપણ - સંબંધો ધરાવતી વ્યક્તિઓનું બનેલું જૂથ છે. જે સામાન્ય રીતે એક જ મકાનમાં વસવાટ કરે છે અને એક જ રસોડે જમે છે. તેઓ સહિયારી મિલકત તથા સંયુક્ત આવક તથા પારસ્પરિક હકો ભોગવે છે. સંયુક્ત કુટુંબના સભ્યો ધાર્મિક પૂજા આરાધનામાં સમાન રીતે ભાગ લે છે. કુટુંબના સભ્યો દ્વારા વિવિધ ફરજો અદા કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના કુટુંબમાં બે કે તેથી વધુ પેઢીના સભ્યો એકસાથે એક જ નિવાસ્થાને વસવાટ તથા ભોજન કરે છે.

(બ) વિભક્ત કુટુંબ

વિભક્ત કુટુંબમાં માતા-પિતા તથા તેમના સંતાનોનો સમાવેશ થાય છે એટલે કે વિભક્ત કુટુંબ એ પતિ-પત્ની અને તેમનાં અપરણિત સંતાનોનું બનેલું હોય છે. આ દ્રષ્ટિએ વિભક્ત કુટુંબનું કદ નાનું હોય છે. આ પ્રકારના કુટુંબમાં સત્તા મુખ્ય તથા જવાબદાર વ્યક્તિને હસ્તક હોય છે. અહીં તમામ પ્રકારના

નિર્ણયો માતા-પિતા તથા સંતાનની સહમતિથી લેવામાં આવે છે. આથી સર્વ સભ્યોમાં નિર્ણયોની બાબતમાં એકસૂત્રતા જોવા મળે છે. વિભક્ત કુટુંબમાં પ્રત્યેક સભ્યને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે આથી પ્રત્યેક સભ્યે પોતાનો વ્યક્તિગત વિકાસ કરી શકે છે. અત્યારના આધુનિક સમાજમાં શહેરીકરણ તથા ઔદ્યોગિકરણના લીધે વિભક્ત કુટુંબોની સંખ્યા દિવસે ને દિવસે વધતી જોવા મળે છે.

આમ, વંશ, સત્તા, સ્થાન અને સહનિવાસને આધારે કુટુંબના ઉપરોક્ત પ્રકારો જોઈ શકાય છે.

● બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ

કોઈ પણ પ્રકારના કુટુંબમાં જ્યારે બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે કુટુંબમાં આનંદ, ઉત્સાહનું વાતાવરણ જોવા મળે છે. બાળકને લઈને કુટુંબના સભ્યો વિવિધ પ્રકારની આશા-અપેક્ષાઓ રાખે છે. વળી બાળકના ઉછેરમાં કુટુંબના સર્વ સભ્યો સંયુક્ત રીતે ઉત્સાહપૂર્વક જોડાય છે. આ પ્રકારનું વાતાવરણ દરેક પ્રકારના કુટુંબમાં જોવા મળે છે, પરંતુ જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારના કુટુંબમાં દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે તે બાળકના માતા-પિતા એક અલગ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતા જોવા મળે છે. શરૂઆતમાં માતા-પિતા સ્વયં આ વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરવા તૈયારી દર્શાવતા નથી, પરંતુ પછીથી સયમ જતા તેઓ વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરે છે. વળી, કુટુંબના વિવિધ સભ્યોનો પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પ્રત્યે શરૂઆતમાં નકારાત્મક અભિગમ જોવા મળે છે. જેનો પ્રભાવ બાળકના ઉછેરમાં સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે. આ સંદર્ભમાં અહીં સામાન્ય બાળક તથા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર સંયુક્ત કુટુંબ તથા વિભક્ત કુટુંબના પ્રભાવની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જે આ મુજબ છે.

✓ સામાન્ય બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ

બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં કુટુંબ એક અગત્યનું પરિબળ છે. બાળકનું મન કોરી સ્લેટ જેવું હોય છે. બાળકના કુમળા માનસ પર કુટુંબના સભ્યોનો પ્રભાવ જોઈ શકાય છે. કુટુંબના સભ્યો પોતાની રીતે બાળકનો ઉછેર તથા ઘડતર કરે છે. કુટુંબ સંયુક્ત, વિભક્ત કે અન્ય કોઈ પણ પ્રકારનું હોય પરંતુ કુટુંબની વિવિધ પ્રકારની શક્તિઓ તથા મર્યાદાઓનો પ્રભાવ બાળકના સમગ્ર વ્યક્તિત્વ પર જોવા મળે છે. અહીં ખાસ કરીને સંયુક્ત કુટુંબના સંદર્ભમાં વાત કરીએ તો કહી શકાય કે, માતા-પિતા, દાદા-દાદી, કાકા-કાકી, ભાઈ-બહેનો વગેરેનો સમાવેશ સંયુક્ત કુટુંબમાં થાય છે, જેને પરિવાર કે કુટુંબ કહીને વ્યક્તિ પોતાની ઓળખ તેના એક સભ્ય તરીકે સમાજમાં આપે છે.

બાળ ઉછેરના વિવિધ તબક્કે કુટુંબની બાળક પર વિવિધ અસરો જોવા મળે છે. કુટુંબના વિવિધ સભ્યોની વિવિધ લાગણીઓ, વિચારો તથા તેમના પક્ષપાતો કે પૂર્વગ્રહોની અસર બાળક પર થતી જોવા મળે છે. આમ છતાં કુટુંબ દ્વારા બાળકને હુંફ, પ્રેરણા, સ્નેહ, સહકાર, સલામતી વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. આમ, કુટુંબનું વાતાવરણ બાળકને પ્રેરણા પૂરી પાડનાર બની રહે છે. બાળકને જીવનના વિવિધ તબક્કે

જીવનની વિવિધ સમસ્યાઓનું સમાધાન શોધી આગળ વધવાની અનેક તકો કુટુંબ પૂરી પાડે છે. આથી, કહી શકાય કે બાળકની વિવિધ પ્રકારની જરૂરિયાતો કુટુંબ દ્વારા પૂરી કરી શકાય છે.

બાળકની તંદુરસ્તી પર, સ્વાસ્થ્ય પર કુટુંબનો પ્રભાવ સૌથી વધુ જોવા મળે છે. કુટુંબના લોકોની સ્વચ્છતા, સુઘડતા, પૌષ્ટિક ખોરાક, સારી ટેવો, ઘરમાં સ્વચ્છ હવા અને પ્રકાશની યોગ્ય વ્યવસ્થા વગેરેની બાળક પર અસર જોવા મળે છે. તંદુરસ્ત શરીર તંદુરસ્ત મન માટે જરૂરી ગણાય છે એ ન્યાયે બાળકનો શારીરિક વિકાસ સુદૃઢ અને સક્ષમ રીતે થાય તે માટે કુટુંબના સભ્યો સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. બાળકના સ્વાસ્થ્ય પ્રત્યે માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો હંમેશા સજાગ રહે છે. આમ, સ્વાસ્થ્ય અંગેના સિદ્ધાંતોનો કુટુંબમાં અમલ થવાથી બાલ્યાવસ્થાથી જ બાળકમાં તે અંગેની સભાનતા જોવા મળે છે.

બાળક કુટુંબના સભ્યોના વર્તનનું ઝડપથી અનુકરણ કરવા લાગે છે જેનો પ્રભાવ બાળક પર જોવા મળે છે. વળી, બાળકની સારી-ખોટી ટેવોના નિર્માણમાં કુટુંબ અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. કુટુંબના સભ્યો સાથે રહીને બાળકમાં સહકાર, સહાનુભૂતિ, સમર્પણ, સ્નેહ, સંવાદિતા, આદર, નિઃસ્વાર્થતા, પરોપકાર, સહિષ્ણુતા, આજ્ઞાપાલન, નિયમબદ્ધતા, કર્તવ્યપાલન, પરસ્પરાવલંબન વગેરે જોવા વિવિધ ગુણો વિકસે છે. આ ઉપરાંત કુટુંબની સામાજિક પરંપરાઓ, પ્રણાલિકાઓ, રીત-રિવાજો, સામાજિક વ્યવહારો વગેરે કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળક શીખે છે. તે કુટુંબમાં રહી વિવિધ પ્રકારના સામાજિક અનુભવો પ્રાપ્ત કરે છે. કુટુંબના સભ્યો સાથે સામાજિક આંતરક્રિયા કરી તેમની સાથે અનુકૂલન તથા તાદાત્મ્ય સાધતા શીખે છે. બાળકમાં વિવિધ પ્રકારના મૂલ્યો અને આદર્શોનો વિકાસ પણ કુટુંબ દ્વારા જ થાય છે. કુટુંબ સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ અને સંવર્ધનમાં તથા સંસ્કૃતિના હસ્તાંતરણમાં તથા એક પેઢી થી બીજી પેઢી સુધી વારસાને લઈ જવામાં બાળકને મદદરૂપ બને છે. કુટુંબની સામાજિક - આર્થિક સ્થિતિ, કુટુંબમાં બાળકોની સંખ્યા વગેરે પણ બાળકના વિકાસ પર અસર કરે છે. બાળકના માનસિક વિકાસમાં કુટુંબના સભ્યોની બૌદ્ધિક ગુણવત્તાને સ્વીકારવામાં આવે છે. બાળક માતા-પિતા પાસેથી સ્નેહ, સમર્પણ, કાળજી તથા ભાઈ-બહેનો પાસેથી બંધુત્વના અને અનુકૂલનના પાઠ શીખે છે. ચારિત્ર્ય નિર્માણના પાઠ બાળક કુટુંબ દ્વારા શીખે છે. આમ, કુટુંબના સ્નેહ અને સંવાદિતાભર્યા વાતાવરણમાં બાળકનો સર્વાંગી તથા સ્વતંત્ર વિકાસ થાય છે.

✓ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર કુટુંબનો પ્રભાવ

કુટુંબના સભ્યોનો બાળક પર હકારાત્મક તથા નકારાત્મક બંને રીતે પ્રભાવ જોવા મળે છે. આ પ્રભાવ સામાન્ય બાળક તથા કુટુંબમાં જન્મેલ દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર વિભિન્ન રીતે પડે છે. આ ઉપરાંત કુટુંબના વિવિધ પ્રકારો મુજબ સંયુક્ત કુટુંબ તથા વિભક્ત કુટુંબની પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર વિવિધ અસરો જોવા મળે છે. બાળકની આ દષ્ટિ અક્ષમતા ખાસ કરીને આંશિક અથવા સંપૂર્ણ હોઈ શકે છે. આ બંને પ્રકારની અક્ષમતાને ધ્યાનમાં રાખીને અહીં પ્રથમ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર

સંયુક્ત કુટુંબનો અને ત્યાર બાદ વિભક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ વિસ્તૃત રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. જે આ મુજબ છે.

■ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર સંયુક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ

ભારતમાં પ્રાચીન સમયથી જ સંયુક્ત કુટુંબ તરફનું હકારાત્મક વલણ જોવા મળે છે. સંયુક્ત કુટુંબમાં દાદા-દાદી, માતા-પિતા, તેમના સંતાનો, કાકા-કાકી, તેમના સંતાનો, ફોઈ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. કુટુંબના આ સર્વે સભ્યો તથા કુટુંબમાં બાળકોની સંખ્યા, કુટુંબના પ્રકાર, કુટુંબનું કદ, માતા-પિતાની કુટુંબ વિશેની માન્યતાઓ, કુટુંબના સભ્યોની બૌદ્ધિક ગુણવત્તા, કુટુંબની સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિ તથા માતા-પિતા અને કુટુંબના સભ્યોનું શિક્ષણ પ્રત્યેનું વલણ વગેરેનો પ્રભાવ દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર પડે છે.

સમાજનું પ્રત્યેક બાળક વ્યક્તિગત ભિન્નતા ધરાવે છે તે રીતે પ્રત્યેક કુટુંબમાં પણ ભિન્નતા જોવા મળે છે. પ્રત્યેક કુટુંબની પોતાની શક્તિઓ તથા મર્યાદાઓ હોય છે. જે વિવિધ સમયે કુટુંબ પર આવનાર મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવા માટે સમર્થ હોય છે. કોઈ પણ કુટુંબમાં જ્યારે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે કુટુંબના સભ્યોમાં ખૂબ જ હતાશા આવી જાય છે. તેઓ નિરાશાની ગતિમાં ધકેલાઈ જાય છે. દષ્ટિ અક્ષમતાની ઓળખ સામાન્ય રીતે માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા જ થઈ જાય છે. આમ છતાં તેનું સાચું નિદાન નેત્રરોગ ચિકિત્સક (Ophthalmologist) તથા આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ (Optometrist) દ્વારા તપાસ પછી કરવામાં આવે છે. ખાસ કરીને માતા-પિતા સતત તનાવમાં રહેવા લાગે છે. આ માટે તેઓ પોતાને જવાબદાર સમજવા લાગે છે. માતા-પિતા આ સમગ્ર બાબતને ગયા જન્મોના કર્મોનું ફળ માને છે. આમ, કુટુંબના સભ્યોમાં વિવિધ પ્રકારની ગેરમાન્યતાઓ પ્રવર્તે છે. બાળક ઝડપથી સાજું થઈ જાય તે માટે કુટુંબના સભ્યો મંદિરોમાં કે દેવસ્થાનોમાં ભગવાનની પૂજા અર્ચના કરવા લાગી જાય છે. તેઓ સત્યને સ્વીકારવા તૈયાર હોતા નથી, પરંતુ જ્યારે તેઓ સમગ્ર જગ્યાએથી નિરાશ તથા નિષ્ફળ થાય છે ત્યારે સત્યને સ્વીકાર્યા સિવાય તેમની પાસે અન્ય કોઈ વિકલ્પ હોતો નથી. આ સમગ્ર પરિસ્થિતિમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોની સ્થિતિ વધુ ગંભીર બનતી જાય છે. તેમના પુનર્વસનમાં મોડું થઈ જાય છે. આમ છતાં એકવાર કુટુંબ તરફથી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને સ્વીકૃતિ મળતાં સમાજ તરફથી પણ ધીમે ધીમે તેમને સામાજિક સ્વીકૃતિ પ્રદાન થાય છે તથા કુટુંબ, શાળા અને સમાજમાં તેમના હસ્તક્ષેપન માટેનાં પ્રયત્નો તથા વિવિધ પ્રકારની વ્યૂહરચનાઓ તૈયાર કરવામાં સૌનો સાથ-સહકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની દેખરેખ તથા સાર-સંભાળમાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના અન્ય સભ્યો દ્વારા વિશેષ કાળજી રાખવામાં આવે છે. આ પ્રકારના બાળકને પ્રથમથી જ ઓળખવા જરૂરી છે જેથી તેમની વિશેષ કાળજી રાખી શકાય. કુટુંબ દ્વારા જેટલા વહેલા બાળકની ઓળખ થશે તેટલું વેહલા તે

બાળકને સમાજની મુખ્ય ધારામાં લાવવું સહેલું બનશે. કુટુંબ દ્વારા આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને ઓળખીને તેમના માટે યોગ્ય સારવારની તથા સહાયક સાધન-સામગ્રીની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ જેથી બાળકને તાત્કાલિક મદદરૂપ બની શકાય. આ ઉપરાંત કુટુંબના સભ્યો દ્વારા આ પ્રકારના બાળકોને યોગ્ય રીતે સમજવા જરૂરી છે. બાળકની જરૂરિયાતો, રસ-રૂચિ વગેરેનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો ચારે તરફથી અનેક પ્રકારની સમસ્યાઓ - પ્રશ્નોથી ઘેરાયેલા જોવા મળે છે. જેમ કે - કુટુંબના સભ્યો તથા આસપાસના વાતાવરણ સાથે સામાજિક અનુકૂલન કેવી રીતે સાધવું, પાડોશીઓ, મિત્રો સાથે અનુકૂલન કેવી રીતે સાધવું, શૈક્ષણિક સમસ્યાઓ, ભવિષ્યમાં વ્યાવસાયિક ક્ષેત્ર માટે જરૂરી પ્રશિક્ષણ તથા પુનર્વસન સંબંધિત અનેક પ્રકારની સમસ્યાઓ. આ બાળકો પોતાના રોજિંદા જીવનના દૈનિક કાર્યો યોગ્ય રીતે કરી શકતા ન હોવાથી તેમણે પોતાના દૈનિક જીવનના કેટલાક કાર્યો માટે કુટુંબના સભ્યો પર નિર્ભર રહેવું પડે છે. સંપૂર્ણ દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો પોતાની દેખરેખ યોગ્ય રીતે કરી શકવા માટે પણ સમર્થ હોતા નથી. આ કારણે તેઓ પોતાની આસપાસના વાતાવરણ સાથે યોગ્ય સમાયોજન સાધી શકતા નથી. સમાજ આવા બાળકો પ્રત્યે તિરસ્કારની નજરે જુએ છે. તેમને સમાજની વિવિધ ગતિવિધિઓથી દૂર રાખવામાં આવે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં જ્યારે દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે બાળકની સાર-સંભાળ માટે કુટુંબમાં અન્ય સભ્યો હોય છે. સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાથી માતાનો મોટા ભાગનો સમય ઘરના કામકાજમાં જાય છે જ્યારે પિતા સતત આર્થિક કાર્યો-પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયેલા જોવા મળે છે. આમ છતાં બાળક અને માતા-પિતા વચ્ચેના સંબંધો મુખ્ય, આત્મીય અને વિશિષ્ટ પ્રકારના જોવા મળે છે. આ સમગ્ર પરિસ્થિતિમાં બાળક સૌથી વધુ તેમના ભાઈ-બહેન, દાદા-દાદી કે કુટુંબના અન્ય સભ્યોના સંપર્કમાં રહી તેમની સાથે સતત આંતરક્રિયા કરતા જોવા મળે છે. દાદા-દાદી દ્વારા તેમનામાં સંસ્કારોનું સિંચન તથા મૂલ્યોનું ઘડતર થાય છે. ધાર્મિક સ્થાનોમાં કે સામાજિક પ્રસંગોમાં બાળક તેમની સાથે જતાં વિવિધ પ્રકારની સામાજિક આંતરક્રિયા કરતા શીખે છે. આવા બાળકને સમાજ દ્વારા સ્વીકૃતિ મળતા તેઓ પણ સામાન્ય બાળકની જેમ સામાજિક કાર્યોમાં સહકાર આપતા જોવા મળે છે તથા પોતાને સમાજના એક મહત્વના સભ્ય તરીકે જોતા થાય છે. આ ઉપરાંત ભાઈ-બહેનો સાથેના વ્યવહાર દ્વારા દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતું બાળક પ્રેમ, સહકાર, ત્યાગ, સમર્પણ, બંધુત્વ વગેરેના પાઠ શીખે છે. દાદા-દાદી, માતા-પિતા તથા કુટુંબના અન્ય સભ્યો દ્વારા તેમનામાં નૈતિકતા તથા ચારિત્ર્યનું ઘડતર થાય છે. આમ, બાળકનો સામાજિક, માનસિક, બૌદ્ધિક, ભાવનાત્મક, જ્ઞાનાત્મક તથા આધ્યાત્મિક વિકાસ કુટુંબના સભ્યોની વચ્ચે રહીને જ શક્ય બને છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં જન્મેલા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો સામાજિક- સાંવેગિક વિકાસ ઝડપથી થાય છે. કુટુંબના સભ્યો દ્વારા સ્વયં બાળકનો સ્વીકાર થવાથી સમાજમાં પણ બાળકને ઝડપી સ્વીકૃતિ મળે છે. સમાજના સભ્યો દ્વારા તેને આવકાર મળે છે. કુટુંબના સભ્યોનું બાળક પ્રત્યેનું હકારાત્મક વલણ

બાળકના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો કરે છે. આ બાળક કુટુંબ તથા સમાજમાં પોતાનું એક નિશ્ચિત સ્થાન જુએ છે તથા કુટુંબ અને સમાજના વિકાસમાં પોતાનો પણ મહત્વનો હિસ્સો છે તેવું માનવા લાગે છે.

બાળકના ઉછેરના વિવિધ તબક્કે તેનો યોગ્ય વિકાસ થાય તે માટે કુટુંબના સભ્યો દ્વારા પૂરતી કાળજી રાખવામાં આવે છે. જન્મથી જ સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો વિકાસ સામાન્ય રીતે ધીમી ગતિએ અથવા નહિવત્ જોવા મળે છે, પરંતુ કુટુંબના સભ્યોના સાથ-સહકારના કારણે બાળક ગૃહ તાલીમ મેળવીને પ્રારંભિક વિવિધ પ્રકારના કૌશલ્યો હસ્તગત કરે છે. આમ છતાં અન્ય બાળકોની સરખામણીમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતું બાળક પોતાની જરૂરિયાતો મુજબ તથા પોતાની ગતિએ આ સમગ્ર બાબતો ગ્રહણ કરે છે. આંશિક દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતું બાળક મોટું થઈ શાળાએ જાય છે ત્યારે પણ માતા-પિતા તેના શિક્ષણ પ્રત્યે સતત જાગૃત રહે છે. માતા-પિતા શાળાના આચાર્ય, શિક્ષકો, માર્ગદર્શકો સાથે જરૂરી વાર્તાલાપ કરી સલાહ-સૂચનને અનુસરી બાળકની શૈક્ષણિક પ્રગતિ માટેના શક્ય તમામ પ્રયત્નો કરે છે જેથી તે ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સિદ્ધિ મેળવી શકે. આ ઉપરાંત શાળાની વિવિધ પ્રકારની સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા માટે પણ કુટુંબના સભ્યો તરફથી બાળકને સતત પ્રોત્સાહન પૂરું પાડવામાં આવે છે. શાળાકીય શિક્ષણની સાથે આવા બાળકને કૌશલ્યયુક્ત શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય તે માટે કુટુંબ દ્વારા સતત પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે તથા જરૂરી માર્ગદર્શન પણ પૂરું પાડવામાં આવે છે. આ માટે નિષ્ણાંતો, તજજ્ઞો તથા માર્ગદર્શકોની મદદ પણ લેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની શૈક્ષણિક પ્રગતિ માટે તેને વિશિષ્ટ શાળામાં મૂકવામાં આવે છે. જ્યાં બાળક વિશિષ્ટ પ્રકારની તાલીમ દ્વારા શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે. ભવિષ્યમાં બાળક પોતાની પસંદગીના ક્ષેત્રમાં આગળ વધી આર્થિક રીતે પગભર બને તે માટે કુટુંબ તથા સમાજ સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. આમ, બાળકને સમગ્ર જીવન દરમિયાન કુટુંબ તથા સમાજ તરફથી યોગ્ય સહકાર પ્રાપ્ત થતાં તેના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે. ભવિષ્યમાં તેઓ એક મજબૂત તથા સશક્ત વ્યક્તિ તરીકે સમાજમાં પોતાની એક આગવી ઓળખ ઊભી કરી શકવા સક્ષમ બને છે.

આમ, કુટુંબમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થતાં બાળઉછેરની સંપૂર્ણ જવાબદારી માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો પર આવે છે. તેમના માટે આ પ્રકારના બાળકનો ઉછેર કરવો એક પડકાર બની રહે છે. આમ છતાં માતા-પિતા, કુટુંબના સભ્યો તથા સમાજ બાળકના વિકાસમાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે.

■ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર વિભક્ત કુટુંબનો પ્રભાવ

વર્તમાન સમયમાં અનેક કારણોસર વિભક્ત કુટુંબોની સંખ્યામાં વધારો જોવા મળે છે. ભારતમાં વિભક્ત કુટુંબ એ સંયુક્ત કુટુંબના એક ભાગ તરીકે ઓળખાય છે. વિભક્ત કુટુંબમાં જન્મેલા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની સ્થિતિ સંયુક્ત કુટુંબમાં જન્મેલા બાળક કરતા વધુ મુશ્કેલ હોય છે. વિભક્ત કુટુંબમાં બાળક પાસે માત્ર તેના માતા-પિતા કે તેના ભાઈ-બહેન જ હોય છે. કેટલીક વાર ભાઈ-બહેન પણ ન હોય

તેવું જોવા મળે છે. આ પરિસ્થિતિમાં બાળકની સાર-સંભાળમાં કુટુંબના અન્ય સભ્યોનો સાથ-સહકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. બાળકના સર્વાંગી વિકાસની જવાબદારી માતા-પિતાના શિરે આવી પડે છે. વળી કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે તે માટે માતા-પિતા બંને નોકરી કરતા હોવાથી તેઓ પોતાના બાળકને પૂરતો સમય આપી શકતા નથી. આથી માતા-પિતા બંને માટે મુશ્કેલી ઊભી થાય છે. જ્યારે ચાલુ નોકરી છોડી કે નોકરી ન કરતી માતા પોતાના દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેર માટે પૂરતો સમય આપી શકે છે. બાળકનું સ્વાસ્થ્ય અને તે માટેની જરૂરી તમામ માવજત કુટુંબમાં માતા દ્વારા લેવામાં આવે છે. નેત્રરોગ ચિકિત્સક (Ophthalmologist) તથા આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ (Optometrist) દ્વારા બાળકનું નિદાન થયા બાદ તેના ઉપચારનું કાર્ય માતા-પિતા સંયુક્ત રીતે કરે છે. માતા-પિતા બાળકને તમામ પ્રકારની સુવિધાઓ પૂરી પાડવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ, વિભક્ત કુટુંબમાં માતા-પિતા બંને વ્યક્તિગત રીતે સમાધાન કરી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેર કાર્યમાં જોડાય છે. માતા-પિતા પોતાના અન્ય સામાન્ય બાળકોના સાથ સહકારથી પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પ્રત્યે પૂરતું ધ્યાન આપી શકે છે. આ સમગ્ર બાબતની સારી-માઠી અસર દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર થતી જોવા મળે છે. આમ, માતા-પિતા જો બાળ ઉછેરની યોગ્ય તાલીમથી સજ્જ હોય તો તેઓ બાળકમાં જાણ્યે - અજાણ્યે પ્રવેશી જતાં કેટલાંક દુર્ગુણોથી તેને દૂર રાખી શકે છે તથા બાળકનો વિવિધ અવસ્થાઓ મુજબ વિકાસ કરી શકે છે.

બાળકના સામાજિક, સાંવેગિક તથા ભાવનાત્મક વિકાસમાં કુટુંબ મદરૂપ બને છે. વિભક્ત કુટુંબના સામાજિક વાતાવરણનો બાળકના ઉછેર પર પ્રભાવ પડે છે. આ ઉપરાંત માતા-પિતા તરફથી જીવનની વિવિધ સમસ્યાઓ તથા પડકારોને પહોંચી વળવાના પાઠ બાળક શીખે છે. આ માટે બાળકને વિશેષ કાળજી, હૂંફ તથા પ્રેમની જરૂર હોય છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતું બાળક સામાન્ય બાળકો જેટલી ગતિએ શીખી શકતું નથી. તેમની જરૂરિયાતો અન્ય બાળકો કરતા અલગ હોય છે. આવા સમયે કુટુંબના સભ્યો દ્વારા પ્રાપ્ત થતા સહકારની તેમના પર ખૂબ ઊંડી અસર જોવા મળે છે. વિભક્ત કુટુંબમાં માતા-પિતાના સમાજના અન્ય સભ્યો સાથેના સંપર્કો નહિવત જોવા મળે છે. જેની અસર પણ બાળક પર થાય છે.

વિભક્ત કુટુંબમાં જન્મેલ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ભાઈ-બહેન જો સામાન્ય હોય તો તેની અસર પણ બાળક પર થાય છે. ભાઈ-બહેન સાથે બેસીને રમતો રમવી, અભ્યાસ કરવો, ફરવા જવું વગેરે જેવી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરી બાળક પોતાના રસના ક્ષેત્રમાં આગળ વધવાનો સ્વ-પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે કેટલીક વાર બાળકને તેમના ભાઈ-બહેનો સાથે સમાયોજન સાધવામાં મુશ્કેલી પડે તેવું પણ જોવા મળે છે. આ સંજોગોમા માતા-પિતાએ ખૂબ જ ધીરજ રાખી, પ્રેમ તથા હૂંફથી બાળકોની સાર-સંભાળ રાખવી જરૂરી છે. આમ, કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યોના સમગ્ર વ્યક્તિત્વની સારી-માઠી અસર બાળક પર પડે છે.

માતા-પિતાનું શિક્ષણ પ્રત્યેનું વલણ બાળકના શિક્ષણ પર પ્રભાવી અસર કરે છે. જો વિભક્ત કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોય તો બાળક સરળતાથી વિવિધ પ્રકારની શૈક્ષણિક સુવિધાઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

કુટુંબ બાળકમાં શિક્ષણ પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ માટે બાળકની શાળાના શિક્ષકો, વિશેષ શિક્ષકો તથા માર્ગદર્શકો સાથે જરૂરી સલાહ- માર્ગદર્શન લઈ માતા-પિતા જરૂરી દિશામાં આગળ વધે છે. આ ઉપરાંત માતા-પિતા દ્વારા બાળકમાં જરૂરી કેટલાક કૌશલ્યોના વિકાસમાં પણ પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. જેથી બાળકનો આત્મવિશ્વાસ વધારી શકાય તથા બાળક પોતાનું એક સ્વતંત્ર-મજબૂત સ્થાન કુટુંબ, શાળા તથા સમાજમાં બનાવી શકે. બાળકના ભવિષ્યને લઈને માતા-પિતા સતત ચિંતિત જોવા મળે છે. બાળક ભવિષ્યમાં સ્વનિર્ભર બની શકે તથા આર્થિક સ્વાવલંબન પ્રાપ્ત કરી શકે તે માટે પણ તેઓ સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે.

આમ, સંયુક્ત કુટુંબની જેમ વિભક્ત કુટુંબમાં પણ બાળકના સામાજિક, માનસિક, બૌદ્ધિક વિકાસ પ્રત્યે પૂરતી કાળજી રાખવામાં આવે છે તથા દ્રષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને આત્મનિર્ભર બનાવવામાં માતા-પિતા તથા ભાઈ-બહેન અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. કુટુંબના વિવિધ પ્રકારોની વિસ્તૃત ચર્ચા કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

૨. કુટુંબનો સામાન્ય બાળકો પરનો પ્રભાવ ચર્ચો.

.....

.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૩. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો પર કુટુંબના પ્રભાવની સવિસ્તાર ચર્ચા કરો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૧.૨ કુટુંબની સામેલગીરી અને સહકારનું મહત્ત્વ

Importance of Family Involvement and Support

કુટુંબ કોઈપણ પ્રકારનું સંયુક્ત હોય કે વિભક્ત પ્રત્યેક કુટુંબક સ્વસ્થ, તંદુરસ્ત બાળકની આશા રાખે છે પરંતુ સૌથી મોટી મુશ્કેલી એ છે કે જ્યારે કુટુંબમાં કોઈ પણ પ્રકારની અશક્તતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે. આ સમસ્યાનો સામનો કરવામાં તથા અશક્ત બાળકને પ્રશિક્ષણ આપવામાં અને તેના પુનર્વસનમાં કુટુંબના સભ્યોનું જોડાણ તથા સહકાર ખૂબ જ અગત્યના છે. અહીં આંશિક તથા સંપૂર્ણ દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના સંદર્ભમાં કુટુંબની સામેલગીરી તથા કુટુંબના સહકારની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જે આ મુજબ છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક અને કુટુંબની સામેલગીરીનું મહત્ત્વ

કોઈ પણ પ્રકારના કુટુંબમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના જન્મની વાસ્તવિકતા સ્વીકારવી ખૂબ જ મુશ્કેલ હોય છે. પોતાનું બાળક દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવે છે તથા આ સ્થિતિમાંથી ક્યારેય પણ સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થઈ શકે તેમ નથી તે જાણવાથી માતા-પિતા તથા કુટુંબ નિરાશ, હતાશ થઈ જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં કોઈપણ માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો પોતાની સામાન્ય પ્રતિક્રિયા આપે તે સ્વાભાવિક છે. વિવિધ માતા-પિતાની વિવિધ પ્રતિક્રિયાઓ હોય છે. જેમ કે - કેટલાક માતા-પિતા વાસ્તવિકતા સ્વીકારવા જ તૈયાર થતા નથી. કેટલાક માતા-પિતા એવી આશા રાખે છે કે સમય જતા બાળક મોટું થતા બધું આપ-મેળે જ સરખું થઈ જશે. કેટલાક માતા-પિતા ખૂબ જ ઉત્તેજિત તથા ઉગ્ર થઈ જાય છે, તેઓ પોતાના બાળકની આવી સ્થિતિ માટે સ્વયંને તથા બીજાને દોષી ઠરાવે છે. બાળકને લઈને આ પ્રકારની પ્રતિક્રિયાઓ મળવી સહજ છે. સમય જતા આ તમામ પ્રતિક્રિયાઓ કાયમી રહેતી નથી એટલે કે કેટલાક માતા-પિતા પરિસ્થિતિ સાથે તાત્કાલિક સમાધાન કરે છે તો કેટલાક માતા-પિતાને આ સત્ય સ્વીકારવા માટે જરૂરી સમય લાગે છે. અંતે માતા-પિતા સત્યને સ્વીકારી પોતાના બાળકના ઉછેરમાં તથા તેના વિકાસના કાર્યમાં લાગી જાય છે. માતા-પિતાનું આ હકારાત્મક વલણ કુટુંબના સભ્યોના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો કરે છે. સૌ પ્રથમ માતા-પિતા દ્વારા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને સામાજિક સ્વીકૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓ પોતાની લાગણીઓ, ભાવનાઓ પર કાબૂ રાખી બાળકના સર્વાંગી વિકાસ કાર્યમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આમ, કુટુંબ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે યોગ્ય પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમોનો પ્રારંભ કરવામાં અને તેને પૂરો કરવામાં બિનજરૂરી મોડું થતું અટકાવી શકે છે.

બાળક જેમ જેમ મોટું થાય છે તેમ તેમ આસપાસના પાડોસીઓ, સગાસંબંધીઓ વગેરેના પરિચયમાં આવે છે. માતા-પિતાના સહકારને કારણે જ બાળક તેમની સાથે અનુકૂલન સાધતા શીખે છે. આમ બાળકનો સામાજિક વિકાસ થાય છે. પાડોસીઓ, સગાસંબંધીઓ વગેરેના બાળક પ્રત્યેના નકારાત્મક વલણને બદલવામાં કુટુંબ સહાયક બને છે. આ ઉપરાંત અન્ય કુટુંબના દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવનાર બાળકના માતા-પિતા સાથે જરૂરી વાતચીત કરી ગ્રુપ પેરેન્ટ મીટિંગનું સમય - સમય પર આયોજન પણ કરવામાં આવે છે. આ દ્વારા સમાન પરિસ્થિતિનો સામનો કરતા કુટુંબો એકબીજાને સહાયરૂપ બને છે.

કુટુંબના સભ્યો દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની સમસ્યાને સ્વયં સમજી શકતા હોવાથી તેઓ પોતાની સમસ્યાઓનું જાતે જ વિશ્લેષણ કરી શકે છે. આ સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે માતા-પિતા પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોના નિષ્ણાંતો તથા અન્ય વ્યક્તિઓની મદદ લે છે. ઉપરાંત, માતા-પિતા સ્વયં બાળ ઉછેર માટેના પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમમાં જોડાઈ જરૂરી કૌશલ્યો હસ્તગત કરે છે. પ્રશિક્ષણ પ્રાપ્ત માતા-પિતા બાળકને ગૃહ તાલીમ આપી બાળકમાં વિવિધ કૌશલ્યને વિકસાવવા મદદરૂપ બને છે. માતા-પિતા જરૂર જણાય ત્યાં નેત્રરોગ ચિકિત્સક (Ophthalmologist), આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ (Optometrist), ઓપ્ટિશિયન (Optician), અન્ય નિષ્ણાંત વ્યક્તિઓ, માર્ગદર્શકો વગેરેની પણ સહાય લે છે. તેમના

દ્વારા આપવામાં આવેલા સલાહ-સૂચન તથા માર્ગદર્શનને ધ્યાનમાં રાખી પોતાના બાળકના ઉછેરમાં ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. માતા-પિતા બાળક માટે દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રીની જાણકારી, ઉપયોગ વગેરે અંગેની માહિતી પ્રાપ્ત કરાવવામાં તથા સહાયક સાધન-સામગ્રીની તેમના માટેની ઉપયોગિતા સમજાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

બાળકની શૈક્ષણિક કારકિર્દીના ઘડતરમાં પણ કુટુંબની વિશેષ સામેલગીરી જોવા મળે છે. કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યો બાળકના શૈક્ષણિક કાર્યમાં તેને મદદરૂપ બને છે. આ ઉપરાંત માતા-પિતા તથા શાળાના શિક્ષકોની સંયુક્ત સામેલગીરીથી બાળકના શિક્ષણ માટેના પ્રયત્નો હાથ ધરવામાં આવે છે. શિક્ષક બાળક માટે વર્ગખંડમાં વિવિધ પ્રકારની વ્યૂહરચનાઓનું આયોજન કરે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સંકલિત શિક્ષણ તથા સમાવેશક શિક્ષણની પણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. આમ, બાળકના શૈક્ષણિક વિકાસમાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોની સામેલગીરી જોઈ શકાય છે. સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પુનર્વસન કાર્યક્રમોમાં પણ માતા-પિતા તથા સમુદાયના લોકોની સહભાગીતા જોવા મળે છે. આ દ્વારા બાળકના ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે.

આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક સાથે કુટુંબનું ભાવનાત્મક જોડાણ જોવા મળે છે જે આગળ જતા બાળકને કેટલેક અંશે તેની અક્ષમતાને અટકાવવામાં, વિવિધ સહાયક સાધનોની મદદ પૂરી પાડવામાં તથા બાળકના વિવિધ પ્રકારના પુનર્વસનમાં તેમને મદદરૂપ બને છે.

● દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક અને કુટુંબના સહકારનું મહત્વ

બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતાની ઓળખ સામાન્ય રીતે માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા જ થઈ જાય છે. આમ છતાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનું સાચું નિદાન નેત્રરોગ ચિકિત્સક (Ophthalmologist), આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ (Optometrist) તથા ઓપ્ટિશિયન (Optician) દ્વારા કરવામાં આવે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોની ઓળખના કેટલાક સંકેતો જેવા કે - વારંવાર આંખોનું મસળવું, આંખોમાંથી પાણી નીકળવું, આંખોમાં બળતરા, આંખોનું લાલ થવું, ધૂંધળું દેખાવવું, પુસ્તક તથા અન્ય વસ્તુઓને આંખોની નજીક લાવીને જોવું, વાંચતા-લખતાં સમયે માથાના દુઃખાવાની ફરિયાદ કરવી વગેરે જોવા મળે છે. આમ, નેત્રરોગ ચિકિત્સક દ્વારા યોગ્ય નિદાન થયા બાદ કુટુંબ બાળકના પ્રશિક્ષણ કાર્યમાં લાગી જાય છે. આ માટે માતા-પિતાને કુટુંબના અન્ય સભ્યોનો સહકાર પણ જરૂરી છે.

બાળકના દષ્ટિ અક્ષમતાની તાત્કાલિક ઓળખ તથા અક્ષમતા કયા સ્તરની છે તેની જાણકારી પ્રાપ્ત થવાથી માતા-પિતાને બાળકના ઉછેરની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં તથા અક્ષમતાને કેટલેક અંશે ઘટાડવામાં સરળતા રહે છે. કુટુંબનો સહકાર બાળકના સામાજિક, સાંવેગિક, શૈક્ષણિક તથા વ્યક્તિગત વિકાસમાં ઉપયોગી બને છે. બાળકના જન્મ બાદ યોગ્ય સમયે આંખોની તપાસ કરાવવી જરૂરી છે, જેથી

પ્રારંભિક તબક્કામાં જ દષ્ટિ અક્ષમતાને કેટલેક અંશે અટકાવી શકાય. માતા-પિતા એ પ્રાથમિક અટકાયતના ભાગરૂપે પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમમાં જોડાવવું જોઈએ. આ કાર્યક્રમ દ્વારા માતા-પિતાને બાળકમાં જે પ્રકારની તથા જે માત્રામાં અશક્તતા છે તેની સંપૂર્ણ જાણકારી આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત માતા-પિતાને બાળકની સારસંભાળ રાખવાના વિવિધ કૌશલ્યોથી પરિચિત કરવામાં આવે છે જેથી માતા-પિતા પોતાના બાળકની સંપૂર્ણ રીતે દેખરેખ રાખવામાં સક્ષમ બની શકે. આમ બાળકને તેના ઉછેરના પ્રારંભિક તબક્કામાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો તરફથી જરૂરી સહકાર પ્રાપ્ત થાય છે. જે તેના ઝડપી વિકાસમાં મદદરૂપ બને છે. કુટુંબે બાળકની દષ્ટિ અશક્તતાને આગળ વધતી રોકવા માટે તેને સહાયક સાધન-સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આ માટે યોગ્ય સમયે યોગ્ય નિષ્ણાંતોનું માર્ગદર્શન લેવું અનિવાર્ય છે. માતા-પિતા પોતાની લાગણીઓ, અનુભવોને અને સમસ્યાઓને રજૂ કરી શકે તે માટે અન્ય એવા માતા-પિતા સાથે પણ સંપર્ક કરી શકે છે કે જેમના બાળકો પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા હોય. આ બાબતનો પ્રભાવ પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર જોઈ શકાય છે.

કુટુંબ દ્વારા બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તે જરૂરી છે. શિક્ષણ પણ તેમાંનું એક પાસુ છે. માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો બાળકોના શૈક્ષણિક વિકાસ માટે બાળકની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય શાળામાં ભણવા માટે મૂકે છે. આ ઉપરાંત તેઓ બાળકને ઘરે પણ કેટલાક કૌશલ્યોની સ્વયં તાલીમ આપે છે. કુટુંબના સભ્યોના સહકાર દ્વારા બાળકમાં દૈનિક જીવનના કૌશલ્યો, સામાજિક કૌશલ્ય વગેરેનો વિકાસ કરી શકાય છે. આમ, માતા-પિતા તથા કુટુંબનો સહકાર બાળકને સામાન્ય બાળકની જેમ પોતાની પ્રગતિ કરવામાં મદદરૂપ બને છે. આ સમયે બાળકને પ્રેમ, હૂંફ, સલામતી તથા રક્ષણની જરૂર પડે છે જે કુટુંબના સભ્યોના યોગ્ય સહકાર દ્વારા તે પ્રાપ્ત કરે છે.

સંપૂર્ણ દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના પુનર્વસનમાં સૌ પ્રથમ જરૂરિયાત કુટુંબના સભ્યોની હોય છે એટલે કે બાળકના પુનર્વસનની શરૂઆત કુટુંબથી જ થાય છે. બાળકના પુનર્વસનમાં કુટુંબના પ્રત્યેક વ્યક્તિની પોતાની આગવી ભૂમિકા હોય છે. બાળકનો કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યો સાથેનો વ્યક્તિગત સંબંધ તેને પોતાના જીવનમાં અનુકૂળન સાધવામાં મદદરૂપ બને છે. બાળક તેમનામાં રહેલી શેષ શક્તિઓનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ કરી શકે તે માટે કુટુંબે તેને સહકાર આપવો જોઈએ. આ ઉપરાંત સમુદાય પણ પુનર્વસન કાર્યક્રમમાં બાળકને વિવિધ ક્ષેત્રે મદદરૂપ બને છે.

આમ, દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસમાં કુટુંબની સામેલગીરી તથા સહકારનું વિશેષ મહત્ત્વ છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો

➤ નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરમાં કુટુંબની સામેલગીરીની સવિસ્તાર ચર્ચા કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

૨. દષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસમાં કુટુંબનો સહકાર ખૂબ જ જરૂરી છે. - સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

૧.૩ માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, દાદા-દાદી, કુટુંબના અન્ય સભ્યો અને વિસ્તૃત કુટુંબની ભૂમિકા

Role of Parents, Siblings, Grand Parents, Family Members And

Extended Family

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસના પ્રત્યેક તબક્કે કુટુંબના સભ્યો તેને મદદરૂપ બને છે. કુટુંબ એ માતા-પિતા, દાદા-દાદી, ભાઈ-બહેન તથા અન્ય સભ્યોના સાથ-સહકારથી સંપૂર્ણ બને છે. કુટુંબના સર્વ સભ્યોની ભૂમિકા બાળકના જીવનના વિવિધ તબક્કે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે. જેના આધારે બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ થાય છે. જો કુટુંબ તરફથી બાળકને પૂરતો સાથ-સહકાર પ્રાપ્ત થતો હોય તો તેની હકારાત્મક અસરો બાળક પર જોવા મળે છે. તેનાથી ઉલટું જો કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળકનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે તો બાળક પર તેની નકારાત્મક અસર જોવા મળે છે. આમ, કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યની દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના સર્વાંગી વિકાસમાં વિશેષ ભૂમિકા રહેલી છે જે આ મુજબ છે.

• માતા-પિતાની ભૂમિકા

બાળક સૌ પ્રથમ માતાના સંપર્કમાં આવે છે. માતાના સાનિધ્યમાં બાળકનો ઉછેર થાય છે. માતા પાસેથી તેને સંતોષ તથા આનંદનો અનુભવ થાય છે. માતા પ્રત્યે બાળકના મનમાં વિશ્વાસની લાગણી દૃઢ થાય છે. માતા દ્વારા તેને ખાતરી થાય છે કે તેનો ઉછેર આત્મવિશ્વાસ સાથે આનંદપૂર્વક થઈ રહ્યો છે. બાળક માટે માતાનું સ્મિત તેના સમગ્ર જીવનનો આધાર બને છે. માતા પાસેથી બાળક પ્રેમ, હુંફ તથા સલામતી પ્રાપ્ત કરે છે. માતા બાળકની પ્રથમ સંસ્કાર આપનાર ગુરુ બને છે. માતાની જેમ જ પિતા પણ બાળકના વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. પિતા બાળકને રક્ષણ પૂરું પાડે છે. તે બાળકની આર્થિક જરૂરિયાતો પૂરી કરે છે. પિતા બાળકમાં સંસ્કારોનું સિંચન કરવામાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે.

કુટુંબમાં જ્યારે આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે માતા-પિતા પ્રથમ નિરાશ થઈ જાય છે. આમ છતાં બાળકના ઉજ્જવળ ભવિષ્ય માટેની યોગ્ય નીતિ ઘડવામાં તેઓ મહત્વની ભૂમિકા અદા કરે છે. તેઓ બાળકના વિકાસમાં સંપૂર્ણ સહયોગ આપે છે. માતા-પિતા બાળકની જરૂરિયાતો, રસ-રૂચિ જાણી તે મુજબ બાળકને જીવનમાં આગળ વધવામાં મદદરૂપ થાય છે.

માતા-પિતા બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતા આંશિક છે કે સંપૂર્ણ છે તેની ચિકિત્સકો પાસે યોગ્ય તપાસ કરાવે છે. બાળક માટે તેની જરૂરિયાત મુજબની સહાયક સાધન-સામગ્રીની વ્યવસ્થા કરવામાં તથા સહાયક સાધન-સામગ્રીના હકારાત્મક ઉપયોગથી બાળકને થતા ફાયદા તેને સમજાવવામાં માતા-પિતા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી નિભાવે છે. સામાન્ય બાળકની સરખામણીમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકમાં સર્વાંગી વિકાસ ધીમી ગતિએ થતો જોવા મળે છે. આ સમયે માતા-પિતા બાળકના ઉછેર માટે યોગ્ય ગૃહ તાલીમ કાર્યક્રમ તૈયાર કરી તેને અમલી બનાવે છે.

પ્રાથમિક ગૃહ તાલીમ આપ્યા બાદ માતા-પિતાએ બાળકને શાળામાં અનુકૂલન સાધવામાં તેને મદદરૂપ બનવું જોઈએ. આ માટે શાળાના શિક્ષક સાથે જરૂરી વાતચીત કરી બાળક માટે શૈક્ષણિક વ્યૂહરચનાઓ તૈયાર કરવામાં શિક્ષકને સહાયક બનવું જોઈએ. અંતે માતા-પિતા બાળકના પુનર્વસનમાં

પણ અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની અક્ષમતાને કેટલેક અંશે દૂર કરવામાં માતા-પિતા મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ માટે તેઓને એકબીજાના તથા બાળકના સાથ-સહકાર અને સમર્થનની જરૂર હોય છે.

● ભાઈ-બહેનની ભૂમિકા

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસમાં માતા-પિતા પછી ભાઈ-બહેન મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. ભાઈ-બહેન એકવાર પોતાના ભાઈ કે બહેનની દષ્ટિ અક્ષમતાને સમજી લે પછી તેઓ પોતાના કુટુંબને મદદરૂપ બની શકે છે. ભાઈ-બહેનો ઉપચારાત્મક કાર્યમાં ભાગ લઈને મદદરૂપ બની શકે છે. ભાઈ-બહેન પોતાના દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા ભાઈ કે બહેનના શૈક્ષણિક ક્ષેત્ર તથા ભવિષ્યને લઈને હંમેશા ચિંતિત રહે છે, આથી તેમને સાચવવાની વિશેષ જવાબદારી સામાન્ય ભાઈ-બહેન પર આવી જાય છે. માતા કરતા ભાઈ-બહેનનો સાથ-સહકાર દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે વધારે મહત્વનો બની રહે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પોતાની ઉંમરના ભાઈ-બહેનોની વધારે નજીક હોવાથી તેમની પાસેથી કશુંક નવું શીખવાનું, શૈક્ષણિક કાર્ય કરવાનું, રમતો રમવાનું, એકબીજા સાથે વાતો કરવાનું વધુ પસંદ કરે છે. આ ઉપરાંત તેઓ એકબીજાની સાર-સંભાળ રાખવામાં ખૂબ જ અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતું બાળક પોતાના ભાઈ-બહેનને પોતાના આદર્શ માને છે. ભાઈ-બહેનના પોતાની તરફના હકારાત્મક વલણને જોઈ બાળકનો આત્મવિશ્વાસ વધે છે. તેઓ ભાઈ-બહેનો એકબીજાનો સહારો બને છે. ભાઈ-બહેનને બાળકના ભવિષ્યના કુદરતી સંરક્ષક માનવામાં આવે છે. આ માટે માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ભાઈ-બહેનને જેટલા જલ્દી સંવેદનશીલ બનાવવામાં આવે તેટલું વધારે સારું છે. ભાઈ-બહેન તથા બાળકના પરસ્પરના સહયોગમાં તેમની વચ્ચેના સંબંધો સુમધુર બનાવવામાં માતા-પિતા પણ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. માતા-પિતાએ પણ તેમની વચ્ચેના સ્વસ્થ સંબંધો વિકસે તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

● દાદા-દાદીની ભૂમિકા

કુટુંબમાં દાદા-દાદી તથા નાના-નાની દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ભવિષ્યને લઈને સતત મૂંઝવણ અનુભવે છે. બાળકના ભવિષ્યને લઈને સતત ચિંતિત રહે છે આથી તેઓ પોતાનો સમગ્ર સમય બાળકની વિશેષ દેખરેખમાં વ્યતિત કરે છે. આમ છતાં માતા-પિતા પછી દાદા-દાદી બાળકનો સામાજિક રીતે સ્વીકાર કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. કુટુંબના વડીલો દ્વારા બાળકને સ્વીકૃતિ મળતા સમાજમાં પણ બાળકને સામાજિક સ્થાન મળે છે. સમાજના સભ્યો પણ બાળકને સ્વીકારતા થાય છે. બાળક પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ રાખી તેને અનુકૂલન સાધવામાં મદદરૂપ બને છે.

આમ, દાદા-દાદીનું શેષ સામાજિક જીવન બાળક માટે જ રહે છે. બાળકના સ્વાસ્થ્ય માટે તેઓ જરૂરી તમામ પ્રયત્નો કરે છે. ચિકિત્સકો તથા નિષ્ણાંતોની સલાહને અનુસરીને બાળકનું ધ્યાન રાખે છે.

તેઓ કુટુંબની જવાબદારીઓ તથા બાળકની દેખરેખમાં માતા-પિતાને સહાયક બને છે. દાદા-દાદી પોતાની જરૂરિયાતો કરતા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની જરૂરિયાતોનું વિશેષ ધ્યાન રાખે છે. તેઓ બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે તેના જીવનના પ્રત્યેક તબક્કે પોતાનો કિંમતી સમય બાળકને આપે છે. તેઓ બાળકને સુખી, શિસ્તબદ્ધ અને આનંદિત રાખવાના પ્રયત્નો કરે છે. બાળકને સામાજિક પ્રસંગોમાં પોતાની સાથે લઈ જાય છે એ દ્વારા બાળકનું સામાજિકીકરણ કરવામાં તથા તેના પ્રત્યાયનમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આમ, કુટુંબમાં દાદા-દાદી બાળકને ભાવનાત્મક ટેકો આપે છે. તેઓ બાળકના પુનર્વસનમાં માતા-પિતા તથા સમુદાયને સાથ- સહકાર આપવામાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. દાદા-દાદી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની સાથે સાથે તેના માતા-પિતાને પણ ભાવનાત્મક ટેકો આપી શક્ય હોય તો આર્થિક મદદ પણ કરે છે.

● કુટુંબના અન્ય સભ્યોની ભૂમિકા

કુટુંબમાં માતા-પિતા, તેમના સંતાનો તથા દાદા-દાદી સિવાય પણ અન્ય સભ્યો જોવા મળે છે. જેમ કે કાકા-કાકી, તેમના સંતાનો, ફોઈ વગેરે. આ તમામ સભ્યો પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના જીવનમાં ખૂબ જ મહત્વના છે. આ સભ્યો દ્વારા બાળકને પ્રેમ, હૂંફ તથા સહકાર પ્રાપ્ત થાય છે. કુટુંબના અન્ય બાળકો સાથે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની વિશેષ લાગણી જોડાયેલી હોય છે. તેઓ પરસ્પર એકબીજાને પ્રત્યેક કાર્યમાં સહકાર આપે છે. બાળકો વચ્ચે બંધુત્વની ભાવનાનો વિકાસ થાય છે. તેમના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે. તેઓ એકબીજાની મુશ્કેલીઓને સમજી શકતા હોવાથી સંયુક્ત રીતે તેના ઉકેલમાં મદદરૂપ બને છે.

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના માતા-પિતાને પણ કુટુંબના અન્ય સભ્યો તરફથી પૂરતો સાથ-સહકાર જોવા મળે છે. માતા-પિતા સાથે તેઓ તાદાત્મ્ય સાધી તેમનું બાળક પોતાનું બાળક હોવાની લાગણી અનુભવે છે. તેમની આ બાબત જ બાળકના ઉછેરમાં સહાયક બને છે. આમ, કુટુંબના સભ્યો તરફથી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા માતા-પિતા તથા બાળકને આત્મીયતા તથા જરૂરી તમામ પ્રકારનો સહકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિસ્તૃત કુટુંબની ભૂમિકા

વિસ્તૃત કુટુંબમાં જ્યારે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે સમગ્ર કુટુંબ સાથે મળી આ જવાબદારી પૂર્ણ કરવામાં પોતાનું મહત્વનું યોગદાન આપે છે. વિસ્તૃત કુટુંબની તેની પોતાની મર્યાદાઓ તથા શક્તિઓ હોય છે. આમ છતાં કુટુંબના સભ્યો બાળક સાથે સમાયોજન સાધવાના સતત પ્રયત્નો કરે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા આંશિક હોય કે સંપૂર્ણ પરંતુ કુટુંબ બાળકની વિશેષ દેખરેખ રાખે છે. કેટલાક

કુટુંબોમાં વધુ સભ્યો, બાળકો હોવાથી તેની અસર પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પર જોવા મળે છે. કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યની વ્યક્તિગત જરૂરિયાતોને સંતોષવામાં કેટલીક વાર કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ નબળી બનતી જાય છે. આમ છતાં કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્ય બાળકના ઉછેર માટે જરૂરી તમામ કાળજી રાખે છે. બાળક માટે નેત્રરોગ ચિકિત્સક, આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ, ઓપ્ટિશિયન, માર્ગદર્શક, યોગ્ય પ્રશિક્ષકની વ્યવસ્થા કરવામાં કુટુંબના તમામ સભ્યો એકસાથે જોડાય છે. બાળકની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને તેના માટે જરૂરી દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રીની પસંદગી તથા ખરીદીમાં મદદરૂપ બને છે. સહાયક સાધન-સામગ્રી સાથે બાળક તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતા શીખે તેનું પણ વિશેષ ધ્યાન રાખે છે. શક્ય છે કે બાળક દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી જેવી કે ચશ્મા વગેરેનો ઉપયોગ કરવાનું પસંદ ના કરે પરંતુ કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યની વારંવારની ટકોર બાળકને ચશ્મા પહેરવામાં મદદરૂપ બને છે. કુટુંબમાં ભાઈ-બહેનો પણ પોતાના દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા ભાઈ કે બહેનના વિકાસમાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ તેમને સહકાર તથા જરૂરી મદદ કરે છે. માતા-પિતા, દાદા-દાદી, ભાઈ-બહેન તથા કુટુંબના અન્ય સભ્યો બાળક માટેની કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓમાં પોતાની વ્યક્તિગત ભૂમિકા અદા કરે છે. કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યો બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં, બાળકના શૈક્ષણિક કાર્યમાં, બાળકને સમાજમાં પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં જરૂરી સહાય કરે છે. કુટુંબના સભ્યો સમાજમાં જાગૃતિ લાવવાનું કાર્ય પણ કરે છે. આ ઉપરાંત બાળક માટે અવરોધમુક્ત વાતાવરણ ઊભું કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. જેથી બાળક પોતાની ગતિએ સ્વ વિકાસ સાધી શકે તથા આત્મનિર્ભર બની શકે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નનો મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરમાં માતા-પિતાની ભૂમિકા વિસ્તૃત રીતે ચર્ચો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....

➤ નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તર આપો.

૧. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક અને ભાઈ-બહેનો વચ્ચેનો આંતર સંબંધ ચર્ચો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૨. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસમાં દાદા-દાદીની ભૂમિકા ચર્ચો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૧.૪ કૌટુંબિક સશક્તિકરણ, સલાહ અને માર્ગદર્શન

Family Empowerment, Counseling and Guidance

● કુટુંબનું સશક્તિકરણ

કોઈ પણ પ્રકારના કુટુંબમાં પ્રત્યેક સભ્યોની પોતાની શક્તિઓ, ક્ષમતાઓ તથા વિશેષતાઓ હોય છે. જે કુટુંબના સશક્તિકરણમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. કોઈ પણ કુટુંબ ત્યારે જ સશક્ત કે મજબૂત બની શકે છે કે જ્યારે કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્ય વચ્ચે સંપ, સહકાર તથા એકતાની ભાવના પ્રબળ હોય. સશક્તિકરણ ને એક પ્રક્રિયા તરીકે જોઈએ તો કહી શકાય કે તે વ્યક્તિને પોતાનું એક નિશ્ચિત સ્થાન તથા સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે. તે સામૂહિક રીતે તથા સભાનપણે કરાયેલા પ્રયત્નોની શ્રંખલા છે. તે સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયા તથા વ્યક્તિના અનુભવ, વિચાર, વર્તન વગેરે સાથે જોડાયેલ છે. આમ, કુટુંબ જો સશક્ત હશે તો તે પોતાના કુટુંબમાં જન્મેલા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકમાં આત્મવિશ્વાસ વધારવામાં તથા તેને શક્તિશાળી બનાવવામાં મદદરૂપ બનશે. જેથી બાળક પોતાના જીવન સાથે જોડાયેલા પ્રત્યેક નિર્ણયો જાતે લઈ શકે તથા કુટુંબ અને સમાજમાં સારી રીતે રહી શકે. આ ઉપરાંત સમાજમાં તેમના વાસ્તવિક અધિકારોને પ્રાપ્ત કરવા જેટલા સક્ષમ બની શકે. આ તબક્કે માતા-પિતા તથા બાળક માટે સલાહ તથા માર્ગદર્શન મહત્વનું બની રહે છે. આ સંદર્ભમાં વિચારતા અહીં પ્રથમ પરામર્શન / સલાહ અને માર્ગદર્શન એટલે શું તે સમજવું જરૂરી છે. જે આ મુજબ છે.

● પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શન

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શન ખૂબ જ મહત્વ ધરાવે છે. બાળકને સલાહકાર તથા માર્ગદર્શક પાસેથી વ્યક્તિગત, સામાજિક, શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે સલાહ અને માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થતા રહે છે. આ વિશે વિસ્તૃત માહિતી પ્રાપ્ત કરીએ તે પહેલા પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શન એટલે શું તે જાણવું જરૂરી છે. જે આ મુજબ છે.

સલાહમાં પરામર્શન/સલાહ આપનાર અને લેનાર એમ બે પક્ષો હોય છે એટલે કે સલાહ એ બે માણસો વચ્ચેનો પારસ્પરિક સંબંધ છે. તે મનોવૈજ્ઞાનિક મદદની જરૂરિયાત અનુભવી રહેલી વ્યક્તિ અને તેને સહાય કરી શકે તેવા તાલીમ પામેલા વ્યક્તિ વચ્ચે સ્વૈચ્છિક રીતે સ્થપાતો સંબંધ છે. અહીં સલાહકાર વ્યક્તિને તેનામાં કે તેના પર્યાવરણમાં પરિવર્તન કરવામાં મદદરૂપ બને છે. અહીં પરામર્શન / સલાહ આપવાનું કાર્ય પ્રશિક્ષિત વ્યક્તિઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિને પોતાની સમસ્યા દૂર કરવા માટેના હકારાત્મક ઉપાયો- માર્ગો સૂચવવામાં આવે છે તથા વ્યક્તિ પોતાની સમસ્યાઓ સ્વયં દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરે છે. સલાહ એ વ્યક્તિના વ્યક્તિગત તથા સામાજિક સંદર્ભે વિકાસ અને કલ્યાણ સાથે સંબંધિત પ્રક્રિયા છે. સલાહ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. સલાહના વિવિધ અભિગમો જેવા કે - દિશાસૂચક, બિન દિશાસૂચક તથા મધ્યમમાર્ગી કે સમન્વિત અભિગમ છે. પ્રત્યેક અભિગમની પોતાની વિશેષતાઓ છે.

આથી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે કયા પ્રકારનો અભિગમ યોગ્ય રહેશે તે જાણી સલાહકાર તે મુજબની રૂપરેખા તૈયાર કરે છે. માતા-પિતા દ્વારા બાળકોને સલાહ માટે માનસિક રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે કારણ કે કેટલાક બાળકો સલાહકાર પાસે જતા સંકોચ અનુભવે છે. સલાહકાર બાળક સાથે સાયુજ્ય સ્થાપિત કરે છે. ત્યાર બાદ તે બાળકની વ્યક્તિગત સમસ્યાઓ જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે બાળક આંશિક દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવે છે કે સંપૂર્ણ તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સલાહકાર બાળક માટેની જરૂરી માહિતી માતા-પિતા તેના કુટુંબના સભ્યો, આસપાસના પાડોશીઓ, સગા-સંબંધીઓ, શિક્ષકો વગેરે પાસેથી પ્રાપ્ત કરે છે. આ માહિતીનો ઉપયોગ કરી સલાહકાર દ્વારા બાળકની ક્ષમતાઓ તેની વિશિષ્ટતાઓની નોંધ કરવામાં આવે છે. સલાહકાર બાળકમાં રહેલી વિશિષ્ટ ક્ષમતાઓથી સ્વયં બાળકને તથા તેની સાથે જોડાયેલા પ્રત્યેક વ્યક્તિને જાણ કરે છે. આ દ્વારા બાળકનો આત્મવિશ્વાસ વધે તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. બાળકને તેના જીવન માટે યોગ્ય આયોજન કરવા તૈયાર કરવામાં આવે છે. બાળકને સતત પ્રોત્સાહન મળવાથી બાળક જીવન પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ અપનાવતું થાય છે. સામાન્ય બાળકની જેમ તે પણ પોતાના ઉજ્જવળ ભવિષ્યના સપના સેવે છે. અંતે સલાહકાર પોતાના કાર્યક્રમની સફળતા કેટલે અંશે થઈ છે તે જાણવા માટે જરૂરી અનુકાર્ય કરે છે. તે બાળકના વર્તનમાં કેવા પ્રકારના પરિવર્તનો થયા છે તે અંગેની માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે. બાળકના વર્તનમાં જો હકારાત્મક પરિવર્તન જોવા મળે તો સલાહકારનું કાર્ય અહીં પૂર્ણ થાય છે પરંતુ જો હકારાત્મક વલણ તથા બાળકના વર્તનમાં કોઈ પરિવર્તન જોવા ન મળે તો આ તમામ પ્રક્રિયા ફરીથી કરવામાં આવે છે.

માર્ગદર્શન બાળકને સ્વયંને ઓળખવામાં, પોતાના જીવનમાં આગળ વધવામાં, ઘરમાં તથા શૈક્ષણિક સંસ્થામાં અનુકૂલન સાધવામાં તથા વ્યક્તિત્વના બધા જ પાસાઓના વિકાસમાં મદદરૂપ થાય છે. માર્ગદર્શન એ અન્ય દ્વારા અપાયેલ વ્યક્તિગત મદદ છે. માર્ગદર્શન બાળક/ વ્યક્તિ પોતે ક્યાં જવા માંગે છે ? શું કરવા માંગે છે તે નક્કી કરવામાં મદદ કરે છે. અહીં કેન્દ્રમાં વ્યક્તિ છે. તે વ્યક્તિને બદલાતી પરિસ્થિતિમાં અનુકૂલન સાધવામાં મદદ કરે છે.

● માતા-પિતા માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનનું મહત્ત્વ

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને માતા-પિતા પ્રત્યેક તબક્કે જરૂરી સલાહ તથા માર્ગદર્શન આપતા રહે છે પરંતુ કેટલાક સંજોગોમાં માતા-પિતાને સ્વયં પણ સલાહ તથા માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત રહે છે. માતા-પિતા સમક્ષ કુટુંબના અન્ય સભ્યો, સગાસંબંધીઓ, મિત્રો, પાડોશીઓ વગેરે દ્વારા બાળકને લઈને અનેક પ્રકારની માહિતી, સલાહ તથા સૂચનો પ્રાપ્ત થતા રહે છે. આથી બાળકના ઉછેર માટે કઈ માહિતી યોગ્ય છે તથા કયા સૂચનોને અનુસરવું જોઈએ તે માટે સ્વયં માતા-પિતાને સલાહ અને માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત રહે છે. જો માતા-પિતા યોગ્ય સલાહકાર અને માર્ગદર્શકનો સંપર્ક કરી, તેમની મદદ લઈ પોતાના બાળકના યોગ્ય ઘડતર તથા ઉછેરમાં ધ્યાન આપે તો તેમની તથા બાળકની મોટાભાગની

સમસ્યાઓનો ઉકેલ આવી શકે છે. આ પછી જ માતા-પિતા પોતાના બાળક માટે સલાહકાર તથા માર્ગદર્શકની મદદ લે છે. આ સંદર્ભમાં વિચારતા માતા-પિતા માટે સલાહ, માર્ગદર્શનનું મહત્વ આ મુજબ છે.

- માતા-પિતાને પોતાની અપરાધ ભાવના, નિઃસહાયતા તથા દુઃખ અને આઘાતની પરિસ્થિતિમાંથી બહાર લાવવા માટે.
- માતા-પિતાનું બાળક પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ વિકસાવવામાં.
- કુટુંબના અન્ય સભ્યોની હતાશા, નિરાશાને દૂર કરવા તથા માતા-પિતાની સહાયથી કુટુંબના સભ્યોમાં પણ બાળક પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ વિકસાવવા.
- બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતા સંબંધી કુટુંબમાં તથા માતા-પિતામાં જોવા મળતા ખોટા ખ્યાલો, ગેરમાન્યતાઓને દૂર કરવા માટે.
- માતા-પિતાને દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સર્જનાત્મક પ્રયત્નો કરવા તરફ દિશા સૂચન કરવા.
- માતા-પિતાની બાળક તરફની જવાબદારીઓ યોગ્ય રીતે નિભાવવા માટે.
- બાળકના માનસિક વિકાસ તથા પ્રગતિ માટે માતા-પિતાનું નકારાત્મક વલણ દૂર કરવા.
- સામાન્ય બાળક સાથે પોતાના બાળકની તુલના / સરખામણી ન કરવા.
- માતા-પિતા બાળકની આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા વિશે કેવી લાગણી અનુભવે છે તથા બાળક આ લાગણીની શું અનુભૂતિ કરે છે ? તે બાબતથી માતા-પિતાને માહિતગાર કરવા.
- માતા-પિતા સ્વયં પોતાના બાળક માટે શું કરી શકે તેમ છે તે માટે સલાહ-માર્ગદર્શન જરૂરી.
- માતા-પિતાને પોતાનું બાળક શું કરી શકવા સમર્થ - સક્ષમ છે તે અંગે વિચારતા કરવા.
- બાળકના શૈક્ષણિક વિકાસમાં મદદરૂપ બનવા
- બાળકની ક્ષમતા તથા રૂચિ મુજબના વ્યવસાયિક ક્ષેત્રની પસંદગી કરવા પ્રથમ માતા-પિતામાં વિવિધ વ્યવસાયો અંગેની સમજ હોવી જરૂરી છે.
- સમાજમાં બાળક અન્ય બાળકો જેટલા જ આદર-સન્માન પ્રાપ્ત કરે તેવી રીતે બાળકને તેના જીવનમાં તૈયાર કરવા.
- બાળકના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો કરવા.
- બાળકને ભવિષ્યમાં આર્થિક રીતે પગભર બનાવવા.
- બાળકને જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં અનુકૂળન સાધવામાં.
- બાળક માટે અવરોધમુક્ત વાતાવરણનું નિર્માણ કરવામાં.
- બાળકના હસ્તક્ષેપન અને પુનર્વસનમાં મદદરૂપ બનવા.

- માતા-પિતાને પોતાના બાળકની મર્યાદાનો સ્વીકાર કરતા શીખવવા.
 - બાળકના અનુકૂળનમાં તેની અક્ષમતા હંમેશા અવરોધક કે અડચણરૂપ બનતી નથી તે માતા-પિતાને સમજાવવા
 - બાળકમાં રહેલ ગર્ભિત શક્તિઓનો પરિચય સ્વયં બાળક તથા તેના માતા-પિતાને કરાવવા.
 - માતા-પિતાએ સમજવું જોઈએ કે તેમનું બાળક બીજા સામાન્ય બાળકો જેવું જ છે. સામાન્ય બાળકની જેમ તેને પણ સમતોલ આહાર, પૂરતી ઊંઘ અને આરામ, ફૂરસદના સમયની પ્રવૃત્તિઓ, રોજિંદા જીવનમાં સ્વતંત્રતા, પોતાના સ્વતંત્ર નિર્ણયો લેવા, સમાજ દ્વારા સ્વીકૃતિ, ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠાની જરૂર છે.
 - બાળકને સામાન્ય બાળકની જેમ જ પ્રેમ, હૂંફ અને લાગણી તથા મીઠા આવકારની જરૂર છે પરંતુ માતા-પિતા દ્વારા તેમનું વધુ પડતું રક્ષણ બાળકના વિકાસમાં બાધક બનશે.
 - કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ બાળકના સલાહ-માર્ગદર્શનમાં અવરોધરૂપ બનશે.
 - પરામર્શક/સલાહકાર માતા-પિતાની બાળક પ્રત્યેની લાગણીને સમજી શકશે કે નહીં.
 - બાળક સલાહકાર સાથે વધુ હળીભળી જશે તો માતા-પિતા બાળકથી વધુ દૂર થઈ જશે.
- આમ, માતા-પિતા માટે પણ સલાહ અને માર્ગદર્શનની વિશેષ જરૂરિયાત છે.

● દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત

કુટુંબમાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના અન્ય સભ્યો દ્વારા બાળકને જરૂર જણાય ત્યાં યોગ્ય સલાહ-સૂચનો તથા માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થતું રહે છે. પરંતુ બાળકનો સાચી દિશામાં વિકાસ કરવા માટે યોગ્ય પરામર્શન /સલાહ તથા માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત રહે છે. આ માટે કુટુંબ દ્વારા બાળક માટે પ્રશિક્ષિત પરામર્શક/સલાહકાર અને માર્ગદર્શકનો સંપર્ક કરવામાં આવે છે. જે બાળકોને તેમના જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં જરૂરી સલાહ તથા માર્ગદર્શન આપવામાં મદદરૂપ થાય છે. આ માટે માતા-પિતા અને પરામર્શક/સલાહકાર કે માર્ગદર્શક વચ્ચેના સંબંધો લાગણીસભર તથા વિશ્વાસ પર આધારિત હોવા જોઈએ. જેથી બાળક અંગેની તમામ પ્રકારની માહિતી પ્રાપ્ત કરવામાં પરામર્શક/ સલાહકાર કે માર્ગદર્શકને અનુકૂળતા રહે. અહીં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સલાહ તથા માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત આ મુજબ છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને ખાસ કરી ને વ્યક્તિગત, શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત રહે છે. આ માટે પરામર્શક / સલાહકાર તથા માર્ગદર્શક તેમને મદદરૂપ બને છે.
- બાળકને પોતાના વ્યક્તિગત પ્રશ્નો-સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવા, ફૂરસદના સમયનો સદુપયોગ કરવામાં, માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો સાથે અનુકૂળ સંદર્ભે, ભવિષ્યને લઈને કુટુંબની તથા

સ્વયંની સતત ચિંતાઓ, હતાશા, આરોગ્યના પ્રશ્નો વગેરેનો કેટલેક અંશે ઉકેલ લાવવામાં પરામર્શક/સલાહકાર તથા માર્ગદર્શક મદદરૂપ બને છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના માતા-પિતાના મનમાં શિક્ષણ અંગે અનેક મૂંઝવણો ઉદભવે છે. જેમ કે - કેવા પ્રકારની શાળાની પસંદગી કરવી, પોતાનું બાળક શાળામાં અન્ય બાળકો સાથે કેવી રીતે અનુકૂલિત થઈને રહેશે?, માતા-પિતા તથા બાળકે શિક્ષકો સમક્ષ પોતાની મુશ્કેલી કેવી રીતે રજૂ કરવી, શાળાના સામાન્ય બાળકો દ્વારા પોતાના બાળકનો સ્વીકાર થશે કે કેમ? વગેરે જેવી સમસ્યાઓના સમાધાન માટે પરામર્શક/સલાહકાર કે માર્ગદર્શક પાસેથી જરૂરી સલાહ કે માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. અહીં બાળકને શૈક્ષણિક માર્ગદર્શન ખૂબ જ મદદરૂપ બને છે. આ ઉપરાંત કેટલીક વાર શાળામાં રહેલા પરામર્શક/સલાહકાર પણ બાળકને શાળામાં અનુકૂલન સાધવામાં મદદરૂપ બને છે.
- બાળક પોતાના ભવિષ્ય વિશે સતત વિચારો કર્યા કરે છે. ભવિષ્યમાં આગળ વધવા માટે તેણે કોઈ વ્યવસાય કે નોકરીમાં જોડાવવું જરૂરી છે. પોતાની અક્ષમતા તથા પોતાના રસ-રૂચિને ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષણ મેળવ્યા બાદ કયા પ્રકારના વ્યવસાય કે નોકરીમાં જોડાવવું, વ્યવસાય કે નોકરી કેવી રીતે શોધવા, તેમાં પ્રવેશ કેવી રીતે મેળવવો, નોકરી કે વ્યવસાયમાં કેવી રીતે ટકી રહેવું વગેરે અનેક પ્રકારની સમસ્યાઓ જોવા મળે છે. આ દરમિયાન બાળકને વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શનની વિશેષ જરૂરિયાત રહે છે. યોગ્ય વ્યવસાય કે નોકરીમાં જોડાવાથી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે. આથી તેમના ભવિષ્ય માટે આ પ્રકારના વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શનની તેમને વિશેષ જરૂરિયાત રહે છે.
- આ ઉપરાંત દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પરામર્શન / સલાહ અને માર્ગદર્શન અન્ય દષ્ટિએ પણ જરૂરી છે. જેમ કે - બાળકને સ્વ ઓળખ, સ્વ-વિકાસ અને આત્મસૂઝનો વિકાસ કરવામાં મદદરૂપ બને છે. માર્ગદર્શન ગતિશીલ તથા પરસ્પર સંબંધિત પ્રક્રિયા હોવાથી તે બાળકના દષ્ટિકોણ અને વ્યવહારો પર અસર કરે છે. વ્યક્તિગત વિકાસમાં તથા અનુકૂલન સાધવામાં મદદરૂપ બને છે. માર્ગદર્શન બાળકને એક વિદ્યાર્થી તરીકે શીખવા, જાણવા અને સમજવામાં તથા વાતાવરણમાં પરિવર્તન લાવવામાં મદદ કરે છે. આ રીતે બાળકના વૃદ્ધિ અને વિકાસમાં મદદરૂપ થાય છે.

આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકે માતા-પિતા પાસેથી પ્રારંભિક કક્ષાના સલાહ અને માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કર્યા પછી નિષ્ણાંત પરામર્શકો / સલાહકારો તથા માર્ગદર્શકો પાસેથી વ્યક્તિગત, શૈક્ષણિક તથા વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે સલાહ અને માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવા જરૂરી છે. જેથી તેઓ પોતાના ઉજ્જવળ ભવિષ્ય તરફ આગળ વધી શકે તથા પ્રગતિ કરી શકે.

આમ, કુટુંબનું સશક્તિકરણ બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતાને કેટલેક અંશે દૂર કરવામાં મદદરૂપ બને છે. બાળકમાં રહેલ દષ્ટિ અક્ષમતા દૂર કરવા માટે માતા-પિતા દ્વારા તેમને જરૂરી સલાહ-માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે પરંતુ જ્યારે બાળકના ભવિષ્યની વાત આવે છે ત્યારે પ્રશિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ પરામર્શક/સલાહકારની કે માર્ગદર્શકની મદદ લઈ બાળકને અનુકૂળ સાધવામાં મદદરૂપ બની શકાય છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના માતા-પિતા માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનનું મહત્વ વિગતે ચર્ચો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

૨. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પરામર્શન/સલાહ અને માર્ગદર્શનની જરૂરિયાત જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....
.....

➤ નીચેના પ્રશ્નોનાં ટૂંકમાં ઉત્તર આપો.

૧. કુટુંબના સશક્તિકરણ પર નોંધ લખો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૨. પરામર્શન/ સલાહની પ્રક્રિયા જણાવો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૩. માર્ગદર્શન કોને કહે છે ?

.....
.....

૧.૫ માહિતી પસંદગીની જરૂરિયાત

Need For Informed Choice

બાળકમાં દ્રષ્ટિ અક્ષમતા જન્મ પૂર્વે, જન્મ સમયે તથા જન્મ પછી કોઈ પણ આકસ્મિક કારણોસર જોવા મળે છે. આ દ્રષ્ટિ અક્ષમતા આંશિક કે સંપૂર્ણ હોઈ શકે છે. દ્રષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો ઉછેર પ્રત્યેક માતા-પિતા તથા કુટુંબ માટે એક પડકાર બની રહે છે. આ પરિસ્થિતિમાં બાળકની વિશેષ કાળજી, દેખરેખ તથા સાર-સંભાળ રાખવી ખૂબ જ જરૂરી છે જેથી દ્રષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતું બાળક ભવિષ્યમાં એક સામાન્ય બાળકની જેમ જીવન જીવી શકે, સ્વાવલંબી બની શકે તથા આત્મવિશ્વાસ સાથે જીવનમાં આગળ વધી શકે. આ બધી જ બાબતો ત્યારે જ શક્ય બને છે કે જ્યારે માતા-પિતા તથા કુટુંબ દ્વારા બાળકનો ઉછેર યોગ્ય રીતે કરવામાં આવે, બાળકની જરૂરિયાતોને સમજવામાં આવે. આ માટે માતા-પિતાને બાળઉછેર તથા બાળ વિકાસના પ્રત્યેક તબક્કે યોગ્ય સલાહ-માર્ગદર્શન તથા માહિતી પ્રાપ્ત થવી જરૂરી છે. માતા-પિતાને વિવિધ પ્રકારની માહિતી તથા સલાહ-માર્ગદર્શન આપવામાં વિવિધ પ્રકારના નિષ્ણાંત વ્યક્તિઓ તથા તજજ્ઞો જેવા કે - નેત્રરોગ ચિકિત્સક (Ophthalmologist), આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ (Optometrist), ઓપ્ટિશિયન (Optician), પોષણ વિશેષજ્ઞ (Nutritionist), વ્યાવસાયિક ચિકિત્સક (Occupational Therapist), સામાજિક કાર્યકર્તા (Social Worker), સામાન્ય શિક્ષક (Regular Teacher), સંસાધન શિક્ષક (Resource Teacher), અન્ય વિશેષજ્ઞ (Other Specialists), પરામર્શદાતા (Counsellors), સમવય સમૂહ (Peer Groups), કુટુંબ (Family) તથા સમુદાય (Community) વગેરે મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આમ, માતા-પિતા માટે માહિતી પસંદગીની જરૂરિયાતનું ખૂબ જ મહત્વ છે.

કુટુંબમાં દ્રષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના જન્મ પર અનેક લોકો વિવિધ પ્રકારની પ્રતિક્રિયા તથા સલાહ સૂચનો આપે છે. મિત્રો, સગા-સંબંધીઓ, પાડોશીઓ દ્વારા માતા-પિતાને બાળકને સ્વસ્થ કરવા માટેના સલાહ-સૂચન તથા ઉપાયો સૂચવવામાં આવે છે. અહીં પણ વિવિધ પ્રકારની માહિતીમાંથી કયા

પ્રકારની માહિતી-સૂચનો કે માર્ગદર્શન બાળકો માટે મહત્વનાં છે તે માતા-પિતાએ બાળકની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને સ્વયં નક્કી કરવાનું રહે છે. આ સંદર્ભમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના માતા-પિતાની માહિતી પસંદગીની જરૂરિયાત નીચે મુજબ છે.

- માતા-પિતાએ બાળકને તેના જીવનના પ્રારંભિક તબક્કે કુટુંબમાં તથા આસપાસના પર્યાવરણમાં સમાયોજન સાધવામાં મદદરૂપ બનવાનું છે. સમય જતા બાળક જેમ જેમ મોટું થાય છે તેમ તેમ તેને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે એટલે કે શાળામાં, વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે એટલે કે તેની શક્તિને અનુરૂપ યોગ્ય વ્યવસાયની પસંદગી કરવામાં તથા આર્થિક ક્ષેત્રે એટલે કે તેને આર્થિક રીતે પગભર કરવા માટે માતા-પિતાને સતત વિવિધ ક્ષેત્રની માહિતીની જરૂરિયાત રહે છે. આ સમયે તેમને વિવિધ લોકો દ્વારા મળતી પ્રારંભિક માહિતીની જરૂરિયાત રહે છે.
- ગ્રામ્ય વિસ્તારો કે અન્ય અંતરિયાળ વિસ્તારો કે જ્યાં માતા-પિતા બાળકોને તાત્કાલિક સ્વાસ્થ્ય સંબંધી સહાય કે અન્ય સહાય ઉપલબ્ધ કરાવી શકતા નથી ત્યાં નજીકના સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્રોના કાર્યકરો તેમને મદદરૂપ બને છે. તેઓ દ્વારા પ્રાપ્ત માહિતીનો ઉપયોગ કરી માતા-પિતા બાળકની સાર-સંભાળ રાખે છે.
- પોતાનું બાળક દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવે છે તેવી શંકા જતા માતા-પિતા બાળકની પ્રારંભિક તપાસ નજીકના નેત્રરોગ ચિકિત્સક, આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ કે ઓપ્ટિશિયન પાસે કરાવે છે આથી, બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતાની માતા-પિતાને સંપૂર્ણ તથા સાચી માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરાંત બાળકના યોગ્ય ઈલાજ માટે નર્સરી તાલીમ, ગૃહ તાલીમ આધારિત કાર્યક્રમો વગેરે અંગે માતા-પિતાને વિવિધ પ્રકારની માહિતી, માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત નિષ્ણાંતો તથા ડોક્ટરો દ્વારા બાળક માટે દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રીની પણ જાણકારી આપવામાં આવે છે. આમ માતા-પિતા પાસે બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતાને લઈને વિવિધ પ્રકારની જાણકારી, માહિતી હોય છે જેનો ઉચિત ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે માતા-પિતાએ સ્વયં વિચારવાનું છે. જેમ કે - દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે ગૃહ તાલીમ અસરકારક સાબિત ન થાય તો માતા-પિતાએ અન્ય નિષ્ણાંતોની મદદ લેવી જોઈએ.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી તથા અન્ય સાધન-સામગ્રીના ઉપયોગ અંગે પણ માતા-પિતાને કુટુંબના સભ્યો દ્વારા સલાહ-સૂચનો આપવામાં આવે છે. શક્ય છે કે કુટુંબના સભ્યોમાં સહાયક સાધન-સામગ્રીને લઈને અનેક પ્રશ્નો હોય છે. વળી, બાળક પોતે પણ આવી સાધન-સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવા તૈયાર ન હોય. કેટલીક વાર એવું પણ બને કે માતા-પિતા પોતાના દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે શરમ અનુભવતા હોય છે. તેઓ બાળકને જાહેર કે સામાજિક પ્રસંગોમાં લઈ જવામાં સંકોચ અનુભવે છે. પાડોશીઓ તથા સગા-સંબંધીઓ દ્વારા

વારંવારની પૂછપરછથી માતા-પિતા તથા સ્વયં બાળક કંટાળી ગયા હોય - આ સમગ્ર પરિસ્થિતિમાં માતા-પિતા, કુટુંબના સભ્યો અને સ્વયં બાળકમાં સહાયક સાધન-સામગ્રી પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ ઊભું કરવું જરૂરી છે જેમાં નિષ્ણાંતો દ્વારા મળતું માર્ગદર્શન તેમને મદદરૂપ તથા ઉપયોગી પૂરવાર થાય છે. સહાયક સાધન-સામગ્રીનો યોગ્ય ઉપયોગ, તેની દેખરેખ, બાળકના જીવનમાં તેની અગત્યતા, સમયે સમયે સહાયક સાધન-સામગ્રીની તપાસ વગેરે અંગે નિષ્ણાંતો કે ડોક્ટરો દ્વારા માતા-પિતા તથા સમગ્ર કુટુંબને તથા સ્વયં બાળકને જરૂરી માહિતી આપવામાં આવે છે.

- સહાયક સાધન-સામગ્રીના ઉપયોગ સાથે બાળક આસપાસના વાતાવરણમાં અનુકૂલન સાધતા શીખે તે માટે તથા આત્મવિશ્વાસ સાથે સહાયક સાધન-સામગ્રીનો ઉપયોગ કરતાં શીખે તે માટે માતા-પિતાએ બાળકમાં યોગ્ય સમજ વિકસાવવી જરૂરી છે.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે માતા-પિતાએ બાળકના શિક્ષણનું મહત્વ સમજવું જોઈએ. માતા-પિતાને પોતાના બાળક માટે યોગ્ય વિશેષજ્ઞ ક્યાં મળશે, તેઓ બાળકને કેવી રીતે શીખવશે, તેમના શીખવવાની બાળક પર કેવી અસર થશે વગેરે અંગે અનેક પ્રશ્નો હોય છે. આ પ્રશ્નોના યોગ્ય ઉત્તર માટે તેઓ વિવિધ જગ્યાએથી માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે. જેમાં તેમના જેવી જ સરખી સ્થિતિ ધરાવતા અન્ય માતા-પિતા તેમને મદદરૂપ બને છે.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના શાળા શિક્ષણ માટે તેને કેવા પ્રકારની શાળામાં મૂકવો તે અંગે પણ વિવિધ પ્રકારની માહિતીની જરૂરિયાત માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોને રહે છે. જેમ કે - બાળક માટે કયા પ્રકારની શાળા સૌથી યોગ્ય છે?, શાળાના શિક્ષકોનો બાળક પ્રત્યેનો વ્યવહાર કેવો છે?, શાળા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે કેવા પ્રકારની વિશિષ્ટ સગવડો પૂરી પાડે છે?, પોતાના બાળક સાથે અન્ય સામાન્ય બાળકોનો વ્યવહાર કેવા પ્રકારનો હશે?, બાળકના માટે વિશિષ્ટ શિક્ષણ આપતી શાળા યોગ્ય રહેશે કે નહિં વગેરે અનેક પ્રશ્નો માતા-પિતાને હોય છે. આ દરમિયાન નજીકના પાડોશીઓ, સગા-સંબંધીઓ, મિત્રવર્ગ વગેરે દ્વારા વિવિધ પ્રકારનાં સૂચનો, માહિતી માતા-પિતાને પ્રાપ્ત થાય છે.
- સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને તમામ પ્રકારની તાલીમ આપવી જરૂરી છે. આ સર્વ તાલીમ પૂર્વે માતા-પિતાને તાલીમ સંબંધી વિશિષ્ટ પ્રકારની માહિતીની જરૂરિયાત રહે છે.
- આ ઉપરાંત માતા-પિતા તથા કુટુંબને બાળકના ભવિષ્યને ધ્યાનમાં રાખતા બાળકના રસ-રૂચિ મુજબના ક્ષેત્રની પસંદગી કરવામાં, વ્યવસાય માટેની તાલીમ મેળવવામાં, વ્યવસાય સંબંધી જરૂરી કૌશલ્યોનો વિકાસ કરવામાં તથા વ્યવસાયિક કેન્દ્રોની માહિતી પ્રાપ્ત કરવા સંબંધી વિવિધ પ્રકારની માહિતીની જરૂરિયાત રહે છે. જે તેમને વિવિધ પ્રકારના તજજ્ઞો પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે.

રીતરિવાજો, માન્યતાઓ વગેરેમાં ભિન્નતા જોવા મળે છે. આમ છતાં એક વાત સર્વ સ્વીકાર્ય છે કે પ્રત્યેક કુટુંબ પોતાના બાળકોના ઉછેરમાં વિશેષ કાળજી રાખે છે. બાળકોનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તે માટે કુટુંબ કેટલાક વિશિષ્ટ પ્રકારના કાર્યો કરે છે. જે લગભગ બધા જ પ્રકારના કુટુંબમાં એકસમાન જોવા મળે છે. કુટુંબ કોઈ પણ પ્રકારનું હોય સંયુક્ત કે વિભક્ત પરંતુ તે પોતાના બાળકોને પ્રેમ, હૂંફ તથા રક્ષણ, સ્વાસ્થ્યપ્રદ વાતાવરણ, અન્ન, વસ્ત્ર તથા આવાસની સુવિધા પૂરી પાડે છે. પ્રત્યેક બાળકની વ્યક્તિગત જરૂરિયાત પૂરી કરવામાં તથા બાળકોના ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવામાં સહાયક બને છે. આમ, કુટુંબ તરફથી બાળ ઉછેર માટે આ તમામ કાર્યો હાથ ધરવામાં આવે છે.

પરંતુ, સંયુક્ત કે વિભક્ત કુટુંબમાં જ્યારે આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો પ્રથમ આઘાતની લાગણી અનુભવે છે. તેઓ ચિંતા તથા શોકમાં ડૂબી જાય છે. આ માટે અપરાધભાવ અનુભવે છે. તેઓ બાળક જલ્દી સાજુ થઈ જાય તે માટે વિવિધ પ્રકારની ધાર્મિક વિધિઓ કરાવે છે. અનેક ચિકિત્સકોનો સંપર્ક કરે છે. અંતે માતા-પિતા બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતાને સ્વીકારે છે તથા બાળકનો ઉછેર આયોજનબદ્ધ રીતે કરવાના કાર્યમાં જોડાય છે. માતા-પિતા દ્વારા બાળકને સામાજિક સ્વીકૃતિ પ્રાપ્ત થતા કુટુંબના અન્ય સભ્યો તથા પાડોશીઓ, સગાસંબંધીઓ, મિત્રવર્તુળ દ્વારા પણ બાળકનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. આમ, માતા-પિતા બાળક માટે સમાજના દષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન લાવે છે. ખાસ કરીને સંયુક્ત કુટુંબના સંદર્ભમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરની વાત કરીએ તો માતા-પિતા, દાદા-દાદી, ભાઈ-બહેનો, ફોઈ તથા કુટુંબના અન્ય સભ્યો તરફથી બાળકને પ્રેમ, હૂંફ, સલામતી તથા સચ્ચાઈ, પ્રામાણિકતા, કર્તવ્યપાલન, નિયમિતતા વગેરે જેવા ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરાંત કુટુંબ બાળક માટે સ્વચ્છ વાતાવરણ, પૌષ્ટિક આહાર, વિકાસની તકો વગેરે પૂરા પાડે છે. બાળકમાં સારી આદતો વિકસાવવી, સ્વસહાય માટે પોતાના દૈનિક કાર્યો સ્વયં કરવા વગેરે જેવી બાબતો કુટુંબના સભ્યો દ્વારા શીખે છે. આ ઉપરાંત દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સલાહકાર તથા માર્ગદર્શક પાસેથી જરૂરી સલાહ તથા માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરી બાળકના વિકાસ કાર્યમાં તેને મદદરૂપ બને છે. માતા-પિતા તથા કુટુંબના સર્વે સભ્યો પણ જરૂર જણાય ત્યાં યોગ્ય સલાહ-માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેર તથા વિકાસમાં કુટુંબના સભ્યોના સંયુક્ત પ્રયાસો, સાથ-સહકાર તથા સંયુક્ત ભાગીદારી જોવા મળે છે.

SESV-05

મનોસામાજિક અને કૌટુંબિક સમસ્યાઓ

એકમ - ૨ મુદ્દાઓ, સંલગ્ન અને રાહત

Issues, Concerns and Concessions

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અને

રીહેબીલિટેશન કાઉન્સિલ
ઑફ ઈન્ડિયાનો સહકાર્યાન્વયનો કાર્યક્રમ

લેખક:

શ્રી ચિરાગ બી. શાહ

લેક્ચરર, ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર ધ ટિચર્સ ઓય ધ ડેફ

આશ્રમ રોડ, નવરંગપુરા

અમદાવાદ-૦૭

પરામર્શક (વિષય)

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટિ, અમદાવાદ

પરામર્શક (ભાષા)

ડૉ જયશ્રી એન. ગુર્જર

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર - શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટિ, અમદાવાદ

સંપાદન અને સંયોજન

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટિ, અમદાવાદ

યુનિટ-૦૨:- મુદ્દાઓ, સંલગ્ન અને રાહત

૨.૧:- વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, શાળાઓ અને કુટુંબો આધારિત મુદ્દાઓ

૨.૨:- સંલગ્નતાનો વિસ્તાર:- બહુભાષાવાદ, સામાજિક બંધારણ

૨.૩:- ભૌગોલિક પરિસ્થિતિઓ અને પ્રત્યાયનની સુવિધાઓ આધારિત મુદ્દાઓ

૨.૪:- સાક્ષરતા, (જન)જાગૃતિ અને સમુદાયનો અભિગમ

૨.૫:- સરકાર દ્વારા અપાતી વિવિધ રાહતો

યુનિટ-૦૨:- મુદ્દાઓ, સંલગ્ન અને રાહત

૨.૧:- વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, શાળાઓ અને કુટુંબો આધારિત મુદ્દાઓ

ભારતમાં શ્રવણમંદ બાળકના શિક્ષણમાં ઊભી થતી સમસ્યાઓ ઘણી જગ્યાએ જોવા મળે છે. આપણા દેશમાં વિકલાંગ વ્યક્તિઓની સંખ્યા ખૂબ જ છે, છતાં પણ વસ્તી ગણતરીની પ્રક્રિયામાં વ્યક્તિના વાલી-વારસા દ્વારા તેમની ગણતરીમાં વિકલાંગ તરીકેની સ્પષ્ટતા ન કરતા હોવાથી તેમની સાચી સંખ્યા જાણી શકાતી નથી. વિકલાંગ વ્યક્તિઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં અપૂરતી સગવડ જોવા મળે છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે ગણતરીની પ્રક્રિયામાં સાચી સંખ્યાનો ખ્યાલ ન આવતો હોવાથી વિકલાંગ વ્યક્તિઓ પરત્વે બજેટમાં તથા સરકારશ્રીની યોજનાઓમાં સરકારશ્રી દ્વારા પૂરતા પ્રમાણમાં ધ્યાન અપાતું નથી જે કંઈ પણ અપાય છે તે જિલ્લાની કુલ સંખ્યા દ્વારા જિલ્લાના વડામથક તરીકે શહેરી વિસ્તારોમાં જ આપાય છે. તેથી જ શહેરી વિસ્તારો અને ગ્રામીણ વિસ્તારો વચ્ચે ખાઈ જેટલું અંતર જોવા મળે છે. તેમાં પણ શ્રવણમંદતા જેવી છૂપી વિકલાંગતા પરત્વે સરકારશ્રી દ્વારા યોગ્ય કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં આવતી નથી.

અન્ય વિકલાંગતાઓની સરખામણીમાં શ્રવણમંદતાના ક્ષેત્રમાં સરકારશ્રી દ્વારા ઘણી ઉદાસીનતા સેવવામાં આવે છે. જેના કારણે તેમને તેમના માતા-પિતાને તેમજ શિક્ષકોને ઘણા પ્રકારની સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. જેનું નિરાકરણ લાવવું ખૂબ જ અગત્યનું છે.

⇒ **વિદ્યાર્થીઓ આધારિત મુદ્દાઓ:-** બાળક જ્યારે માતાની કુખમાં હોય, ત્યારથી જ સાંભળવાનું શરૂ કરે છે. જન્મ થતા અગાઉ એવી પણ શક્યતાઓ ઉદભવે છે કે તેઓ જન્મથી જ બહેરાશ અનુભવે તેવા સંજોગોમાં ન સંભળવાના કારણે તેઓ બોલી શકતા નથી આવા બાળકને બહેરા-મૂંગા કહેવાય છે.

આ પ્રકારના બાળકો બધું જ જોઈ શકે છે. પરંતુ સમજી શકતા નથી કારણ કે તેઓને અર્થપૂર્ણ ભાષા સાંભળવા મળતી નથી.

બહેરાશ એક જાતની છૂપી અપંગતા છે. કુટુંબના સભ્યો તેમના માતા-પિતા તથા ઘરનાં સભ્યો જેઓ આવા બાળકને સાચવતા હોય છે. તેઓ પણ આ બાળકની સાંભળવાની અસક્ષમતાથી અજાત હોય છે. કારણ કે તે સંપૂર્ણ પણે હસતું-રમતું હોય છે. પરંતુ બાળક શરૂઆતના ત્રણ ચાર વર્ષમાં જ ઘણું બધું શીખી લે છે. આજુ-બાજુના અવલોકનોમાંથી ઘણી વસ્તુ કેળવી લે છે. પરંતુ બોલવામાં તથા અન્ય બાબતોમાં તે પાછળ પડી જાય છે. પરિણામે બાળક સમજી શકતું નથી તેમજ તેની જરૂરિયાત તથા અન્ય બાબતો જણાવી શકતું નથી કે સામેવાળી વ્યક્તિ શું કરવા માંગે છે ? આવા સંજોગોમાં વાતચીતના અભાવે બાળકના

વ્યવહારમાં અસામાન્ય ઊણપ દેખાતા ગેરસમજ ઊભી થાય છે. આવી પરિસ્થિતિના કારણે તે બાળક નાસમજ અને અવ્યવહારુ દેખાય છે. આના પરિણામે બાળક તેનો ગુસ્સો દરેક વખતે જુદી-જુદી રીતે વ્યક્ત કરે છે.

બહેરાશ ધરાવતા બાળકોમાં ઘણી બધી સમસ્યાઓ હોય છે, જેમાં બહેરાશ, બુધ્ધિ-ચાતુર્ય, ઉંમરના પ્રમાણમાં સમજણનો અભાવ તથા બહેરાશ નિવારવા વપરાતા સાધનો અને ભણતરનો અભાવ તેમની પ્રગતિમાં ઘણો બધો ભાગ ભજવે છે.

આ પ્રકારનાં બાળકો વિશિષ્ટ પ્રકારના સાધનો સિવાય બોલી કે સાંભળી શકતા નથી પરિણામે તેઓ ભાષાકીય સંવાદ નથી કરી શકતા તેથી તેઓ સામાન્ય વ્યક્તિની જેમ સમજાવી શકતા નથી. આવા બાળકો તેમના કુટુંબના સભ્યો સાથે પણ સામાન્ય જીવન જીવી શકતા નથી, પરિણામે તેઓ એક પ્રકારની લઘુતાગ્રંથીથી પીડાય છે.

સામાન્ય રીતે બહેરા-મૂંગા બાળકો નજીકની સ્કૂલમાં દાખલ થાય છે, તેમના ઘર પાસેના શહેરમાં વાલીઓ આવી સ્કૂલ અંગે અજાણ હોય છે. બાળકની નિપુણતાના આધારે સ્કૂલનું અધ્યયન નથી થઈ શકતું. સામાન્ય સ્કૂલોમાં આવી વિકલાંગતા ધરાવતા બાળકો નિપુણતા મેળવી શકતા નથી. આવા બાળકો મિશ્ર શાળામાં પૂરતું ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવી શકતા નથી. ઉચ્ચ કક્ષાની સ્કૂલોના અભાવે દેશમાં ઘણા બાળકો ફરજિયાતપણે એવી શાળાઓમાં દાખલ થતા હોય છે, જ્યાં આવા બાળકોને શિક્ષણ અપાય છે. સામાન્ય રીતે આ બાળકો વેકેશન દરમ્યાન જ ઘરે આવતા હોય છે. તે પણ થોડાક જ સમય માટે પરિણામે તેમનામાં એક જાતની અપરિચિત માનસિકતા ઊભી થાય છે. તે તેમના આગળના જીવનમાં ઘણા વિરોધાભાસ ઊભા કરે છે. આના કારણે તેમનો સામાજિક વિકાસ રૂંધાય છે.

⇒ **શિક્ષકો આધારિત મુદ્દાઓ:-** શ્રવણમંદ બાળકોના શિક્ષણમાં શિક્ષકોના ઘણા પ્રશ્નો હોય છે. જેમ કે વિશિષ્ટ શિક્ષક ન મળવા, પૂરતી યોગ્ય શાળા ન મળવી, શાળામાં શૈક્ષણિક સાધનોની ઊણપ, યોગ્ય ભૌતિક વાતાવરણનો અભાવ જેવા ઘણા મુદ્દાઓનો શિક્ષકોએ સામનો કરવો પડે છે.

➤ **વિશિષ્ટ શિક્ષકો:-** બહેરા-મૂંગાના ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ ખૂબ જ ઓછી છે. તેમાં પણ ઘણી ઓછી સંસ્થાઓ પાસે પૂરતુ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અને વિશેષ પ્રકારના સાધનો અને સગવડોનો અભાવ હોય છે. આવા બાળકો માટે અદ્યતન લેબોરેટરી, પૂરતો શિક્ષક વર્ગ, શિખવાડવા માટેના જરૂરી શૈક્ષણિક સાધનો જેમ કે દરેક વિદ્યાર્થી પાસે શ્રવણયંત્ર, સમુહ શિક્ષણ માટે જરૂરી સાધનો આ બધી ખૂબ જ મહત્વની બાબતો છે. સાધનોનાં અભાવે સારા શિક્ષકો હોવા છતાં સારી રીતે સમજાવી શકતા નથી. આવી જ રીતે આવા ઉપકરણો જેવા કે શ્રવણયંત્ર, ઈયરમોડેલ બહુ જ ઓછા બાળકો પાસે હોય છે.

એક વર્ગના તમામ વિદ્યાર્થીઓને એક સાથે ભણાવવાનું એ બહુ જ કપરી સમસ્યા છે. બધા જ બાળકો શિક્ષકે શીખવેલ તમામ વસ્તુઓને એક સાથે ગ્રહણ કરી શકતા નથી અને પ્રત્યાઘાત(પ્રતિભાવ) આપી શકતા નથી.

સામાન્ય રીતે બહેરા-મૂંગા વિદ્યાર્થીઓને શાળા પૂર્ણ થયા બાદ જે શિક્ષણ મળવું જોઈએ તે નથી મળતું કારણ કે જેઓ આવા વિશિષ્ટ ઉપકરણો ધરાવે છે. તેઓ જ એક બીજાના સંપર્કમાં રહી શકે છે. પરંતુ ઘણા ઓછા પાસે આવી સગવડ હોય છે. હોસ્ટેલ ધરાવતી સ્કૂલોમાં આવી વાતચીત કરવાની ભાષા હોતી નથી. તેના પરિણામે તમામ જવાબદારીઓ આવા બાળકોના સ્કૂલના ક્લાસ ટીચર ઉપર આવે છે, જે ખૂબ જ અઘરું કામ છે.

આપણા દેશમાં આ પ્રકારની શાળાઓમાં શિક્ષણ સામાન્ય શિક્ષણ ભણતા વિદ્યાર્થીઓની જેમ જ ભણાવાય છે. પરિણામે અસામાન્ય ભાષા તથા અન્ય બાબતોને કારણે શિક્ષકો એક અસામાન્ય સમસ્યા ધરાવે છે.

- **રીસોર્સ શિક્ષકો:-** રીસોર્સ શિક્ષક માટે તે જે વિકલાંગતાના તજજ્ઞ હોય, તેના સિવાયની વિકલાંગતા ધરાવતા બાળકો તેમના માટે મોટી સમસ્યા છે. એક સામાન્ય સમજણ એવી હોય છે કે શિક્ષક એક જ પ્રકારની વિકલાંગતામાં વિશિષ્ટ શિક્ષણ આપી શકે. જેમ કે બહેરા-મૂંગા બાળકોના તજજ્ઞને જ્યારે અંધ તથા માનસિક ક્ષતિ ધરાવતા બાળકોને સંભાળવાનું આવે ત્યારે તેઓને બહુ અઘરું પડતું હોય છે. અહીંયા તે પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે અમુક બાળકો ઘણી પ્રકારની વિકલાંગતા ધરાવતા હોય છે. મોટા ભાગના શિક્ષકોએ એક જ પ્રકારની વિકલાંગતાની ટ્રેનિંગ લીધી હોય છે. જે બહેરા મૂંગા બાળકોને ભણાવવા પૂરતું ન હોય તેથી આવી સમસ્યાના કારણે તેઓ સંભાળી પણ ન શકે.

પૂરતા સાધનોના અભાવે જેમ કે શ્રવણયંત્ર, પુસ્તકો જે ભણતરના વિશિષ્ટ અંગો છે. તેના અભાવે પૂરતું શિક્ષણ ન આપી શકે. આવા અપૂરતા સાધનોના અભાવે શિક્ષક સંપૂર્ણ પણે આવી વિકલાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓને ભણાવી ન શકે.

વિકલાંગતા ધરાવતા બાળકોને ભણાવતા શિક્ષકને જો તેમના ક્લાસ ટીચર, પ્રિન્સિપાલ, સહ-અધ્યાયી અને બાળકના કુટુંબીજનોનો સહકાર પૂરતા પ્રમાણમાં ન મળે તો આવી વિકલાંગતા ધરાવતા બાળકોને ભણાવવું ઘણું જ અઘરું પડે છે. આવી ઘણી બધી સમસ્યાઓ રીસોર્સ શિક્ષકને અનુભવવી પડે છે.

- **સામાન્ય શાળાના શિક્ષકો:-** સામાન્ય શાળાના શિક્ષકો માટે સૌથી મોટી સમસ્યા તો એ જ છે કે એક વર્ગમાં ૬૦ થી ૭૦ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા હોય તેમાં તે શિક્ષક દરેક બાળકનું વ્યક્તિગત ધ્યાન આપી શકતા નથી. તેમા પણ કોઈ એક વિકલાંગ બાળકનું વર્ગખંડમાં ધ્યાન આપી શકાતું નથી.

ઘણી શાળાઓ પાસે માળખાકીય સુવિધાનો અભાવ હોય છે. જેમ કે પૂરતું નાણા ભંડોળ પૂરતી બેસવાની સગવડ, પ્રકાશની વ્યવસ્થા અને જરૂરી સાધનોનો અભાવ, પૂરતી લેબોરેટરી, પૂરતી લાયબ્રેરી જ્યાં તેઓ તેમના સાધનો સાથે પૂરતું યોગ્ય શિક્ષણ મેળવી શકે તેમના વિકાસમાં આવી બાબતો અવરોધક નીવડે છે.

સામાન્ય રીતે એ પણ જોવા મળ્યું છે કે પ્રસંગોપાત આવું શિક્ષણ આપવા પૂરતું કૌશલ્ય ધરાવતા હોતા નથી. જે આવી વિકલાંગતા ધરાવતા બાળકોને ભણાવી શકે તેઓ આવી બાબતોનો સામનો કરી શકતા નથી કારણ કે તેઓ તેમની વચ્ચે સંવાદિતતા જાળવી શકતા નથી.

સામાન્ય શાળાના શિક્ષકો માટે સૌથી મોટી સમસ્યા આ બાળકો સાથે કોમ્યુનિકેશન કરવાની છે તેઓને આ બાળકો વિશે સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોતો નથી કે આ બાળકો સામાન્ય બાળકો કરતા અલગ છે. તેમની પાસે ભાષાનું પૂરતું ભંડોળ નથી માટે તેઓને પરીક્ષા સમયે સૌથી મોટી સમસ્યા સર્જાય છે.

➤ **શાળાઓ આધારિત મુદ્દાઓ:-** શ્રવણમંદ બાળકને શાળાઓમાં ઘણા મુદ્દાઓનો સામનો કરવો પડે છે. જેમાં...

(૧) **સામાન્ય શાળાઓ આધારિત મુદ્દાઓ:-** સામાન્ય શાળાઓમાં શ્રવણમંદ બાળકને પ્રથમ મુશ્કેલી તો પ્રવેશ પ્રક્રિયામાં જ થાય છે. સામાન્ય શાળાના આચાર્ય કે શિક્ષકો શ્રવણમંદ બાળકને પ્રવેશ સરળતાથી આપતા નથી. પરંતુ તેમને યોગ્ય પ્રકારના સરકારશ્રીના પરિપત્રો બતાવવામાં આવે ત્યારે કમને શ્રવણમંદ બાળકોને પ્રવેશ આપવો પડે છે. તેવા સંજોગોમાં આખી શાળાના શિક્ષકો માટે એ મુશ્કેલી સર્જે છે.

પ્રવેશબાદ શ્રવણમંદ બાળકને કઈ રીતે ભણાવવો ? તે બાબતની મુશ્કેલીઓ શાળાના શિક્ષકો અનુભવતા હોય છે. કારણ કે વિશિષ્ટ બાળકને વિશિષ્ટ પદ્ધતિના માધ્યમથી જ ભણાવવો પડે છે. તે બાબતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેમની પાસે હોતો નથી.

વિશિષ્ટ બાળકોને ભણાવવાના વિશિષ્ટ સાધનો જેવા કે શ્રવણયંત્ર, મોડલ વગેરે બાબતો ચાલુ છે કે નહીં તે ચકાસવું, જો બંધ છે તો શું કરવું આ બધું તેઓ કરી શકતા નથી. કોર્ડ્સ, રીસીવર, ઈયર ટીપ્સ વગેરે તે ચકાસી શકતા નથી. આવી અનેક મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય છે.

સામાન્ય શાળામાં અભ્યાસ કરતા શ્રવણમંદ બાળકને સૌથી મોટી મુશ્કેલી તેની પરીક્ષાના સમયે સર્જાય છે. પૂરતું ભાષા ભંડોળ ન હોવાના કારણે પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રનું અર્થઘટન કરી શકતા ના હોવાથી તેનો સાચો ઉત્તર તેઓ આપી શકતા નથી. તેની સીધી અસર તેના પરિણામ પર પડે છે. સામાન્ય બાળકોના પાસીંગ માર્ક્સની સરખામણીમાં તેઓના માર્ક આવતા નથી માટે તે નાપાસ થાય છે અને સરકારશ્રીના કૃપા ગુણના નિયમના પરિપત્રો બતાવ્યા પછી શ્રવણમંદ બાળક પાસ થાય છે.

ભાષાકીય વિષયોમાં છૂટછાટના પરિપત્રો બતાવ્યા બાદ જ તેના વિષયોની ફેરબદલી કરાવી પડે છે. આવી અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો સામાન્ય શાળામાં શ્રવણમંદ બાળકોને કરવો પડતો હોય છે.

(૨) **વિશિષ્ટ શાળાઓ આધારિત મુદ્દાઓ:-** શ્રવણમંદ બાળકો માટે વિશિષ્ટ શાળાઓ સ્વર્ગ સમાન હોય છે. વિશિષ્ટ શાળામાં પ્રવેશ મેળવ્યા બાદ તે જીવન ઉપયોગી ઘણું બધું મેળવે છે.

છતાં પણ વિશિષ્ટ શાળાઓમાં તેમને ઘણા પ્રકારની મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. જેમ કે...

શ્રવણમંદ બાળકોને વિશિષ્ટ શાળામાં શિક્ષણ આપવા માટે સામાન્ય બાળકોના પુસ્તકોમાંથી એડપ્ટેશન કરીને તેના લેવલની ભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. જરૂરી નથી કે દરેક બાળકનું લેવલ એક સરખું હોય તેમાં હોશિયાર બાળકોને ઘણું નુકશાન પહોંચતું હોય છે. તેઓની ગ્રહણ શક્તિ હોવા છતાં પણ તેઓ પૂરતા પ્રમાણમાં ભાષા ગ્રહણ કરી શકતા નથી.

વિશિષ્ટ શાળામાં પૂરતા પ્રમાણમાં શૈક્ષણિક સાધનો હોવા છતાં કેટલાક કિસ્સાઓમાં તે કાર્યરત પરિસ્થિતિમાં હોતા નથી અને તેના કારણે બાળક ભાષા સાંભળી શકતા નથી અર્થપૂર્ણ ભાષા ન સાંભળવાના કારણે તેઓનો વાણી-વિકાસ શક્ય હોવા છતાં વાણી-વિકાસ થઈ શકતો નથી. વિશિષ્ટ શાળામાં આ બાળકો માટે સૌથી મોટી મુશ્કેલી કહી શકાય કે આ શાળામાં બધા તેના જેવા બધા જ બાળકો એક સાથે જોવા મળે છે. માટે બાળકો એક બીજા સાથે વાતચીત કરવા માટે વાણીનો ઉપયોગ કરવાની જગ્યાએ તેના માટે સાઈન લેંગ્વેજનો ઉપયોગ કરે છે. જે માત્ર વિશિષ્ટ શાળા પૂરતો જ મર્યાદિત છે. તેઓ માટે સાઈન લેંગ્વેજ સરળ પડતી હોવાથી ઝડપથી શીખી જાય છે. માટે તેમનો વાણી-વિકાસ અને ભાષા-વિકાસ અટકી જાય છે ત્યારે તેમના માટે ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવું ઘણું જ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આ સૌથી મોટી મુશ્કેલી છે. આમ, શ્રવણમંદ બાળકોને તેની શ્રવણમંદતાના કારણે શાળાઓ સંબંધી ઘણી બધી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે.

- **કુટુંબો આધારિત મુદ્દાઓ:-** સામાન્ય જન માનસમાં શ્રવણમંદતા અંગે બહુ જ સામાન્ય જાગૃતતા છે. આવી સંસ્થાઓ વિશે તેઓ બહુ સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકતા નથી. બહેરાશ અંગે નવજાત શિશુમાં કોઈ પણ પ્રકારની તાત્કાલિક સમજણ મેળવી શકતા નથી કે તેમનું બાળક સાંભળી શકતું નથી. પરિણામે સામાન્ય રીતે બહુ મોડું થઈ ગયેલું હોય છે. તેમની જાણમાં આવતા કે તેમનું બાળક સાંભળી શકતું નથી કે બોલી શકતું નથી.

સામાન્યપણે જ્યારે ખબર પડે કે તેમનું બાળક આવી વિકલાંગતા ધરાવે છે ત્યારે તેઓ આવી સ્કુલની તપાસ કરાવે છે. જ્યાં શ્રવણમંદ બાળકને ભણાવવામાં આવે, આવી શાળાઓ બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. જ્યાં શ્રવણમંદ બાળકનું ભવિષ્ય ઘડાતું હોય. એવી શાળાઓ શહેરોમાં બહુ જ જુજ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. બાળકના ઘરે કે ગામ નજીક હોતી નથી જ્યાં બાળક રહેતો હોય. પરિણામે ઘણા બધા બાળકો સ્કુલમાં અભ્યાસ કરી શકતા નથી. ઘણા ઓછા બાળકો હોસ્ટેલ ધરાવતી શાળાઓમાં પ્રવેશ મેળવે છે. તે તેમના કુટુંબ પાસે રહી શકતા નથી. પરિણામે બાળકોનો જ્ઞાનનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. અને બાળકોનું સારી રીતે ભણતર થઈ શકતું નથી અને કુટુંબના સભ્યો મદદ કરી શકતા નથી. આમ બાળક અભ્યાસથી વંચિત રહી જાય છે.

સામાન્ય રીતે આવા બાળકોના વિકાસમાં કુટુંબના સભ્યો તથા અન્ય મિત્રો એક મહત્વ પૂર્ણ ભાગ ભજવે છે. બાળકના વિકાસમાં બાળકની અને સ્કૂલની વચ્ચે કુટુંબ એક કડી રૂપ છે. સામાન્ય રીતે ઘણી શાળાઓ બાળકના વિકાસમાં કુટુંબના સભ્યોની અગત્યતા અંગે બહુ વિચારતા હોતા નથી. કુટુંબના સભ્યો બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવતા હોય છે. બાળકને દૂર રાખી શાળાઓમાં વાલીઓને કોઈ જવાબદારી ન સોંપાતા તેમના વિકાસમાં અને ઘડતરમાં ખૂબ અગત્યનો અવરોધ ઉભો થાય છે. આમા કુટુંબના સભ્યો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. છતાં બાળકના વિકાસ માટે તેઓને પૂરતું જ્ઞાન અથવા જરૂરી સમજણ પૂરી પાડવામાં આવતી નથી. તેથી તેઓ હતાશ થાય છે.

આવી જ રીતે જરૂરી નાણાકીય સવલતના અભાવે આવા બાળકોને ભણતર અંગે બહુ સારૂ માળખુ બની શકતું નથી. આવા ઘણા કારણોસર માતા-પિતાને બહુ મોંઘુ પડે છે. સામાન્ય રીતે એવા કુટુંબોમાં કે જ્યાં આર્થિક રીતે સંકળામણ અનુભવાતી હોય તેવા બાળકોનો સર્વાંગી-વિકાસ થઈ શકતો નથી. જે શિક્ષણ માટે બહુ જરૂરી હોય છે.

૨.૨:- સંલગ્નતાનો વિસ્તાર:- બહુભાષાવાદ, સામાજિક બંધારણ

શ્રવણમંદ બાળક જન્મતાની સાથે શ્રવણમંદતાએ ઘણી મોટી સમસ્યા છે. શ્રવણમંદતાને કારણે આવા બાળકને બહુભાષાવાદ અને સામાજિક બંધારણનાં ઘણા મુદ્દાઓ હોય છે. જેમાં -

- **બહુભાષાવાદ:-** શ્રવણમંદ પ્રકારના વિશિષ્ટ શિક્ષણમાં બે જાતની ભાષાના કારણે બાળકે બોલતા તથા ઉચ્ચારતા બહુ તકલીફ પડે છે. એક ઘણી મુશ્કેલ બાબત એ છે કે શ્રવણમંદ બાળકને બે ભાષા શીખવી પડે કારણ કે જ્યાં તેમને શિક્ષણ અપાય છે ત્યાં અને ઘરમાં તથા સામાજિક વ્યવસ્થામાં જુદી-જુદી ભાષા વપરાય છે. જેથી એક પ્રકારનો વિરોધાભાષ ઉભો થાય છે. જે બાળકની માતૃભાષા જુદી હોય તેને શિક્ષણની ભાષામાં અવરોધ પડે છે. જેમ કે હવે લગભગ ઘણી બધી જગ્યાએ અંગ્રેજી ભાષામાં ભણાવે છે. પરંતુ સામાજિક રીતે બાળક જ્યાંથી આવે છે ત્યાં અંગ્રેજી ભાષાનું ચલણ હોતું નથી. ભાષાની આવી સમસ્યાઓને કારણે શ્રવણમંદ બાળકો માટે સરકારશ્રી દ્વારા લેવામાં આવતી બોર્ડ કે યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં પણ ભાષામાં છુટછાટ તથા જોડણીની ભૂલોને ધ્યાનમાં ન લેવી તેવા પરિપત્ર કરેલ છે.
- **સામાજિક બંધારણ:-** માનવી એક સામાજિક પ્રાણી છે. સમાજમાં રહી તેનો વિકાસ થાય છે. સમાજના રીત-રીવાજો, બંધારણ, રહેણી-કરણી, મૂલ્યો, પ્રણાલીઓ વગેરેને ધ્યાનમાં રાખી દરેક વ્યક્તિ પોતાનો વિકાસ કરે છે. બાળકના શૈક્ષણિક વિકાસમાં પણ સમાજનો અનન્ય ફાળો રહેલો છે. ઔપચારિક અને અનૌપચારિક કેળવણી સમાજ સાથે રહીને અવિરતપણે વ્યક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. શાળા, કોલેજો કે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સમાજનો અવિભાજ્ય હિસ્સો છે. વિકલાંગતા બાળકના શિક્ષણમાં પણ સામાજિક બંધારણ કે સમાજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. વિકલાંગતા

ધરાવતા તમામ બાળકો તેમાં ખાસ કરીને શ્રવણમંદ બાળકો સમાજની સહાનુભૂતિ અને લાગણીશીલતા ખૂબ જ જરૂરી છે. સમાજે આવા બાળકોને દયાળુ, બિચારા-બાપડા બનાવીને નહીં પણ તેમને પણ સમાજમાં જીવવાનો, સામાજિક બનવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર છે તે રીતે વિકાસના ક્ષેત્રમાં મદદરૂપ થવાનું કાર્ય કરવું પડે છે. તેમને સમાજના બંધારણમાં માનવ અધિકારો સાથે દરેક ક્ષેત્રમાં સમાન હકો અને ફરજો આપી સંપૂર્ણ સામાજિક બનાવવા જોઈએ. સામાજિક મેળાવડા, સંમેલનો, લગ્ન પ્રસંગો, સારા કે ખોટા પ્રસંગો વગેરેમાં સરખી સહભાગીતા શ્રવણમંદ બાળકોમાં જોવા મળતી નથી.

૨.૩:- ભૌગોલિક પરિસ્થિતિઓ અને પ્રત્યાયનની સુવિધાઓ આધારિત મુદ્દાઓ

ભારત અનેક ગામડાઓનો બનેલો દેશ છે. ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે દેશના ઘણા વિસ્તારો ડુંગરાળ અને રેતાળ પ્રદેશો છે. જ્યાં રેલ્વે-વ્યવહાર, વાહન-વ્યવહાર વગેરે દૂરના ગામડા સુધી ઝડપથી પહોચાડી શકાતા નથી. ત્યાં ઘણા કારણોસર શ્રવણમંદ બાળકો સુધી પૂરતી સગવડો પહોચી શકતી નથી. જેના કારણે ઘણી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે.

૨.૪:- સાક્ષરતા, (જન)જાગૃતિ અને સમુદાયનો અભિગમ

આપણે જે સમાજમાં જીવીએ છીએ તે સમાજમાં આજે પણ ભૂતકાલીન રીત-રીવાજો, રૂઢીઓ અને ખોટી માન્યતાઓ દરેકના મનમાં ઘર કરી ગઈ છે. આજે આપણે અદ્યતન ટેકનોલોજીથી ૨૧મી સદી તરફ આગળ વધી રહ્યા છીએ માનવ-મન આજે પણ કુરિવાજો, ખોટી માન્યતાઓ અને રૂઢીઓમાં રાચે છે. તેમાંય ખાસ કરીને વિકલાંગતા વિશે સમાજમાં જોઈએ તેટલી સાક્ષરતા નથી. જેના કારણે તેમને જરૂરી માહિતી અને માર્ગદર્શન મળતું નથી. વિકલાંગતા અંગે લોકોમાં જાગૃતિ લાવવા માટે અવાર-નવાર જન જાગૃતિના કાર્યક્રમો દ્વારા લોકોમાં જાગૃતતા કેળવી તેમને સાક્ષર બનાવવા જોઈએ. સમાજના કેટલાક લોકોને વિકલાંગતાનાં કારણો, વિકલાંગતાની વહેલી તકે ઓળખ, તપાસ, તેનું નિદાન, દાક્તરી માર્ગદર્શન, વિકલાંગતા અટકાવવા માટેના ઉપાયો જેવા વિષયો કે મુદ્દાઓ માટે પ્રસારણના માધ્યમો તરીકે શેરી નાટકો, બેનર્સ, રેલી, કેમ્પ વગેરે દ્વારા સમાજની ખોટી માન્યતાઓ દૂર કરી લોકોને સાક્ષર બનાવવાનું કાર્ય ખૂબ જ જરૂરી છે.

ટી.વી., ચેનલ અને સરકારશ્રીના “સૌ ભણે સૌ આગળ વધે”, “પોલિયો નાબૂદી આભિયાન”, “સ્વચ્છતા આભિયાન” વગેરે ટાઈટલ હેઠળ લોકોના મનોવલોણોમાં બદલાવ લાવવાનું અને લોકોને સાક્ષર બનાવવાનું તથા લોકોમાં જાગૃતિ લાવવાનું કાર્ય થાય છે. આપણે બધા પણ દેશ, વિશ્વ અને સમાજ દ્વારા, સમાજની એક નૈતિક ફરજ સમજી આ યજ્ઞકાર્યમાં

સહભાગી થઈ આપણું યોગદાન આપીએ અને અપાવીએ તેમજ તમામ વિકલાંગ બાળકોને મદદરૂપ થઈ તેમની સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવવામાં મદદરૂપ થઈએ.

૨.૫:- સરકાર દ્વારા અપાતી વિવિધ રાહતો

રાજ્યમાં અનેક સામાજિક-સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ વિકલાંગો માટે કાર્યરત છે. રાજ્ય હસ્તકની ઘણી બધી કચેરીઓ દ્વારા પણ વિકલાંગોના ઉત્કર્ષ માટેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવી રહી છે. તેમજ કેન્દ્ર સરકાર તરફથી ઘણી પુરસ્કૃત યોજનાઓ અમલમાં મૂકાય છે.

આ બધી જ કલ્યાણકારી યોજનાઓનો બહોળા પ્રમાણમાં વિકલાંગજનો લાભ મેળવી શકે તે માટે આપણે તેને મદદરૂપ થઈ, આ કલ્યાણકારી યોજનાઓ વિશેની સાચી માહિતી આપી, દિશા બતાવી, પ્રમાણિક પ્રયત્નો કરી વિકલાંગજનોને વિવિધ કલ્યાણકારી યોજનામાં લાભાન્વિત બનાવવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

૨.૫.૧:- વિકલાંગોને ઓળખપત્ર:- વિકલાંગજનોને પોતાની વિકલાંગતા દર્શાવતું ઓળખપત્ર મેળવવા માટે જે તે જિલ્લાની સમાજ સુરક્ષા કચેરી ખાતેનો સંપર્ક કરી મેળવી શકે છે. આ મેળવવા માટેના જરૂરી દસ્તાવેજી પુરાવા નીચે મુજબ છે.

- ૧) સિવિલ સર્જન દ્વારા અપાયેલ વિકલાંગતાની ટકાવારી દર્શાવતા પ્રમાણપત્રની પ્રમાણિત નકલ
- ૨) સ્ટેમ્પ(ટિકિટ)સાઈઝના ત્રણ ફોટા
- ૩) વિકલાંગતા દર્શાવતો પોસ્ટકાર્ડ સાઈઝનો આખો ફોટો-૧
- ૪) બ્લડગ્રૂપ રીપોર્ટ (લોહીનું ગ્રૂપ)
- ૫) જન્મ-તારીખના દાખલાની નકલ-૧
- ૬) રેશનકાર્ડ નકલ-૧
- ૭) વાર્ષિક રૂ.૫૫૦૦૦/- (રૂપિયા પંચાવન હજાર) થી ઓછી આવકનો દાખલો (મામલતદાર સાહેબ/તાલુકા વિકાસ અધિકારીશ્રીનો)

૨.૫.૨:- પ્રવાસમાં રાહતો:- વિકલાંગજનોને પ્રવાસમાં નીચે મુજબની રાહતો મળે છે.

- ૧) રસ્તા માર્ગે:- ગુજરાત રાજ્યની હદમાં રાજ્ય સરકાર સંચાલિત બસોમાં મુસાફરી માટે રાહત આપે છે.
 - દ્રષ્ટિહિન વ્યક્તિને ફી + સહાયક ફી
 - મૂકબધિર-સહાયક વગર ફી

- માનસિક ક્ષતિ-૭૦ થી ઓછા બુદ્ધિઆંક(આઈ.ક્યુ.) ધરાવતા વ્યક્તિ સંપૂર્ણ ફી તથા સહાયકને ૫૦% રાહત
 - અસ્થિવિષયક ક્ષતિ- ૭૫% થી વધુ સંપૂર્ણ ફી તથા સહાયકને ૫૦% રાહત, ૪૦% થી ૭૫% સંપૂર્ણ ફી
- ૨) રેલવેમાર્ગ:- રેલવે મંત્રાલય વ્યક્તિઓને અંગરક્ષક સાથે દ્વિતીય અને શયન વર્ગમાં ૭૫% સુધી રેલભાડામાં રાહતથી મુસાફરી કરવાની છૂટ આપે છે. પ્રથમ તથા દ્વિતીય વર્ગની ટિકિટ માટે ૫૦% રાહત આપે છે. ગંભીર પ્રકારની વિકલાંગતા ધરાવતા વ્યક્તિના સાથીદારને પણ ટિકિટમાં રાહત આપવામાં આવે છે. ટિકિટ મેળવતી વખતે વિકલાંગતાના પ્રમાણપત્રની નકલ આપવી જરૂરી બને છે.
- ૩) હવાઈ માર્ગ:- હવાઈ માર્ગમાં દ્રષ્ટિહીન વ્યક્તિઓને અને સિનિયર સિટિઝન્સને એર-ઈન્ડિયામાં સિંગલ જર્નીમાં ૫૦% રાહત મળે.
- ૪) સ્ટીમર સેવામાં મળતા લાભ:- સ્ટીમર સેવામાં ફક્ત દ્રષ્ટિહીન વ્યક્તિઓને જ ૫૦% રાહત મળે છે.

૨.૫.૩:- શૈક્ષણિક સેવાઓ:- વિકલાંગજનોને શૈક્ષણિક સેવાઓમાં નીચે મુજબની રાહતો મળે છે.

- ૧) વિકલાંગ બાળકો માટે:- કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પુરસ્કૃત સંકલિત શિક્ષણ યોજના અને સર્વ શિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત સંમિલિત શિક્ષણ યોજના દ્વારા વિકલાંગ બાળકોને તેમના ગામ અને ઘરમાં રહીને યોગ્ય શિક્ષણ મળે તે માટે આ યોજનાઓ અમલી છે.
- ૨) વિશ્વ વિદ્યાલયમાં અનામત:- વિશ્વ વિદ્યાલય અનુદાન પંચે (યુનિ.ગ્રાન્ટ કમિશન) વિશ્વ વિદ્યાલયને ફાળવણી કરેલ સંખ્યાના ૧% વિકલાંગજનો માટે અનામત રાખેલી છે.
- ૩) I.T.I. અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ માટે:- I.T.I.ની સંસ્થાઓમાં વિકલાંગો માટે રાજ્ય સરકારોએ ૩% ટકા અનામત રાખેલી છે. કારીગર તાલીમ કાર્યક્રમ હેઠળ ૧૯૬૧ના તાલીમ ઉમેદવાર ધારા હેઠળ કેન્દ્ર/રાજ્ય કક્ષાએ પ્રવર્તમાન ૧૩૬ નામ ધરાવતી હસ્ત કારીગરીઓમાંથી શિખાઉ ઉમેદવાર માટે યોગ્ય ગણાય તેવી હાથકારીગરોની નિશ્ચિત ઓળખ કરવાની સૂચનાઓ આપવામાં આવેલી છે. જાહેર અને ખાનગી ક્ષેત્રો ભેગા મળીને થતાં તમામ સ્થાપિત એકમો ગણતરીમાં લઈને સૌનો લક્ષ્યાંક સિદ્ધ કરી શકાય તે માટે વિકલાંગજનોને તાલીમ આપવાનું અને મહત્તમ સંખ્યામાં શિખાઉ ઉમેદવારોને લાગતા વળગતા સ્થાપિત એકમોમાં ગોઠવવાનું હાથ ધરવામાં આવ્યું છે.
- ૪) યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન (U.P.S.C):- યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન સેકન્ડરી સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા વગેરે માટે નિયત કરેલી અરજીની અને પરીક્ષા ફી ની રકમ ભરવામાંથી વિકલાંગ વ્યક્તિઓને મુક્તિ આપવામાં આવી છે.

- પ) છાત્રાલય:- કેટલાક રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસીત પ્રદેશો તરફથી વિકલાંગજનો માટે છાત્રાલય સુવિધાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે.
- દ) સમાજ કલ્યાણ ખાતુ:- જે તે રાજ્ય સરકારો ધોરણ-૧ થી ૮ સુધીના વિકલાંગોને પ્રોત્સાહિત કરવા શિક્ષણ લેવા માટે શિષ્યવૃત્તિની જોગવાઈ કરે છે.
- ૭) અપંગ શિષ્યવૃત્તિ યોજના:- વિકલાંગ વિદ્યાર્થીઓને અપંગ શિષ્યવૃત્તિ આપવાની યોજના ૧૯૭૯ થી અમલમાં આવેલ છે. વિકલાંગ વિદ્યાર્થીની અપંગતા ૪૦% થી વધારે હોવી જોઈએ, તથા પ્રવર્તમાન ધારા-ધોરણો મુજબની આવક હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓ શિષ્યવૃત્તિ મેળવવા હક્કદાર બને છે.
- ૮) સંત સુરદાસ યોજના:- આ યોજના અંતર્ગત દર મહિને ચોક્કસ રકમ મળે છે.

લાભ કોને મળે:-

- ૪૫ વર્ષથી ઓછી વય જૂથની અતિતીવ્ર અપંગતા ધરાવતી વ્યક્તિ(અસ્થિ વિષયક ૭૫%, દ્રષ્ટિક્ષમતા ૧૦૦% તથા બૌદ્ધિક અક્ષમતામાં ૫૦% નીચે I.Q.(આઈ.ક્યુ.) ધરાવતા વ્યક્તિને)
- લાભાર્થીને ૨૧ વર્ષથી વધુ વયનો પુત્ર ન હોવો જોઈએ પરંતુ પુત્ર માનસિક અસ્થિર ૭૫% થી વધુ અપંગતા હોય તો મળી શકે.
- ગુજરાત રાજ્યમાં ઓછામાં ઓછા ૧૦ વર્ષનો રહેવાસી હોવો જોઈએ.

સહાય કેટલી મળે:-

વિકલાંગતા	વય જૂથ	મળવાપાત્ર માસિક સહાયની રકમ
૭૫% કે તેથી વધુ	૧૮વર્ષ પૂરાં કે તેથી નીચેની વ્યક્તિઓ	૨૦૦/-
૭૫% કે તેથી વધુ	૧૮વર્ષથી ૪૫વર્ષની વય ધરાવતી વ્યક્તિઓ	૪૦૦/-

- ૯) સાધનસહાય:- ૫ વર્ષથી ૫૦ વર્ષ સુધીની વ્યક્તિને ૪૦% કે તેથી વધુ વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓને કુટુંબની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૧૦૦૦/- થી ઓછી હોય, ગુજરાત રાજ્યના વતની હોય અને વિકલાંગ ઓળખકાર્ડ ધરાવતા હોય તેવા. વિકલાંગ વ્યક્તિને નીચે જેવાં સધનો મેળવી શકે.

- બગલ ઘોડી
- કેલીપર્સ (બુટ)
- ટ્રાયસિકલ (ત્રણ પૈડાંવાળી)

- સાયકલ (બે પૈડાંવાળી)

નોંધ:- આ યોજના હેઠળ સહાયની રકમ રોકડમાં ચૂકવણી થતી નથી પરંતુ સાધન સ્વરૂપે જ આપવામાં આવે છે.

➤ રોજગારી માટેનાં સાધનો:-

- સિલાઈ મશીન
- સુથારીકામ માટેનાં સાધનો
- મોચીકામ માટેના સાધનો
- ઇલેક્ટ્રીક રીપેરીંગના સાધનો
- સાયકલ રીપેરીંગના સાધનો
- ભરતગૂંથણ અને એમ્બ્રોઈડરી મશીન
- કોમ્પ્યુટર રીપેરીંગના સાધનો
- અંધ વ્યક્તિઓ માટે સંગીતના સાધનો
- શ્રવણમંદ વ્યક્તિઓ માટે શ્રવણયંત્ર

સરકારશ્રી નિયત કરેલ રકમ મુજબ રૂ.૧૦૦૦/- થી રૂ.૫૦૦૦/- સુધીનાં સાધનો સહાયના રૂપમાં મળી શકે છે.

૨.૫.૪:- નોકરીઓમાં તથા ઉચ્ચશિક્ષણની જગ્યાઓમાં અનામત:- ૧૯૯૭ થી કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વિવિધ સંવર્ગમાં તેમની વિકલાંગતા અનુસાર કાર્યશક્તિ મુજબ ૩% જગ્યાઓ અનામત રાખેલ છે. આ અનામતો તમામ ખાલી જગ્યાઓ માટે નથી પરંતુ વિકલાંગજન સંતોષકારક રીતે કામ કરી શકે તેવા સંવર્ગો પૂરતુ જ મર્યાદિત છે.

V.I.	દ્રષ્ટિહીન	-૧%
H.I.	મૂકબધિર	-૧%
O.H.	અસ્થિવિષયક વિકલાંગ	-૧%

૨.૫.૫:- કર રાહતો:-

➤ આવક વેરામાં રાહતો:-

- કલમ ૮૦ ડીડી: ગંભીર રોગ કે બીમારીથી પીડાતા કરદાતા તેમજ તેના આશ્રિતોની તબીબી સારવાર માટે કરેલ ખર્ચ અંગે મળતી કપાત. (રૂ.૫૦૦૦૦ થી ૭૫૦૦૦ સુધી નિયમ મુજબ મળવાપાત્ર બને છે.)
- કલમ ૮૦ યુ: શારીરિક કે માનસિક રીતે અશક્ત વ્યક્તિઓ ને મળી શકતી કપાત (રૂ. ૫૦૦૦૦ થી ૭૫૦૦૦ સુધી નિયમ મુજબ મળવાપાત્ર બને છે.)
- નોંધ:- આવકવેરા બાબતે વિકલાંગજનોને વધુ માર્ગદર્શન જે તે જિલ્લાની ઇન્કમટેક્સ કચેરીમાંથી પણ મળી શકશે.

- કલમ ૮૮(બી) હેઠળ ૬૫ વર્ષની વય પૂરી કરી હોય તેવા નિવાસી વ્યક્તિએ ભરવાપાત્ર ચોખ્ખી કરની રકમમાંથી જો તેની કુલ આવક રૂ.૭૫૦૦૦/- થી વધુ ન હોય તો ૨૦% જેટલું વધારાનું વળતર આપવાની જોગવાઈ કરે છે.
- વિકલાંગ બાળકના માતા-પિતાના કે વાલીની કરપાત્ર આવકમાંથી LIC, VII ઈત્યાદિની યોજનામાં રૂ.૨૦૦૦૦/- થાપણ તરીકે મૂકે તો તેને તેટલી કપાત મળી શકે છે.
- **વાહન કર ભરવામાંથી મુક્તિ:-** વિકલાંગ વ્યક્તિ માટે ડિઝાઈન કરેલ મોટર વાહન જો તેઓ પોતે ચલાવતા હોય અને પોતાના ધંધા-રોજગાર માટે ઉપયોગ કરતા હોય તો તેઓને મોટર વાહન કર ભરવામાંથી મુક્તિ મળે છે. (તારીખ ૧-૦૮-૧૯૭૨ નું ગૃહવિભાગનું નોટિફિકેશન નંબર જી.એચ/જી/૭૨/૧૬૫/એમ.ટી.એ.-૧૭૬૯-૪૪૪૩-એ.)
- **ફક્ત અમદાવાદમાં રોડ ટેક્ષમાં રાહત:-** અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન તરફથી વિકલાંગ વ્યક્તિઓને તેમના વાહનો માટે રોડ ટેક્ષ ભરવામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે.
- **જકાત સવલતો:-** કેન્દ્ર સરકાર અસ્થિવિષયક વિકલાંગ અથવા વિકલાંગ વ્યક્તિ તેના વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે પહેલેથી સુનિશ્ચિત વસ્તુઓના પ્રકારમાં કોઈ ચોક્કસ વસ્તુ ભારતમાં આયાત કરે તો સંપૂર્ણ જકાત અને વધારાની જકાતની મુક્તિ આપે છે. પરંતુ તેની શરત એ છે કે જકાતના સહાયક સમાહતને આયાત કર્યાના સમયે આયાતકાર જિલ્લાના સિવિલ સર્જન તબીબી અધિકારી અથવા વહિવટી તબીબી અધિકારી અથવા સંબંધકર્તા રાજ્યના આરોગ્ય સેવાઓના નિયામક અથવા સરકારી દવાખાના કે માન્યતા મેળવેલ તબીબી મહાવિદ્યાલય સાથે સંલગ્ન તેની વિકલાંગતા સંબંધિત નિષ્ણાત પાસે આયાતકાર ખાસ કામગીરીની અસમર્થતા કે વિકલાંગતાથી પિડાય છે અને આયાત કરેલી વસ્તુ જેને માટે જકાત મુક્તિ માટે દાવા કરવામાં આવ્યો છે. તે તેની કથિત વિકલાંગતાને દૂર કરવા આવશ્યક છે. એવા મતલબનુ પ્રમાણપત્ર આપે, યાદીમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.
 - (અ) જકાત પ્રશુલ્ક ધારા (કસ્ટમ ટેરીફ એક્ટ) ની પ્રથમ સૂચિના ક્રમ ૯૦-૨૧ મથાળા નીચે દર્શાવેલા અસ્થિવિષયક સાધનો અને ઉપકરણો.
 - (બ) તે જ પ્રથમ સૂચિના ક્રમના ૮૭-૧૩ મથાળા નીચે દર્શાવેલી પૈડાંવાળી ફરતી પુરશીઓ. તા.૨૮/૦૩/૮૮નો ઠરાવ ક્રમાંક: જમન ૩૯૮૮-૧૭૮૫-અ ના અન્વયે સરકારી પડતર જમીન ઠરાવમાં નક્કી કરેલા હેતુઓ માટે ફાળવવામાં આવી છે.

૨.પ.પ:- અન્ય લાભ:-

- સહાયક સાધનો/ઉપકરણો ખરીદવા/બંધબેસતા બેસાડવા માટે વિકલાંગ વ્યક્તિઓને સહાય:-જરૂરિયાતમંદ શારીરિક વિકલાંગ વ્યક્તિઓને ટકાઉ, અઘતન વિકસાવેલા અને વૈજ્ઞાનિક રીતે ઉત્પાદન કરેલા સહાયક સાધનો અને ઉપકરણો પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરવાનો છે. જે તેઓના શારીરિક, માનસિક પુનર્વસનને પ્રોત્સાહન આપે. આ યોજનાનો અમલ કંપની ધારા હેઠળ નોંધાયેલી સંસ્થાઓ નોંધાયેલા મંડળો ટ્રસ્ટો અથવા આ હેતુ માટે કલ્યાણ મંત્રાલય દ્વારા માન્ય પામેલ કોઈ પણ અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવતા કેન્દ્રો મારફતે થાય છે.
- અગ્રતાક્રમના ધોરણે નિવાસનની ફાળવણી:- શારીરિક રીતે વિકલાંગ કર્મચારીઓને વિનંતી થી વિશેષ ભલામણ સમિતિની ભલામણ અને શહેરી બાબતો અને રોજગાર મંત્રાલયની બહાલી મળ્યા બાદ રહેઠાણ માટેના આવાસોના સામાન્ય જથ્થામાંથી કામચલાઉ ફાળવણી કરી શકાય છે.
- વિવિધ હેતુઓ માટે જમીનમાં રાહત:- વિવિધ વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓને વિવિધ હેતુઓ માટે સરકારી જમીન વિના હરાજીએ રાહત દરથી આપવા બાબત મહેસૂલ વિભાગનો પરિપત્ર થયો છે.
- નિરાધાર વિકલાંગોને સહાય:- રાજ્ય સરકારશ્રી નિરાધાર વૃદ્ધસહાયમાં વિકલાંગતાના ટકા.

દ્રષ્ટિહિન	-	૧૦૦%
અપંગ	-	૭૦%
બહેરામૂંગા	-	૧૦૦%

જરૂરી પૂરાવા:-

- નિરાધાર વિકલાંગોની ઉંમર ૪૫ વર્ષથી ઉપર હોવી જોઈએ.
- નિરાધાર વૃદ્ધોની ઉંમર ૬૦ વર્ષથી ઉપર હોવી જોઈએ.
- ઉંમરનો દાખલો
- પાસપોર્ટ સાઈઝના ફોટા-૨
- રેશનકાર્ડની નકલ-૨

વાર્ષિક આવક

- વ્યક્તિગત રૂ. ૨૪૦૦/- થી ઓછી.
- કૌટુંબિક આવક રૂ. ૪૫૦૦/- થી ઓછી.

આ સહાય માટે જે તે પ્રાંત ઓફિસર/ડિપ્યુટી કલેક્ટરશ્રીની કચેરીમાંથી ફોર્મ/સહાય મળે છે.

નીચેના પ્રશ્નોના આશરે ૩૦૦ શબ્દોમાં ઉત્તર આપો.

૧. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓને તેમના વિદ્યાર્થી જીવનમાં પડતી મુશ્કેલીઓની ચર્ચા કરો.
૨. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓની સંભાળ અને તેમને શિક્ષણ આપવામાં ઉભી થતી શિક્ષકોની સમસ્યાઓની ચર્ચા કરો.
૩. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓને કેળવવામાં શાળાઓને પડતી મુશ્કેલીઓની ચર્ચા કરો.
૪. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણ માટે કુટુંબની સમસ્યાઓ જણાવો.
૫. શ્રવણમંદ બાળકના વિકાસમાં બહુંભાષાવાદ અને સામાજિક બંધારણનું મહત્વ સ્પષ્ટ કરો.
૬. દિવ્યાંગોના ઉત્કર્ષ માટે સરકારશ્રી દ્વારા અપાતી વિવિધ રાહતોની ચર્ચા કરો.

SESV-05

મનોસામાજિક અને કૌટુંબિક સમસ્યાઓ

એકમ - ૩ કુટુંબની સામેલગીરી અને સશક્તિકરણ

Involvement and Empowerment of
Families

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અને

રીડેબીલિટેશન કાઉન્સિલ
ઓફ ઈન્ડિયાનો સહકાર્યાન્વયનો કાર્યક્રમ

લેખક:

ડૉ. મનિષા એન. ગુર્જર
એસોસિએટ પ્રોફેસર,
આકાર એમ.એડ્. કોલેજ, અમદાવાદ

પરામર્શક (વિષય)

ડૉ જયશ્રી એન. ગુર્જર
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર - શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

પરામર્શક (ભાષા)

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા
કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સંપાદન અને સંયોજન

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા
કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

એકમ - ૩ કુટુંબની સામેલગીરી અને સશક્તિકરણ

Involvement and Empowerment of Families

➤ ઉદ્દેશો

Objectives

➤ પ્રસ્તાવના

Introduction

૩.૧ વ્યાપ અને જરૂરિયાત

Scope and Need

- વ્યાપ
- જરૂરિયાત

૩.૨ ગૃહ તાલીમ

Home Training

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની ગૃહ તાલીમમાં માતા-પિતાની વિશેષ ભૂમિકા
 - ✓ સહાયક તરીકે
 - ✓ શિક્ષક તરીકે
 - ✓ નેત્ર ચિકિત્સક તથા ઓપ્ટિશિયન તરીકે
 - ✓ પરામર્શક / સલાહકાર, માર્ગદર્શક તરીકે

૩.૩ પરિવર્તનના પ્રવર્તક તરીકે કુટુંબનું ક્ષમતા નિર્માણ

Capacity Building of Families to be Agents of Change

૩.૪ હકો આધારિત સમાજના સર્જનમાં કુટુંબની ભૂમિકા

Family's Role in Creating a Right Based Society

૩.૫ સહાયક તરીકે કુટુંબની ભૂમિકા

Role of Family in Advocacy

➤ સારાંશ

Summary

➤ ઉદ્દેશો

Objectives

આ એકમના અધ્યયનથી તમે આટલી માહિતી જાણી શકશો .

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરમાં કુટુંબની સામેલગીરી તથા કુટુંબના સશક્તિકરણનું મહત્વ
- વ્યાપ અને જરૂરિયાત
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરમાં ગૃહ તાલીમ
- ગૃહ તાલીમમાં માતા-પિતાની વિશેષ ભૂમિકા
- પરિતનના પ્રવર્તક / એજન્ટ તરીકે કુટુંબની ક્ષમતાઓ
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે હક આધારિત સમાજના સર્જનમાં કુટુંબની ભૂમિકા
- બાળકના ઉછેર તથા વિકાસમાં સહાયક તરીકે કુટુંબની ભૂમિકા

➤ પ્રસ્તાવના

Introduction

કોઈ પણ કુટુંબમાં જ્યારે સામાન્ય બાળક તથા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે કુટુંબ માટે બંને પ્રકારના બાળકનો સમાન રીતે ઉછેર કરવાનું કાર્ય ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. આમ છતાં કુટુંબનાં પ્રત્યેક સભ્યો દ્વારા આ બંને પ્રકારના બાળક વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખ્યા વગર એકસમાન રીતે ઉછેર કરવામાં આવે છે. જો કે સામાન્ય બાળકની સરખામણીમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે કુટુંબે વિશેષ કાળજી રાખવી પડે છે. આ માટે પ્રથમ કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળકનો સ્વીકાર થવો જરૂરી છે. આમ બાળકના સ્વીકાર સાથે જ કુટુંબની બાળકના ઉછેર તથા વિકાસમાં સંયુક્ત ભાગીદારી જોવા મળે છે. કુટુંબના સર્વ સભ્યો પોતાની પૂરી શક્તિ તથા વિવિધ નિષ્ણાંતોના માર્ગદર્શન દ્વારા બાળકનો ઉછેર કરવાના કાર્યમાં લાગી જાય છે. કુટુંબની આ સહભાગીતા જ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને સમાજમાં પણ પોતાનું સ્થાન આપવામાં નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે.

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના બાળ ઉછેરના પ્રારંભિક વર્ષોમાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા તેમને ગૃહ તાલીમ આપવામાં આવે છે. અહીં પણ માતા-પિતા વિવિધ પ્રકારની ભૂમિકાઓ ભજવે છે. કુટુંબ તથા માતા-પિતાના આ સર્વ પ્રયત્નો સમાજના લોકોમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા

બાળક પ્રત્યેના દષ્ટિકોણને બદલવામાં મહત્વપૂર્ણ બને છે. કુટુંબ સમાજ તથા સ્વયં બાળકને પોતાના હકો પ્રત્યે જાગૃત કરવાનું કાર્ય કરે છે, કારણ કે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક ફક્ત કોઈ એક કુટુંબની જ સમસ્યા નથી પરંતુ સમગ્ર સમાજની સમસ્યા છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પ્રત્યે સમાજના સભ્યોને સંવેદનશીલ બનાવવાનું કાર્ય માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવે છે. અહીં પ્રસ્તુત એકમમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં કુટુંબનો સહકાર, સહભાગીદારી તથા સશક્તિકરણની જરૂરિયાત પર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત બાળકના ઉછેર માટે માતા-પિતા દ્વારા આપવામાં આવતી ગૃહ તાલીમમાં તેમની વિશેષ ભૂમિકાની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આ સાથે જ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે હક આધારિક સમાજના નિર્માણમાં, સમાજ પ્રત્યેના બાળકના દષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન લાવવામાં એક સહાયક કુટુંબની ભૂમિકાની દર્શાવવામાં આવી છે. જે આ મુજબ છે.

૩.૧ વ્યાપ અને જરૂરિયાત

Scope and Need

બાળકના જન્મના શરૂઆતના થોડા વર્ષોમાં માતા તથા બાળક વચ્ચે એક પ્રકારનું ભાવનાત્મક જોડાણ જોવા મળે છે. આ સાથે જ બાળકનું પિતા સાથે પણ એક પ્રકારનું તાદાત્મ્ય જોવા મળે છે. આમ, માતા-પિતા એ બાળકના પ્રથમ ગુરુ તથા શિક્ષક છે. બાળકના સર્વપ્રથમ શિક્ષણનો પ્રારંભ માતા-પિતાની છત્રછાયામાં રહીને થાય છે. માતા-પિતાનો પ્રભાવ બાળક પર જીવનપર્યંત જોવા મળે છે. બાળકના શાળા શિક્ષણ દરમિયાન કે શાળા શિક્ષણ પછી પણ બાળકનું સમગ્ર જીવન માતા-પિતા દ્વારા પ્રભાવિત થતું જોવા મળે છે. માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળકની યોગ્ય દેખરેખ તથા સાર-સંભાળ લેવામાં આવે છે. બાળક પર્યાવરણ સાથે અનુકૂલન સાધતા શીખે છે. બાળકમાં સામાજિકરણનો વિકાસ થાય તે માટે કુટુંબના સભ્યો તેને સામાજિક-ધાર્મિક સ્થળોએ કે પ્રસંગોમાં લઈ જાય છે. આ ઉપરાંત આસપાસના પાડોશીઓ તથા મિત્રવર્તુળ, સગાસંબંધી સાથે પણ બાળક અનુકૂલન સાધતા શીખે તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. વળી, બાળકનો સાંવેગિક વિકાસ તેના જીવનઘડતરમાં મદદરૂપ બને છે. આ ઉપરાંત સ્વસ્થ જીવન માટે સંવેગોનો સંતુલિત વિકાસ જરૂરી છે. સંવેગોનું નિયંત્રણ અને તેની યોગ્ય પ્રકારે અભિવ્યક્તિ બાળકને સમાજ સાથે અનુકૂલન સાધવામાં મદદરૂપ બને છે. જે કુટુંબની મદદથી બાળક શીખે છે.

બાળક ઘણો લાંબો સમય માતા-પિતા સાથે રહેતું હોવાથી બાળકના વિકાસમાં માતા-પિતાની ભૂમિકા મહત્વની છે. માતા-પિતાના વિચારો, વલણો, પૂર્વગ્રહો, માન્યતાઓ તથા વર્તનભાતો વગેરની અસર બાળક પર થાય છે. માતા-પિતા તથા કુટુંબના અન્ય સભ્યોના વાત્સલ્ય, હુંફ તથા નિઃસ્વાર્થ સ્નેહને કારણે બાળકમાં સામાજિક - માનસિક સલામતી ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકમાં

સહકાર, પ્રામાણિકતા, ન્યાય, સન્માન, હિંમત, જેવા ગુણો કેળવાય છે. જે બાળકના જીવન માટે અત્યંત ઉપયોગી છે. આ ઉપરાંત કુટુંબમાં ભાઈ-બહેન, દાદા-દાદી, કાકા-કાકી, ફોઈ વગેરે સાથે પણ બાળકની ગાઢ આંતરક્રિયા થાય છે. બાળકો સાથેનો કુટુંબના સભ્યોનો વ્યવહાર, તેમનો સ્વભાવ વગેરેની અસર બાળકના સર્વાંગી વિકાસ પર પડે છે. જો કે વિવિધ કુટુંબોમાં આ માટે વિવિધ પ્રકારનું વાતાવરણ હોઈ શકે છે.

આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરના પ્રત્યેક તબક્કે કુટુંબના સભ્યોની સામેલગીરી એટલે કે કુટુંબના સભ્યો વચ્ચે જોડાણ તથા સાથ-સહકાર ખૂબ જ જરૂરી છે. આ ઉપરાંત કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યોમાં બાળકના ઉછેર માટે દૃઢ મનોબળ તથા કેટલીક શક્તિઓ હોવી જરૂરી છે, જે સંયુક્ત રીતે એક સશક્ત અને મજબૂત કુટુંબની રચના કરે છે. આમ, કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યો બાળકનો ઉછેર કરવાની જવાબદારી સંયુક્ત રીતે નિભાવે તે જરૂરી છે. જે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના જીવનને એક મજબૂત આધાર પૂરો પાડે છે. આ દષ્ટિએ કુટુંબની સામેલગીરી અને સશક્તિકરણ બાળક માટે ખૂબ જ અગત્યના છે. આ સંદર્ભમાં વિચારતા તેના વ્યાપ તથા જરૂરિયાતો આ મુજબ છે.

● વ્યાપ

કુટુંબે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને જીવનના પ્રત્યેક તબક્કે મદદરૂપ થવાનું હોવાથી કુટુંબના કાર્યવિસ્તારનો વ્યાપ વિસ્તૃત છે. જે આ મુજબ છે.

- કુટુંબે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ કરવો.
- બાળકને સામાજિક સલામતી પ્રદાન કરવી.
- સમાજના લોકો, આસપાસના પાડોશીઓ, સગાસંબંધીઓ, મિત્ર મંડળ વગેરેમાં બાળક પ્રત્યે હકારાત્મક દષ્ટિકોણનો વિકાસ કરવો.
- બાળકને સમાજ દ્વારા યોગ્ય માન-સન્માન તથા આદર પ્રાપ્ત થાય તેવા વાતાવરણનું સર્જન કરવું.
- કુટુંબે નેત્રરોગ ચિકિત્સક(Ophthalmologist), આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ (Optometrist) તથા ઓપ્ટિશિયન (Optician) ની મદદથી બાળકની પ્રારંભિક તપાસ કરાવવી તથા દષ્ટિ અક્ષમતાની ખાતરી કર્યા પછી બાળકના ઉછેર માટે જરૂરી કાર્યક્રમની રૂપરેખા તૈયાર કરી તે મુજબ કાર્યો હાથ ધરવા.
- કુટુંબે નિષ્ણાંતો પાસેથી દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી તથા અન્ય સહાયક સાધન-સામગ્રી અંગે તમામ પ્રકારની માહિતી પ્રાપ્ત કરવી, બાળકને તેના ઉપયોગથી થતા ફાયદા જણાવવા.
- કુટુંબે બાળક માટે ગૃહ તાલીમની વ્યવસ્થા કરવી.

- કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં મદદરૂપ થવું.
- ચિકિત્સકો, આરોગ્ય કેન્દ્રના કાર્યકરો તથા વ્યાવસાયિકો પાસેથી બાળકના ઉછેર અંગે જરૂરી માર્ગદર્શન માતા-પિતાએ તથા કુટુંબના સભ્યોએ પ્રાપ્ત કરવું.
- કુટુંબના સભ્યો એ સ્વયં સલાહકાર તથા માર્ગદર્શક પાસેથી જરૂરી સલાહ તથા માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવું.
- કુટુંબ તથા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકે વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શક પાસેથી જરૂરી વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવું.
- કુટુંબે બાળકના શિક્ષણ માટે યોગ્ય શાળાની વ્યવસ્થા કરવી.
- માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોએ શાળામાં શિક્ષકો તથા સહાયક શિક્ષકો સાથે બાળકના શૈક્ષણિક કાર્ય અંગે ચર્ચા - વિચારણા કરવી.
- કુટુંબે બાળકના હસ્તક્ષેપન તથા પુનર્વસનની કામગીરીમાં મદદરૂપ બનવું
- કુટુંબે સરકાર તરફથી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને મળતી સહાય, કાર્યક્રમો તથા કાયદાઓ અંગેની જાગૃતતા કેળવવી.

● જરૂરિયાત

દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેર તથા વિકાસમાં કુટુંબના સભ્યોની સામેલગીરી તથા કુટુંબના સશક્તિકરણની વિશેષ જરૂરિયાત રહે છે. જે આ મુજબ છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના સામાજિક, શૈક્ષણિક, ભાવનાત્મક, જ્ઞાનાત્મક, બૌદ્ધિક, માનસિક, નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક વિકાસમાં કુટુંબના સભ્યોનો સાથ-સહકાર જરૂરી છે.
- કુટુંબના સભ્યોનું પરસ્પરનું જોડાણ બાળકમાં પરસ્પર સ્નેહ અને સહકારની ભાવના, મૂલ્યો, સ્વસ્થ આદતો, આજ્ઞાપાલન, અનુશાસન, કર્તવ્યપાલન, વ્યાવહારિકતાના વિકાસમાં તથા અનુકૂળ સાધવામાં મદદરૂપ બને છે.
- માતા-પિતા તથા કુટુંબના અન્ય સભ્યો દ્વારા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો સ્વીકાર કરી તેને પોતાના જીવનમાં આગળ વધવામાં મદદરૂપ બનવું.
- કુટુંબ દ્વારા બાળકની અક્ષમતાને બદલે તેનામાં રહેલી વિવિધ શક્તિઓને ઓળખી તેનો વિકાસ કરવામાં મદદરૂપ બનવું.
- પોતાના જીવનના રોજિંદા કાર્યો સ્વયં કરે તે માટે કુટુંબે બાળકને સ્વાલંબનના પાઠ શીખવવા.
- કુટુંબ દ્વારા બાળકમાં વાણી તથા ભાષાના કૌશલ્યો તથા અન્ય વિવિધ કૌશલ્યોનો વિકાસ કરવામાં બાળકને જરૂરી પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન પૂરા પાડવા.

- બાળક સમાજમાં પોતાનું એક આગવું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે તે માટે વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવા માટે માર્ગદર્શક પાસેથી માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવું.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને ભવિષ્યમાં પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે પોતાની ઈચ્છા અનુસાર વ્યવસાય કરવા માટે સક્ષમ અને સ્વતંત્ર બનાવવા કુટુંબ સાથે સહકાર આપવો.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને લઈને સરકારની વિવિધ પ્રકારની યોજનાઓ, નીતિઓ તથા કાયદાઓથી કુટુંબના સભ્યો તથા સમાજ પણ જાણકાર હોવો જરૂરી છે. આ માટે કુટુંબના સભ્યોમાં સહકાર જરૂરી છે.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના હસ્તક્ષેપન માટે યોગ્ય પ્રકારની વ્યૂહરચનાઓમાં કુટુંબ મદદરૂપ બનવું.
- બાળક માટે સમુદાય આધારિત પુનર્વસનમાં સામાજિક કાર્યકરો, વ્યાવસાયિકો, સમાજના સભ્યો વગેરેની સહાયતાથી બાળક માટે શૈક્ષણિક, વ્યાવસાયિક અને આર્થિક પુનર્વસનમાં મદદરૂપ બનવું.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે અવરોધમુક્ત વાતાવરણના નિર્માણમાં સમાજ તથા સરકારને મદદરૂપ બનવું.

આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના સંપૂર્ણ વિકાસમાં માતા-પિતા, કુટુંબના સભ્યો, સગા-સંબંધીઓ, પાડોશીઓ, મિત્રવર્તુળ તથા સમાજના અન્ય સભ્યો મદદરૂપ બને છે. પરંતુ આ માટેની જાગૃતિ લાવવામાં કુટુંબના સભ્યોએ વિશેષ કાર્યો કરવા પડે છે. જે દ્વારા તે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પ્રત્યે સમગ્ર સમાજનું હકારાત્મક વલણ વિકસાવી શકે. આ માટે કુટુંબની સહભાગીતા તથા સશક્તિકરણ ખૂબ જ અગત્યનું છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તર આપો.

૧. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસમાં કુટુંબની સામેલગીરી અને સશક્તિકરણનો વ્યાપ જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

૨. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસમાં કુટુંબની સામેલગીરી અને સશક્તિકરણની જરૂરિયાત જણાવો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૩.૨ ગૃહ તાલીમ

Home Training

આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે માતા-પિતા કે કુટુંબના અન્ય સભ્યો દ્વારા આપવામાં આવતી ગૃહ તાલીમ ખૂબ જ મહત્ત્વ ધરાવે છે. ખાસ કરીને માતા-પિતા બાળકની સૌથી

વધુ નજીક હોવાથી તે બાળકને આ પ્રકારની તાલીમ આપે છે ત્યાર પછી કુટુંબના અન્ય સભ્યો દ્વારા બાળક તાલીમ પ્રાપ્ત કરે છે. માતા-પિતાને ગૃહ આધારિત જે તાલીમની જરૂર છે તે પૂર્વ શાળા કાર્યક્રમોની રૂપરેખા નિષ્ણાંતો, બાળ ચિકિત્સક, વ્યાવસાયિકો વગેરે પાસેથી શ્રેષ્ઠ રીતે મળી શકે છે. આ રૂપરેખા મુજબ માતા-પિતા બાળકને ગૃહ તાલીમ આપે છે. માતા-પિતાએ બાળકની દૃષ્ટિ અક્ષમતાની ઓળખ કર્યા બાદ તેની જરૂરિયાત મુજબ તેને ગૃહ તાલીમ આપવી જોઈએ.

ગૃહ તાલીમના સમયગાળા દરમિયાન બાળકનો શારીરિક, માનસિક, સામાજિક, ભાવનાત્મક, ભાષાકીય, જ્ઞાનાત્મક તથા ક્રિયાત્મક વિકાસ થાય તેવા પ્રયત્નો માતા-પિતાએ કરવા જોઈએ. માતા-પિતાએ બાળક સાથે મુક્ત રીતે વર્તન કરવું જોઈએ. ગૃહ તાલીમ દરમિયાન માતા-પિતા બાળકને પ્રેરણા, પ્રોત્સાહન તથા વિવિધ પ્રકારની તક આપે છે જેથી બાળક ઘરમાં જ રહીને સરળતાથી વિવિધ બાબતો શીખી શકે. માતા-પિતા સ્વયં બાળકની સામાન્ય દેખરેખ અને યોગ્ય પાલન પોષણ દ્વારા તેનામાં ભવિષ્યમાં વિવિધ બાબતો શીખવા માટેના આવશ્યક કૌશલ્યોનો વિકાસ કરે છે. ગૃહ તાલીમ દરમિયાન માતા-પિતા બાળક પોતાની શેષ ઈન્દ્રિયો દ્વારા તેની આસપાસના પર્યાવરણને સમજી શકે તે માટે તેનામાં રસ જાગૃત કરે છે. જો આ રસ જળવાઈ રહે તો બાળક પોતાના આસપાસના પર્યાવરણમાં સળરતાથી અનુકૂલન સાધી શકે છે.

● દૃષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની ગૃહ તાલીમમાં માતા-પિતાની વિશેષ ભૂમિકા

આંશિક કે સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની ગૃહ તાલીમ દરમિયાન માતા-પિતા વિવિધ પ્રકારની ભૂમિકાઓ નિભાવે છે. જેમ કે - સહાયક, શિક્ષક, નેત્ર ચિકિત્સક તથા ઓપ્ટિશિયન, પરામર્શક / સલાહકાર, માર્ગદર્શક વગેરે. માતા-પિતાએ ગૃહ તાલીમ દરમિયાન બાળકની દૃષ્ટિ શક્તિના નુકશાનનું સ્વરૂપ તથા દૃષ્ટિ શક્તિના નુકશાનની ગર્ભિત અસરો જાણવી જરૂરી છે, જેથી તેઓ બાળકને યોગ્ય તાલીમ આપી શકે છે. તાલીમ દરમિયાન બાળક પાસે દૃષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી તથા અન્ય સહાયક સાધન-સામગ્રી છે કે નહીં તથા તે યોગ્ય રીતે કામ કરે છે કે નહીં તેની માતા-પિતાએ ખાતરી કરવી જોઈએ. આમ, ગૃહ તાલીમના સંદર્ભમાં માતા-પિતાની વિશેષ ભૂમિકા નીચે મુજબ છે.

✓ સહાયક તરીકે

માતા-પિતાએ ગૃહ તાલીમ દ્વારા બાળકને કુટુંબના સભ્યો, પાડોશીઓ, મિત્રો, સગા-સંબંધીઓ વગેરે સાથે હળમળી રહે તે માટે સહાયક તરીકેનું કાર્ય કરવાનું છે. માતા-પિતા બાળકને સ્વાલંબન શીખવે છે, એટલે કે બાળપણથી જ તે પોતાના નાના નાના કાર્યો સ્વયં કરતા શીખે તે રીતનું વાતાવરણ ઘરમાં પૂરું પાડવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત બાળક પોતાની રોજિંદી પ્રવૃત્તિઓ - દૈનિક જીવન કૌશલ્યો, જેવા કે - ખાનપાન, સ્વયં કપડાં પહેરતા શીખવું, શરીરની સફાઈ રાખવી,

સ્નાન કરવાની ટેવ, પોતાના કપડા સ્વયં ધોવા, પોતાની રોજિંદી ચીજવસ્તુઓ, કપડા, પુસ્તકો વગેરે યોગ્ય જગ્યાએ જવાબદારીપૂર્વક મૂકવા, વિદ્યુત ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવો, ટેલીફોનનો ઉપયોગ કરવો વગેરે અંગે પ્રશિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બાળકને સ્વયંના રોજિંદા કાર્યો કરવાની નિયમિત તાલીમ આપવામાં આવે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકમાં વિવિધ કૌશલ્યો તથા ક્ષમતાઓનો વિકાસ કરવાથી બાળકમાં આત્મવિશ્વાસ વધે છે, જેથી તે સામાન્ય બાળકો સાથે અનુકૂલન સરળતાથી સાધી શકે છે. માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો બાળકમાં પોતાના વિશેની અને સામાન્ય જીવન વિશેની સભાનતા વિકસાવવાના સતત પ્રયત્નો કરતા રહે છે આમ, બાળક સ્વ - સહાય કરી શકે તેવી કુશળતાઓ ગૃહ તાલીમ દરમિયાન તેને શીખવવામાં આવે છે. આ પાછળનો મુખ્ય આશય બાળક જેટલી જલ્દી આ કુશળતાઓ પ્રાપ્ત કરશે તેટલા જલ્દી તે આવનાર જીવન માટે વધુ સારી રીતે સજ્જ થઈ શકશે.

✓ શિક્ષક તરીકે

માતા-પિતા દ્વારા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને તેના શિશુકાળ અને પૂર્વ શાળાના વર્ષો દરમિયાન તેના સર્વાંગી વિકાસ માટે સઘન ગૃહ તાલીમ આપવામાં આવે છે. આ દરમિયાન માતા-પિતા એક શિક્ષક તરીકેની ભૂમિકા અદા કરે છે. એક શિક્ષક તરીકે માતા-પિતા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સહાયક એવી તમામ પ્રકારની સહાયક સામગ્રીની પહેલા સ્વયં માહિતગાર થાય છે. ત્યાર બાદ તે પોતાના બાળકને તે અંગેની તાલીમ આપે છે. આ માટે સૌ પ્રથમ માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોમાં આ સહાયક સાધન-સામગ્રીના ઉપયોગ અંગે જરૂરી માર્ગદર્શન નિષ્ણાંતો તથા વ્યવાસાયિકો દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. કુટુંબ દ્વારા વિવિધ સહાયક સાધન-સામગ્રીઓ જેવી કે - ટોકિંગ કેલ્ક્યુલેટર (Talking Calculator) મેગ્નિફાયિંગ ગ્લાસ (Magnifying Glass), ઇલેક્ટ્રોનિક મેગ્નિફાયર (Electronic Magnifier), રાઈટિંગ એઈડ્સ (લેખન સહાયક) (Writing Aids), અબેક્સ (મણકાઘોડી) (Abacus), બ્રેઈલ એટલાસ (Braille Atlas), બ્રેઈલ રુલર (Braille Ruler), એડપ્ટિવ ડિવાઈઝ (Aduptive Devices), સોનીક ગાઈડ (Sonic Guide), માઈક્રો કમ્પ્યુટર તથા કમ્પ્યુટર બ્રેઈલ ટ્રાન્સલેટર (Micro Computer and Computer Braille Translator), ટેપ રેકોર્ડર (Tape Recorder) વગેરના ઉપયોગ અંગે બાળકમાં જાગૃતિ લાવી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે શીખવવામાં આવે છે.

✓ નેત્ર ચિકિત્સક તથા ઓપ્ટિશિયન તરીકે

માતા-પિતા બાળકને દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રીનો ઉપયોગ ક્યારે કરવો, કેવી રીતે કરવો, તેની દેખરેખ, કાળજી કેવી રીતે રાખવી વગેરે બાબતો અંગે તાલીમ આપે છે. વિકાસ પ્રક્રિયાના એક ભાગ તરીકે તથા હકારાત્મક પરિણામ આપવામાં દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી તેને મદદરૂપ બને છે તે

બાળકને સમજાવે છે. ગૃહ તાલીમ દરમિયાન માતા-પિતા દ્વારા બાળકને સહાયક સાધન-સામગ્રી સાથે અનુકૂલિત થવાની તથા દૈનિક જીવનમાં તેના નિયમિત ઉપયોગની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

✓ પરામર્શક / સલાહકાર, માર્ગદર્શક તરીકે

માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોએ બાળકના જીવનના પ્રત્યેક તબક્કે સલાહકાર તથા માર્ગદર્શક તરીકેની ભૂમિકા પણ ભજવવાની છે. બાળકના સ્વાસ્થ્ય, પૌષ્ટિક ખોરાક, સારી આદતોનું નિર્માણ, વાણી તથા ભાષા કૌશલ્યના વિકાસ માટે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો, બાળકનો સામાજિક વિકાસ, બાળકનું આસપાસનું પર્યાવરણ, કુટુંબના સભ્યો, પાડોશીઓ અને મિત્રો સાથે અનુકૂલન, બાળક દ્વારા દ્રષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી તથા અન્ય સાધન-સામગ્રીનો ઉપયોગ, તેની દેખરેખ, બાળકની શૈક્ષણિક બાબતો, ભવિષ્યમાં બાળકની રસ-રૂચિ મુજબ યોગ્ય વ્યવસાયની પસંદગી વગેરે અંગે માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો તરફથી બાળકને અનેક સલાહ - સૂચનો તથા માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે.

આમ, ગૃહ તાલીમમાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો બાળકમાં શાળામાં જતા પૂર્વેના કેટલાક કૌશલ્યોના વિકાસમાં મદદરૂપ બને છે. જેથી બાળક શાળામાં દાખલ થાય ત્યારે સામાન્ય બાબતોનું તેની પાસે જ્ઞાન હોય તથા દ્રષ્ટિ અક્ષમતાના સંદર્ભમાં દ્રષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી તથા અન્ય સાધન-સામગ્રીના ઉપયોગ અંગેનું જ્ઞાન તેની પાસે હોય, જેથી સરળતાથી તે શાળામાં અનુકૂલન સાધી શકે.

ગૃહ તાલીમ બાળક માટે તો ઉપયોગી છે જ પરંતુ માતા-પિતા તથા કુટુંબ માટે પણ ઉપયોગી છે. આ સંદર્ભમાં ગૃહ તાલીમના લાભ નીચે મુજબ છે.

- બાળકને ભવિષ્યમાં કંઈ પણ શીખવા માટેના વિવિધ કૌશલ્યોને વિકસિત કરવામાં મદદરૂપ બને છે.
- બાળકમાં દ્રષ્ટિ અક્ષમતાની સાથે સંબંધિત અન્ય અક્ષમતાઓ ઓછી કરી શકાય છે.
- બાળકને પ્રારંભથી જ કુટુંબ સાથે રહેવાની તક મળે છે.
- માતા-પિતાને પોતાના બાળકોને ભણાવવા અને પ્રેરિત કરવા માટે પ્રભાવશાળી કૌશલ્યો શીખવામાં મદદ મળે છે.
- બાળકને માતા-પિતા દ્વારા શરૂઆતમાં જ વિવિધ પ્રકારના સલાહ-સૂચનો તથા માર્ગદર્શન મળવાના કારણે વિવિધ ક્ષેત્રે અનુકૂલન સાધવામાં સરળતા રહે છે.
- બાળકના સામાજિક વિકાસમાં મદદરૂપ બને છે. પાડોશીઓ, સગા-સંબંધી, મિત્રવર્ગ વગેરેમાં બાળક માટેનું હકારાત્મક વલણ જોવા મળે છે. આમ, સમાજના લોકોનો બાળક પ્રત્યેનો અભિગમ બદલાય છે જેથી બાળકને સરળતાથી સમાજ તરફથી સામાજિક સ્વીકૃતિ મળે છે.

- ગૃહ તાલીમમાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોનો સાથ-સહકાર હોવાથી કુટુંબની વિઘટનની સંભાવના ઓછી થઈ જાય છે. કુટુંબના સભ્યો વચ્ચે મજબૂત સંબંધ સ્થાપિત કરી શકાય છે.
- ભાઈ-બહેન દ્વિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના પૂર્ણ વિકાસ માટે કુટુંબના રચનાત્મક કાર્યો તથા પ્રયત્નોનો એક ભાગ બને છે.
- ગૃહ તાલીમથી બાળકની અક્ષમતા સંપૂર્ણ રીતે દૂર કરી શકાતી નથી, પરંતુ તેનાથી બાળકને પોતાની શેષ શક્તિઓ, ક્ષમતાઓને ઓળખવાની તક મળે છે.

આમ, ગૃહ તાલીમ ફક્ત બાળકને જ નહીં પરંતુ માતા-પિતા, કુટુંબ તથા સમાજ માટે પણ લાભદાયક છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. દ્વિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે ગૃહ તાલીમ વિશેષ જરૂરી છે. - સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

૨. દ્વિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની ગૃહ તાલીમમાં માતા-પિતાની વિશેષ ભૂમિકાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરો.

.....

.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....
.....

➤ નીચેના પ્રશ્નનો ટૂંકમાં ઉત્તર આપો.

૧. દ્રષ્ટિની અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે ગૃહ તાલીમના લાભ જણાવો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૩.૩ પરિવર્તનના પ્રવર્તક તરીકે કુટુંબનું ક્ષમતા નિર્માણ

Capacity Building of Families to be Agents of Change

કોઈ પણ પ્રકારના કુટુંબમાં દ્રષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થવો એ એક ગંભીર સમસ્યા છે. સામાન્ય રીતે કુટુંબનું વલણ એક સ્વસ્થ, તંદુરસ્ત બાળક તરફનું વધુ જોવા મળે છે, પરંતુ જ્યારે કુટુંબ દ્રષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને જુએ છે ત્યારે સમય જતાં કુટુંબ પોતાના દ્રષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન લાવી ઉત્સાહપૂર્વક બાળકને સ્વીકારે છે. કુટુંબનો એક યોગ્ય નિર્ણય બાળકનું સમગ્ર જીવન બદલી નાંખે છે. આમ, બાળકને સ્વીકારવાની માતા-પિતા તરફથી થતી પહેલ પાછળ કુટુંબના અન્ય સભ્યોનો સાથ-સહકાર પણ એટલો જ અગત્યનો છે. જો કુટુંબના સભ્યોમાં પરસ્પર સહકાર, દૃઢ મનોબળ, મજબૂત ઈરાદાઓ, મક્કમ નિર્ધાર તથા કોઈ પણ પડકારને પહોંચી વળવાની જરૂરી ક્ષમતા હશે તો જ તે આવનાર સમસ્યાનો સામાનો કરી શકશે. આમ કુટુંબમાં દ્રષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેર માટે કુટુંબના સભ્યોમાં સાથ-સહકાર તથા એકતાની ભાવના હોવી જરૂરી છે. આ ઉપરાંત કુટુંબને અન્ય વ્યક્તિઓના સાથ-સહકારની પણ જરૂર રહે છે. જેમાં નેત્રરોગ ચિકિત્સક

(Ophthalmologist), આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ (Optometrist), ઓપ્ટિશિયન (Optician), સલાહકાર, માર્ગદર્શક, સામાજિક કાર્યકર, રિસોર્સ શિક્ષક વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ડોક્ટરો, નિષ્ણાંતો દ્વારા બાળકને દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી અંગે જરૂરી માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. સલાહકાર તથા માર્ગદર્શક દ્વારા બાળકને તેના જીવનના પ્રત્યેક તબક્કે જરૂરી માર્ગદર્શન તથા સૂચનો પ્રાપ્ત થતાં રહે છે. આ ઉપરાંત વ્યક્તિગત, શૈક્ષણિક, વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે જરૂરી માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. જેથી બાળક ભવિષ્યમાં પોતાની પસંદગીનો વ્યવસાય કરી શકે છે તથા આર્થિક રીતે પોતાની સ્થિતિ મજબૂત કરી સમાજમાં સ્વમાનભેર જીવન જીવી શકે છે. આ ઉપરાંત સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્રોના કાર્યકરો, સામાજિક કાર્યકરો, વ્યાવસાયિકો દ્વારા પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના સ્વાસ્થ્ય સંબંધી જરૂરી સલાહ-સૂચન તથા માર્ગદર્શન કુટુંબને પ્રાપ્ત થતા રહે છે. કુટુંબના સભ્યો બાળકને સ્વયં ગૃહ તાલીમ આપી શકે તે માટે પ્રથમ કુટુંબને ગૃહ તાલીમ આપી તૈયાર કરવામાં આવે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના હસ્તક્ષેપન તથા પુનર્વસન માટેના પ્રયાસો પણ આ નિષ્ણાંતો, કાર્યકરો દ્વારા કરવામાં આવે છે. આમ, આ તમામના સંયુક્ત પ્રયાસોના કારણે જ કુટુંબ સશક્ત તથા મજબૂત બને છે. કુટુંબના સભ્યોમાં પોતાના બાળકના ઉછેરને લઈને એક પ્રકારની હિંમત તથા આશા બંધાય છે.

પરંતુ કેટલીક વાર સમાજના સભ્યો તરફથી બાળકને સામાજિક રીતે સ્વીકૃતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. સમાજના સભ્યોનું આવા બાળકો તરફનું વર્તન ભેદભાવપૂર્ણ જોવા મળે છે. આ સંજોગોમાં કુટુંબ પરિવર્તનના અગ્રદૂત તરીકે મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે, જેથી બાળક સમાજમાં પોતાની એક અલગ ઓળખ તથા એક અલગ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે. અત્રે પરિવર્તનના પ્રવર્તક તરીકે કુટુંબની ભૂમિકા આ મુજબ છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા સ્વીકાર થવાથી, તેમના પ્રત્યેના હકારાત્મક વલણથી આસપાસના પાડોશીઓ, સગા-સંબંધીઓ તથા મિત્રવર્તુળ પણ બાળકને અપનાવતા થશે. સમાજના સભ્યોના બાળક પ્રત્યેના અભિગમને બદલવામાં કુટુંબ સહાયક બને છે. જે બાળકના ઉછેર માટેની મજબૂત કડી પૂરવાર થાય છે. આમ, સમાજમાં બાળકનો સ્વીકાર થાય તેવા વાતાવરણનું નિર્માણ કરવામાં કુટુંબ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.
- બાળકની ગૃહ તાલીમ દરમિયાન પણ કુટુંબ અનેક રીતે બાળકને મદદરૂપ થાય છે. તેમનો આ પ્રયત્ન જોઈ આસપાસના લોકો પણ આ કાર્યમાં તેમને મદદરૂપ બને છે. જેમ કે - સ્વાસ્થ્ય અંગેની સભાનતા કેળવવી, સારી આદતોનું નિર્માણ કરવું, પોતાના રોજિંદા જીવનના સામાન્ય કાર્યો જાતે કરવા વગેરે બાબતો પ્રત્યે કુટુંબ બાળકમાં જાગૃતિ લાવે છે. જેથી તે પોતાની સ્વ-સહાય કરી શકે. કુટુંબની આ પ્રકારની તાલીમ પાડોશીઓ માટે પણ પ્રેરણાત્મક બની રહે છે. આમ, બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં માતા-પિતા, દાદા-દાદી, ભાઈ-બહેન વગેરે સંયુક્ત રીતે

પ્રયત્નો હાથ ધરે છે. કુટુંબના સભ્યોનો બાળક માટેનો આ પ્રયાસ સમાજમાં લોકો માટે ઉદાહરણ પૂરું પાડનાર બની રહે છે.

- માતા-પિતા, દાદા-દાદી, ભાઈ-બહેન વગેરે દ્વારા બાળકને કુટુંબમાં આદર તથા સન્માન પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્થિતિમાં તેને આસપાસનાં લોકો પણ આદર તથા સન્માનની નજરે જુએ છે. વળી, કુટુંબના સર્વે સભ્યો પોતાની બધી જ શક્તિઓ સાથે બાળકનાં ઉછેર તથા વિકાસ કાર્યમાં લાગી જાય છે. બાળકને લઈને ધાર્મિક સ્થળોએ કે સામાજિક પ્રસંગોમાં જતા દાદા-દાદી કે માતા-પિતા શરમ, સંકોચ અનુભવવાને બદલે બાળકને પૂરતા આદર સાથે પોતાની સાથે લઈ જાય છે. આ રીતે સમાજ દ્વારા બાળકનું સામાજિકીકરણ થાય છે. સામાન્ય બાળકની જેમ જ પોતાના દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને જાહેરમાં યોગ્ય માન-સન્માન પ્રાપ્ત થાય તે માટેનાં પ્રયત્નો કુટુંબ દ્વારા કરવામાં આવે છે. માતા-પિતા બાળકમાં રહેલી અક્ષમતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાના બદલે તેનામાં રહેલી વિશિષ્ટ શક્તિઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. પોતાનું બાળક પણ સામાન્ય બાળકની જેમ જ ખેલકૂદ કે અન્ય સહ-અભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓમાં હોંશિયાર હોઈ શકે છે તે બાબત માતા-પિતા સ્વીકારે છે તથા સમાજના લોકોના દષ્ટિકોણમાં પણ પરિવર્તન લાવે છે.
- બાળકના શિક્ષણની બાબતમાં પણ કુટુંબના સભ્યો દ્વારા વિશેષ ઉત્સાહ તથા રસ દાખવવામાં આવે છે. બાળકને કેવા પ્રકારની શાળામાં મૂકવો, શાળાનું વાતાવરણ કેવું હશે, શાળાના શિક્ષકો તથા અન્ય વિદ્યાર્થીઓનો બાળક પ્રત્યેનો વ્યવહાર કેવો હશે? વગેરે પ્રકારની કુટુંબની ચિંતા બાળક પ્રત્યેની તેમની લાગણી તથા પ્રેમભાવ સૂચવે છે. શાળામાં બાળકને કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલીનો સામનો કરવો ન પડે તેનું પૂરું ધ્યાન કુટુંબ રાખે છે. કુટુંબની બાળક માટેની આ પ્રકારની જાગૃતતા તેમના સગા-સંબંધીઓ તથા પાડોશીઓ માટે આદર્શરૂપ બને છે. શાળા શિક્ષણ દરમિયાન માતા-પિતાનો શિક્ષકો સાથેનો સમય સમય પરનો વાર્તાલાપ બાળકની શૈક્ષણિક પ્રગતિના સંદર્ભમાં જ કરવામાં આવે છે. જે બાળક પ્રત્યેની માતા-પિતાની વિશેષ કાળજી દર્શાવે છે. શાળામાં કે વર્ગમાં બાળકને કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલી જેમ કે - વર્ગખંડમાં બેસવામાં, અન્ય બાળકો તથા શિક્ષકો સાથે અનુકૂળન સાધવામાં, વિષયવસ્તુને સમજવામાં વગેરેને દૂર કરવા માટે માતા-પિતા શિક્ષકનું સતત ધ્યાન દોરતા રહે છે. આમ, માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો સમાજ પછી શાળામાં પણ પોતાના બાળક માટે હકારાત્મક દષ્ટિકોણ ઊભો કરવાના પ્રયત્નો કરે છે. શાળા શિક્ષણ દરમિયાન બાળક સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લે તે માટે તેમને સતત પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે. આ કાર્યમાં કુટુંબના સભ્યો અને શિક્ષકો બાળકને મદદરૂપ બને છે. કુટુંબ બાળકમાં રહેલી ગર્ભિત શક્તિઓનો રચનાત્મક તથા સર્જનાત્મક ઉપયોગ કરતાં બાળકને શીખવે છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને પણ પોતાની પસંદગીના વ્યવસાયમાં જોડાવાનો હક છે. તેઓ પણ પોતાના વ્યવસાયમાં પ્રગતિ કરી શકે છે એવી શ્રદ્ધા સાથે માતા-પિતા તથા કુટુંબ બાળકને પોતાની રૂચિ મુજબના વ્યવસાયની તાલીમ લેવામાં તથા ભવિષ્યમાં રૂચિ મુજબના વ્યવસાયમાં જોડાવવા માટે પ્રોત્સાહન પૂરું પાડે છે.
- સમાજમાં રહેલ અન્ય દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને શોધીને માતા-પિતા દ્વારા તેવા બાળકના વાલીઓનો સંપર્ક કરવામાં આવે છે. આ સંપર્ક આખરે એક વાલીમંડળ કે જૂથમાં પરિવર્તિત થાય છે. આ જૂથ સમાન ઉદ્દેશ માટે એકત્રિત થયું હોવાથી તેઓ પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સમાજમાં જાગૃતિ લાવવાના, પરિવર્તન લાવવાના અભિયાનમાં જોડાય છે.
- બાળકના હસ્તક્ષેપન તથા પુનર્વસન માટે સમાજ, સમુદાય, જિલ્લા, રાજ્ય સ્તરે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. આ કાર્યમાં માતા-પિતા પણ મદદરૂપ બને છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પણ સમાજનો જ એક ભાગ હોઈ સમાજમાં બાળકના પુનર્વસન માટે જાગૃતિ લાવવાનું કાર્ય પણ માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવે છે. પોસ્ટર્સ, વર્તમાન પત્રોમાં જાહેરાતો, ટી.વી. તથા રેડિયોમાં જાહેરાતો દ્વારા સમાજમાં દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પ્રત્યે જાગૃતિ લાવવાના કાર્યમાં જરૂરી સહાય કરે છે.
- સરકાર તરફથી દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના જીવનના પ્રત્યેક તબક્કે તેને મળતી સહાય, લાભ, વ્યાવસાયિક તકો, આર્થિક સહાય વગેરેની કુટુંબ સ્વયં જાણકારી પ્રાપ્ત કરે છે તથા સમાજને પણ જાગૃત કરે છે.

આમ, કુટુંબના સભ્યો સામાજિક પરિવર્તન લાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પ્રત્યેના સમાજના દષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન લાવવા, સામાજિક જાગૃતિ લાવવાના પ્રયાસો કરવામાં આવે છે. જે બાળકને સમાજમાં તેનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં, તેને હકો અને અધિકારો અપાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે જેથી આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પણ સામાન્ય બાળકની જેમ સમાજમાં સન્માનપૂર્વક રહી જીવન જીવી શકે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નનો મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. પરિવર્તનના પ્રવર્તક તરીકે કુટુંબના ક્ષમતા નિર્માણની સવિસ્તાર ચર્ચા કરો.

.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

૩.૪ હકો આધારિત સમાજના સર્જનમાં કુટુંબની ભૂમિકા

Family's Role in Creating a Right Based Society

કોઈ પણ સમાજ તંદુરસ્ત સમાજ ત્યારે જ ગણાશે કે જ્યારે તે સમાજના તમામ લોકો સ્વમાન સાથે જીવન જીવી શકે તથા સામાજિક વિકાસની પ્રક્રિયામાં પોતાનું યોગદાન આપી શકે. સામાન્ય સ્થિતિ ધરાવતા બાળકની વાત કરીએ તો તેઓ પાસે સમાજ અનેક પ્રકારની આશાઓ રાખે છે, પરંતુ દૃષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પ્રત્યે સમાજના લોકો ભેદભાવપૂર્ણ દૃષ્ટિ રાખે છે. દૃષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પાસેથી સમાજ કોઈ પણ પ્રકારની અપેક્ષા રાખતો નથી, પરંતુ સતત તેમની ઉપેક્ષા જ કર્યા કરે છે. આ પરિસ્થિતિમાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોની એ જવાબદારી છે કે તેઓ દૃષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે એક સ્વસ્થ સમાજનું સર્જન કરે. જે બાળકને સમાજમાં તેના હકો આપવામાં મદદરૂપ બને, તેના માટે અવરોધ મુક્ત વાતાવરણનું નિર્માણ કરવામાં મદદરૂપ બને, સરકાર તરફથી પ્રાપ્ત થતી આર્થિક સહાયથી તેમને માહિતગાર કરે, સરકારની વિવિધ પ્રકારની યોજનાઓ તથા કાર્યક્રમોનો લાભ લઈ તેને વિકસવાની તકો આપે તથા હસ્તક્ષેપન અને પુનર્વસનના કાર્યમાં બાળકને મદદરૂપ બને. આમ, હક આધારિત સમાજના સર્જનમાં કુટુંબના સભ્યો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે જે આ મુજબ છે.

- માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળકને જરૂરી પ્રેમ, હૂંફ તથા લાગણી, સલામતી, રક્ષણ વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. કુટુંબના વડીલ વ્યક્તિઓ દ્વારા સામાન્ય બાળકની જેમ જ દૃષ્ટિ અક્ષમ બાળકની યોગ્ય દેખરેખ તથા સાર-સંભાળ રાખવામાં આવે છે. દૃષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને પોતાનાથી નાના ભાઈ-બહેનો તરફથી જરૂરી આદર, સન્માન તથા મોટા ભાઈ-બહેનો તરફથી સ્નેહ, સલામતી પ્રાપ્ત થાય છે. કુટુંબ પ્રત્યેક બાળકની વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો તથા રસ-રૂચિને ધ્યાનમાં રાખી બાળકને તેની ગતિએ આગળ વધવાની તક આપે છે. કુટુંબ તરફથી સામાન્ય બાળક કે દૃષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદ રાખવામાં આવતો નથી.

પ્રત્યેક બાળક માટે પૌષ્ટિક ખોરાક, સારું સ્વાસ્થ્ય, સ્વચ્છ હવા-પાણી, રહેઠાણની સગવડ, શૈક્ષણિક સગવડ પૂરી પાડવામાં આવે છે. આમ કુટુંબનો બાળક પ્રત્યેનો હકારાત્મક વ્યવહાર કુટુંબમાં બાળકના સર્વાંગી વિકાસની તક પૂરી પાડે છે. બાળકને કુટુંબ તરફથી સામાજિક સ્વીકૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે કુટુંબના સભ્યોનો સાથ-સહકાર હક આધારિત સમાજનું સર્જન કરવાનો ગૃહ આધારિત આ પ્રથમ પ્રયાસ ગણવામાં આવે છે.

- કુટુંબ દ્વારા બાળકનો સ્વીકાર થતાં આસપાસના પાડોશીઓ, સગા-સંબંધીઓ તથા મિત્રવર્તુળ દ્વારા પણ બાળકનો ધીમે ધીમે સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. બાળક જેમ જેમ મોટું થાય છે તેમ તેમ તે સમાજના અન્ય વ્યક્તિઓના સંપર્કમાં આવતું જાય છે. આ દ્વારા તેના સામાજિકરણની પ્રક્રિયા થાય છે. બાળક પ્રત્યેક વ્યક્તિ સાથે વ્યક્તિગત રીતે અનુકૂલન સાધતાં શીખે છે. આમ, કુટુંબથી આગળ વધી અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા બાળકને સ્વીકૃતિ પ્રાપ્ત થાય તે ખૂબ અગત્યનું છે.
 - પ્રત્યેક બાળકને શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર છે. આ ન્યાયે દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે પણ શિક્ષણ જરૂરી છે. કુટુંબ દ્વારા બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતા આંશિક છે કે સંપૂર્ણ તેની તપાસ કર્યા પછી તથા બાળકની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને શાળાની પસંદગી કરવામાં આવે છે. આંશિક દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી સાથે સામાન્ય શાળામાં મૂકવામાં આવે છે. અહીં શિક્ષકો દ્વારા બાળકના શિક્ષણ પર પૂરતું ધ્યાન રાખવામાં આવે છે. આમ, દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને મુખ્યધારામાં લાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. જ્યારે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે અલગ પ્રકારના શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. અહીં બાળકને વિશિષ્ટ તાલીમ પામેલા શિક્ષકો દ્વારા તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- આમ, માતા-પિતા બાળકના શૈક્ષણિક અધિકારોનું રક્ષણ કરે છે. માતા-પિતાના આ કાર્યમાં સામાન્ય શિક્ષક, સહાયક શિક્ષક તથા તાલીમ પામેલ શિક્ષક તેને મદદરૂપ બને છે. અહીં પણ માતા-પિતા બાળકને શૈક્ષણિક હકો અપાવવામાં મદદરૂપ બને છે.
- શૈક્ષણિક કાર્ય પૂર્ણ કર્યા બાદ માતા-પિતા દ્વારા બાળક માટે વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શકનો સંપર્ક કરવામાં આવે છે. માર્ગદર્શક દ્વારા વ્યવસાયની પસંદગીથી માંડી તેમાં તાલીમ તથા વ્યવસાયિક સંતોષ સુધીના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં જરૂરી માર્ગદર્શન પૂરું પાડવામાં આવે છે. આમ, ભવિષ્યમાં વ્યક્તિ પોતાની રસ-રૂચિ મુજબના વ્યવસાયમાં જોડાય છે. અહીં પણ તેના માટે અવરોધમુક્ત વાતાવરણ, ઉપરી કર્મચારીઓ દ્વારા યોગ્ય વ્યવહાર, બઢતીની તકો, આરક્ષણ, યોગ્ય પગાર-ધોરણ, કામના સ્થળે આવવા-જવાની સગવડ, કામના કલાકો વગેરે અંગે હકો પ્રાપ્ત થવા જોઈએ. આ સર્વ ત્યારે જ શક્ય બને છે કે જ્યારે કુટુંબ તથા માર્ગદર્શક દ્વારા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને યોગ્ય વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થયું હોય. અહીં પણ કુટુંબ તેના હકોના રક્ષણ માટે કાર્ય કરે છે.

- હક આધારિત સમાજના સર્જનમાં કુટુંબની આર્થિક ક્ષેત્રે પણ વિશેષ ભૂમિકા છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સરકારની વિવિધ યોજનાઓનો લાભ બાળકને મળવો જરૂરી છે. આ માટે કુટુંબના સભ્યો સરકારની વિવિધ નીતિઓ તથા યોજનાઓથી જાણકાર હોવા જરૂરી છે. સરકાર દ્વારા આર્થિક ક્ષેત્રે બાળકને તમામ પ્રકારની સગવડો પ્રાપ્ત થાય છે. બાળકને મફત શિક્ષણ, શિષ્યવૃત્તિ, નિવાસી શાળા વગેરે સગવડો પૂરી પાડવામાં આવે છે. શિક્ષણના સંદર્ભમાં શાળાઓને પણ પૂરતી આર્થિક સહાય કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત કુટુંબને દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સહાયક સાધન-સામગ્રી ખરીદવા જરૂરી આર્થિક સહાય આપવામાં આવે છે. આમ, માતા-પિતા તથા કુટુંબ જો જાગૃત હશે તો તેઓ બાળક માટે પ્રાપ્ત થતી સહાયથી સમાજના સભ્યોને વાકેફ કરી શકશે તથા તેનો લાભ પણ લઈ શકશે.
- આ ઉપરાંત દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવનાર બાળક કે વ્યક્તિ માટે જાહેર રસ્તાઓ, બસ સ્ટેન્ડ, રેલ્વે પ્લેટફોર્મ, એરપોર્ટ, ધાર્મિક સ્થળો, શોપીંગ મોલ, દવાખાનાઓ, બગીચાઓ વગેરે જગ્યાઓએ અવરોધ મુક્ત વાતાવરણનું નિર્માણ કરવું જોઈએ. આ માટે કુટુંબે સમાજમાં જાગૃતિ લાવવી જોઈએ. જેથી જનજાગૃતિના વિવિધ કાર્યક્રમોમાં સમાજ, સમુદાય તથા અન્ય લોકો માતા-પિતા તથા કુટુંબને સહાયક બની શકે.

કુટુંબ દ્વારા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકમાં સામાજિક, શૈક્ષણિક, આર્થિક, વ્યવસાયિક વગેરે ક્ષેત્રે પ્રાપ્ત થતા હકો અંગે સ્વયં બાળકમાં જાગૃતિ લાવવી આવશ્યક છે. આ ઉપરાંત બાળક માટે અવરોધ મુક્ત વાતાવરણ, હસ્તક્ષેપન, વિવિધ પ્રકારની વ્યૂહરચનાઓનું નિર્માણ પણ કરવું જોઈએ.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નનો મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે હકો આધારિત સમાજના સર્જનમાં કુટુંબની ભૂમિકા સવિસ્તાર ચર્ચો.

.....

.....

.....

.....

.....

૩.૫ સહાયક તરીકે કુટુંબની ભૂમિકા

Role of Family in Advocacy

કુટુંબમાં આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો જન્મ થતાં માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યોએ તેના શારીરિક, માનસિક, સાંવેગિક, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસમાં સહાયક બનવાનું છે, એટલે કે કુટુંબ બાળકના સર્વાંગી વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. બાળકનો આ વિકાસ એ સાહજિક છે. બાળકનો વિકાસ ગર્ભાધાન થી સતત થતો રહે છે. તેનામાં વિકાસની પ્રક્રિયા નિરંતર ચાલતી રહે છે. વિકાસ એ બાળકની પરિસ્થિતિ અને વાતાવરણની તેના પર થતી સમગ્ર અસરનું પરિણામ છે. વળી, પ્રત્યેક બાળક વ્યક્તિગત ભિન્નતા ધરાવે છે એ ન્યાયે પ્રત્યેક બાળકના ઉછેરમાં, તેના વિકાસમાં કુટુંબ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે, પરંતુ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના ઉછેરમાં માતા-પિતાએ તથા કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્યએ બહુવિધ ભૂમિકા ભજવવાની હોય છે. આ દ્વારા કુટુંબ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે સહાયક તરીકેનું કાર્ય કરે છે. અહીં સહાયક તરીકે કુટુંબની ભૂમિકા નીચે મુજબ છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો શારીરિક વિકાસ તેની અક્ષમતાને કારણે અપૂર્ણ હોય છે. આ સંજોગોમાં કુટુંબે બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતા અંગે શંકા જતા નેત્રરોગ ચિકિત્સક, આંખોની તપાસ કરનાર વ્યક્તિ કે ઓપ્ટિશિયન દ્વારા તેની સંપૂર્ણ તપાસ કરાવવી જરૂરી છે. બાળક આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવે છે તેની ખાતરી કર્યા જ પછી માતા-પિતા માટે તેની વિશેષ કાળજી લેવી જરૂરી બને છે. બાળક માટે દષ્ટિ સહાયક સાધન-સામગ્રી ઉપલબ્ધ કરાવવી, તેના ઉપયોગ અંગે બાળકમાં જાગૃતિ લાવવી વગેરે કાર્યો કુટુંબના સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત બાળકનો તેની મર્યાદાઓ સાથે સ્વીકાર કરી સામાજિક પ્રસંગોમાં શરમ-સંકોચ વિના તેને પોતાની સાથે લઈ જાય છે. આમ, બાળકના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો કરવામાં કુટુંબ સહાયક તરીકેનું કાર્ય કરે છે.
- બાળકના યોગ્ય ઉછેર માટે કુટુંબ અન્ય તજજ્ઞો, નિષ્ણાંતો, સલાહકાર, માર્ગદર્શક વગેરે દ્વારા સમય સમય પર યોગ્ય માર્ગદર્શન તથા સલાહ બાળક માટે ઉપલબ્ધ કરાવે છે તથા સ્વયં પણ જરૂર જણાય ત્યાં સલાહકાર સાથે સંપર્ક કરે છે.

- કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્ય દ્વારા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને વિશિષ્ટ પ્રકારના બાળક ન સમજતા તેને પણ અન્ય સામાન્ય બાળકોની જેમ જ સમજવામાં આવે છે, એટલે કે કુટુંબના સભ્યોનું બાળક પ્રત્યેનું વર્તન ભેદભાવપૂર્ણ ન રહેતા બધા જ બાળકો માટે એકસમાન રહે છે. આ બાબત બાળકના વિકાસ પર હકારાત્મક અસર કરે છે.
- કુટુંબના સભ્યો દ્વારા સામાન્ય બાળક તથા દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદભાદ રાખ્યા વગર બંને માટે સમાન રીતે પૌષ્ટિક ભોજન, આવાસ, કપડા, સ્વાસ્થ્ય અને ચિકિત્સક સેવાઓ તથા પ્રત્યેક બાળકની તેની જરૂરિયાત મુજબની સુવિધાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. આમ, કુટુંબ તરફથી બાળકને સુરક્ષાકવચ પૂરું પાડવામાં આવે છે.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક પણ સામાન્ય બાળકની જેમ પોતાના કુરસદના સમયનો સદુપયોગ કરી શકે તે માટેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ માતા-પિતા દ્વારા કરવામાં આવે છે.
- કુટુંબ તરફથી બાળકને સલામતી પ્રાપ્ત થાય છે. આ સલામતી જ બાળકના સામાજિક વિકાસમાં મદદરૂપ બને છે. સમાજ તરફથી પણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે હકારાત્મક વલણ જોવા મળે છે તથા સમાજના સભ્યો દ્વારા બાળકને યોગ્ય આવકાર આપવામાં આવે છે.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક સાથે તેના સામાન્ય ભાઈ-બહેનો પણ હળી-મળીને એકસાથે રહે છે. તેઓ પરસ્પર પ્રેમ તથા સ્નેહથી એકબીજા સાથે જોડાયેલા જોવા મળે છે. બાળકને તેમના ભાઈ-બહેનો તરફથી આત્મીયતાનો, સુરક્ષાનો અહેસાસ થાય છે. આમ, ભાઈ-બહેનો તેમના રક્ષાકવચ તરીકે કાર્ય કરતા હોવાથી બાળકને આસપાસના અન્ય બાળકો તરફથી પણ કોઈ પણ પ્રકારની હેરાનગતિનો સામનો કરવો પડતો નથી.
- પ્રત્યેક વ્યક્તિ સંવેગ અનુભવે છે. સંવેગો એ વ્યક્તિના જીવન ઘડતરમાં મદદરૂપ બને છે. સ્વસ્થ જીવન જીવવા માટે સંવેગોનો સંતુલિત વિકાસ જરૂરી છે. તે જીવનની એક ભાવનાત્મક સ્થિતિ છે. કુટુંબ દ્વારા બાળકને સંવેગોનું નિયંત્રણ અને યોગ્ય પ્રકારની અભિવ્યક્તિ શીખવવામાં આવે છે. જે બાળકને સમાજ સાથે અનુકૂળ સાધવા તરફ લઈ જાય છે. આમ, બાળક પોતાના આસપાસના કુટુંબના સભ્યો, પાડોશીઓ, આસપાસના અન્ય બાળકો, સગા-સંબંધીઓ વગેરે સાથે અનુકૂળ સાધતા શીખે છે.
- કુટુંબ બાળકના યોગ્ય સામાજિક વિકાસમાં મદદરૂપ બને છે. જેથી બાળક સરળતાથી સમાજ સાથે અનુકૂળ સાધી શકે છે તથા સ્વયં પણ એક સામાન્ય બાળકની જેમ ભવિષ્યમાં સામાજિક કર્તવ્યો યોગ્ય રીતે નિભાવવા સજ્જ બની શકે. આમ, કુટુંબ બાળકને સામાજિક કૌશલ્ય વિકસિત કરવા તથા પારસ્પરિક સંબંધોને વધારવા માટે અનુકૂળ સાધતા શીખવે છે.

- કુટુંબ બાળકને સ્વ ઓળખ કરતા શીખવે છે. પોતાની અક્ષમતા સિવાય પણ તેનામાં રહેલી અન્ય શક્તિઓ, આવડતો, પ્રત્યે બાળકને જાગૃત કરે છે. બાળક પોતાની અન્ય શક્તિઓની મદદથી સર્જનાત્મક કાર્યો કરી શકે તે માટે તેમને સતત પ્રેરણા - પ્રોત્સાહન આપતા રહે છે. જે દ્વારા બાળકના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે તથા તેઓ પોતાનામાં રહેલી શક્તિઓને ઓળખી શકે.
- કુટુંબ બાળકને સહભાગિતાના પાઠ શીખવે છે. પોતાના સામાન્ય ભાઈ-બહેનો, કુટુંબના અન્ય સભ્યો સાથે હળી-મળીને રહેવું, એકબીજાના સુખ-દુઃખમાં ભાગીદાર બનવું, અન્યના કાર્યમાં મદદરૂપ બનવું વગેરે બાબતો બાળકને શીખવે છે. જે આગળ જતા બાળકને સમાજ પ્રત્યેના પોતાના કર્તવ્યો તથા ફરજ પાલનમાં મદદરૂપ બને છે.
- કુટુંબ દ્વારા બાળકના શિક્ષણ અંગે પણ પૂરતું ધ્યાન રાખવામાં આવે છે. દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકનો વિકાસ અન્ય સામાન્ય બાળકની સરખામણીમાં ધીમી ગતિએ થતો હોવાથી કુટુંબના સભ્યો દ્વારા તેમને ગૃહ તાલીમ પણ આપવામાં આવે છે. આ માટે માતા-પિતા પ્રથમ સ્વયં આ પ્રકારની તાલીમ વ્યાવસાયિક કાર્યકરો, નિષ્ણાંતો પાસેથી લે છે, ત્યાર પછી તે પોતાના બાળકને ઘરમાં જ વિવિધ પ્રકારના કૌશલ્યના વિકાસની તાલીમ આપે છે. બાળકને પ્રત્યાયન કૌશલ્ય પણ શીખવવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત ગૃહ તાલીમ દરમિયાન દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકને વિવિધ પ્રકારના સહાયક સાધન-સામગ્રી જેવી કે - મેગ્નિફાઈંગ ગ્લાસ, લેખન સહાયક સાધન, મણકાઘોડી, બ્રેઈલ એટલાસ, બ્રેઈલ રુલર, માર્કી કમ્પ્યુટર તથા કમ્પ્યુટર બ્રેઈલ ટ્રાન્સલેટર, ટેપર રેકોર્ડર વગેરનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે શીખવવામાં આવે છે.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકની પ્રારંભિક ગૃહ તાલીમ પછી બાળક શાળાએ જઈ યોગ્ય શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે તે માટે કુટુંબના પ્રત્યેક સભ્ય દ્વારા ચર્ચા - વિચારણાના અંતે બાળક માટે યોગ્ય શાળાની પસંદગી કરવામાં આવે છે. શાળામાં સામાન્ય શિક્ષકો, સહાયક શિક્ષકો દ્વારા બાળકના શૈક્ષણિક વિકાસ માટે હસ્તક્ષેપન કાર્યક્રમ તથા વિવિધ પ્રકારની વ્યૂહરચનાઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે. અહીં પણ માતા-પિતા શાળાના શિક્ષકો સાથે વારંવાર મુલાકાત યોજે છે તથા બાળકના વિકાસની સાચી માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે. આ ઉપરાંત બાળકના શાળકીય શૈક્ષણિક કાર્યમાં માતા-પિતા પણ શિક્ષકોને મદદરૂપ બને છે. આમ, શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાથી બાળકનાં આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે. બાળક અન્ય વ્યક્તિઓ સમક્ષ સરળતાથી પોતાને અભિવ્યક્તિ કરી શકે છે.
- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વ્યાવસાયિક પ્રશિક્ષણ માટે પણ કુટુંબના સભ્યો હંમેશા જાગૃત રહે છે. આ માટે માતા-પિતા વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શક પાસેથી જરૂરી માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. બાળકને જે વ્યવસાય પ્રત્યે રૂચિ હોય તે વ્યવસાયનું શિક્ષણ આપવામાં કુટુંબ સહાયક બને છે.

- દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકમાં પણ સમાજ પ્રત્યે હકારાત્મક અભિગમ વિકસાવવામાં કુટુંબ મદદરૂપ બને છે.

આમ, આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળક માટે કુટુંબ એક સહાયક તરીકેની ભૂમિકા ભજવે છે. જેથી સમાજના બાળક માટેના તથા બાળકના સમાજ માટેના સમગ્ર દષ્ટિકોણમાં હકારાત્મક પરિવર્તન જોવા મળે છે. જે બાળકના સમગ્ર જીવનમાં તેને એક આત્મવિશ્વાસુ, સ્વતંત્ર તથા સશક્ત વ્યક્તિ બનવામાં સહાય કરે છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

➤ નીચેના પ્રશ્નનો મુદ્દાસર ઉત્તર આપો.

૧. બાળકના ઉછેર તથા વિકાસમાં સહાયક તરીકે કુટુંબની ભૂમિકા સવિસ્તાર ચર્ચો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

➤ સારાંશ

Summary

આંશિક કે સંપૂર્ણ દષ્ટિ અક્ષમતા ધરાવતા બાળકના વિકાસમાં કુટુંબની સામેલગીરી અને કુટુંબનું સશક્તિકરણ ખૂબ જ અગત્યનું છે. કુટુંબની સામેલગીરી બાળકના જીવનના પ્રત્યેક તબક્કે જોવા મળે છે. બાળકની દષ્ટિ અક્ષમતાની જાણ થતાં જ શિશુ અવસ્થાથી જ માતા-પિતા તથા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા બાળકને ગૃહ તાલીમ આપવામાં આવે છે. ગૃહ તાલીમ દ્વારા બાળકને દષ્ટિ સહાયક વિવિધ

પ્રકારના સાધન-સામગ્રીના ઉપયોગ અંગે જાણકારી આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારની સહાયક સાધન-સામગ્રી તેના જીવનમાં કેવી રીતે ઉપયોગી તથા મદદરૂપ બની રહે છે તે અંગે બાળકમાં જાગૃતિ લાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. આમ, બાળક સહાયક સાધન-સામગ્રીની મદદથી પોતાની અક્ષમતાને કેટલેક અંશે દૂર કરવા સક્ષમ બની રહે છે. ગૃહ તાલીમ દરમિયાન માતા-પિતા શિક્ષક, સહાયક તથા સલાહકાર તથા માર્ગદર્શકની વિવિધ ભૂમિકાઓ ભજવે છે. આમ, માતા-પિતા તથા કુટુંબ એક પરિવર્તક તરીકેની ભૂમિકા ભજવે છે. પાઠોશમાં, સગા-સંબંધીઓમાં તથા મિત્રવર્તુળમાં તથા સમાજમાં પોતાના બાળક માટેનાં નકારાત્મક દૃષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન લાવવામાં કુટુંબ સહભાગી બને છે. આ રીતે કુટુંબ બાળક માટે હક આધારિત સમાજના સર્જનમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. બાળકના સામાજિક, શૈક્ષણિક, વ્યાવસાયિક પુનર્વસનમાં મદદરૂપ બનવા સમાજમાં જનજાગૃતિના કાર્યક્રમોમાં પણ મદદરૂપ બને છે.

SESV-05

મનોસામાજિક અને કૌટુંબિક સમસ્યાઓ

એકમ - ૪ પુનર્વસન પ્રક્રિયામાં સમુદાય

Community in Rehabilitation
Process

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અને

રીહેબીલિટેશન કાઉન્સિલ
ઓફ ઈન્ડિયાનો સહકાર્યાન્વયનો કાર્યક્રમ

લેખક:

શ્રી ચિરાગ બી. શાહ

લેકચરર, ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર ધ ટિચર્સ ઓફ ધ ડેફ

આશ્રમ રોડ, નવરંગપુરા

અમદાવાદ-૦૭

પરામર્શક (વિષય)

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

પરામર્શક (ભાષા)

ડૉ જયશ્રી એન. ગુર્જર

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર - શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સંપાદન અને સંયોજન

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

યુનિટ-૦૪:- પુનર્વસન પ્રક્રિયામાં સમુદાય

૪.૧:- સમુદાય-વ્યાખ્યા, પ્રકૃતિ અને પ્રકાર

૪.૨:- વિકલાંગતા પ્રત્યે સમુદાયની સામાન્ય ગેર સમજો/ખોટા ખ્યાલો

૪.૩:- વિકલાંગતાની બચાવ, ઓળખ અને હસ્તક્ષેપનમાં સમુદાયની ભૂમિકા

૪.૪:- સમુદાય અને પુનર્વસન

૪.૫:- પુનર્વસનમાં સમુદાયની અધિકાર માટેની વ્યુહરચના

યુનિટ-૦૪:- પુનર્વસન પ્રક્રિયામાં સમુદાય

૪.૧:- સમુદાય-વ્યાખ્યા, પ્રકૃતિ અને પ્રકાર.

મનુષ્યએ સામાજિક પ્રાણી છે. દરેક મનુષ્ય પહેલા પોતાના કુટુંબ સાથે સંબંધ બાંધે છે પછી સમાજના સભ્યો સાથે સંબંધ બાંધે છે પછી સમાજના સભ્યો પ્રત્યે સંબંધ કેળવે છે. સામાન્ય રીતે સમાજ એટલે એવી જગ્યા જ્યાં મનુષ્ય રહેઠાણ કરે છે. તેની જીવનની જરૂરિયાતો મેળવે છે. કામ કરે છે. રમત તથા આનંદ-પ્રમોદ માટે જે જરૂરી હોય તે તેની સાથે રહેતા લોકો સાથે કેળવે છે.

ભારતમાં ૬ લાખ ગામડામાં વધુ લોકોને, વધુ સમાજોને તક મળે છે. જેમને જીવન જીવવાનો, તેમના આરોગ્યનું ધ્યાન રાખવાનો ઉપરાંત વિકાસ અને મનોરંજન પ્રવૃત્તિ કરવાની તક મળે છે. ભારત એક લોકશાહી દેશ છે જ્યાં લોકોને સ્વતંત્ર મજબૂત તક મળે છે. જ્યાં તે રહે છે. નીચેના ઉદ્દેશો સાથે આ પ્રકરણ આપણે સમાજ કેવી રીતે પુનઃસ્થાપનમાં જોડાય છે. એ સમજવાનું છે.

ઉદ્દેશો:-

- ૧) સમાજની અગત્યતા સમજવી.
- ૨) ગ્રામ્ય વિસ્તાર અને શહેરી વિસ્તારના સમાજની વ્યાખ્યા વિશે સજાગ થવા માટે.
- ૩) સમાજની પ્રવૃત્તિ વિશે સભાન થવું, તે મુજબ કાર્યક્ષમ થવું.
- ૪) અસક્ષમ વ્યક્તિ સાથે સમાજમાં જાગૃતિ લાવવી.
- ૫) સમાજમાં અસક્ષમોની નવી ઓળખાણ ઊભી કરવી.
- ૬) સમાજમાં પુનઃસ્થાપન માટે કૌટુંબિક વાતાવરણ ઊભું કરવું.

સમુદાય-વ્યાખ્યા:- સમાજ એટલે સમુહમાં રહેતા લોકો, ચોક્કસ વિસ્તારમાં રહેતા લોકોનો

સમુહ.

આજે સમાજ એટલે તરત જ ઝબકારો થાય કે જાતિવાદ પ્રમાણે અલગ-અલગ જ્ઞાતિના લોકોને સમાજ જેમાં આત્યારે આપણે જીવીએ છીએ. સમાજમાં કોઈ પણ જાતિ હોતી જ નથી. ભારતમાં પંચાયતી રાજને લીધે ઘણા બધા સુયોજીત સમાજો છે.

સમુદાય પ્રકૃતિ:- સમાજએ દરેક વ્યક્તિને લાગુ પડે છે. કુટુંબ હોય કે તે એકલો માણસ દરેકનો વિકાસ અને વૃદ્ધિ સમાજ સાથે જ સંકળાયેલી છે. જે જેવા પર્યાવરણમાં રહે છે તે મુજબ તેનો વિકાસ થાય છે.

દા.ત.

- જો તમે તમારા પાડોશી તરીકે વૃક્ષને ઉગાડશો તો સારો પવન મળશે.
- જો તમારું ઘર હોસ્પિટલ પાસે હશે તો મેડિકલ સેવા તરત જ મળશે.
- નજીકમાં શાળા હશે તો પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર શિક્ષણ સારું મળશે.
- તેવી જ રીતે જો તમે ઔદ્યોગિક વિસ્તારમાં રહેશો તો તમને સારી નોકરી મળી શકે છે.
- ઘણા લોકો બજાર નજીક પોતાનું રહેઠાણ ઈચ્છે છે જેથી બજારની વસ્તુઓ તેમજ મંદિર, મનોરંજન સાધનો સહેલાઈથી મળી શકે.

સમાજએ એવી જગ્યા છે જ્યાં લોકો ભેગા રહેતા હોય. બધાની જીંદગી એક બીજા પર આધાર રાખે છે અને જેટલી વસ્તુ મળે એ મુજબ જીવન જીવે.

સમુદાય-પ્રકાર:- સમાજ શહેરી વિસ્તારનો હોય, અલ્પ-વિકસીત ગ્રામ્ય વિસ્તારનો હોય અને ગ્રામ્ય વિસ્તારનો હોઈ શકે છે. સાક્ષરતાના આધારે જ સમાજની ઓળખ સારી રીતે થઈ શકે છે. સામાજિક પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે તે સુયોજીત સારો સ્થાપિત, ઐક્ય તરીકે જાણીતો છે. એ બધી જ બાબતો હકારાત્મક હોય તો જ સમાજ વિકસે.

- **સમાજની સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ:-** સમાજની સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ અગત્યતા પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ ગામમાં મંદિર મહોત્સવ કરવો હોય તો ગામના લોકો સારો ફાળો આપશે. પરંતુ બગીચાની દેખભાળ કરવાની સમસ્યા હોય તો તે અગત્યનું કામ ગણાતું નથી. તેનું કામ અલગ ગણવામાં આવે છે. જ્યારે શહેરી વિસ્તારમાં બગીચા એ અગત્યતાપહેલી ધરાવે છે. સમાજનું વિભાજન જાતિ અને વ્યવસાયના આધારે કરવામાં આવ્યું છે. સુયોજીત સમાજ ન હોય તો કોઈ પણ વસ્તુ માટે મુશ્કેલી થઈ પડે છે. જેથી સ્ત્રોત ઓછો થઈ જાય છે. લોકોની અસક્ષમતા વધી જાય છે.

૪.૨:- વિકલાંગતા પ્રત્યે સમુદાયની સામાન્ય ગેર સમજો/ખોટા ખ્યાલો

સામાન્ય રીતે સમાજમાં કોઈ કુટુંબમાં વિકલાંગનો જન્મ થાય તો શ્રાપ અથવા તો આ જન્મ કે ગયા જન્મનું પાપ ગણાય છે. જો બાળક અસક્ષમતા સાથે જન્મે તો કુટુંબનું પાપ ગણાય છે.

- ભાગ્યે જ કોઈ એમ વિચારતું હશે કે શા માટે આવું બાળક જન્મ્યું. મા-બાપ જ જો પાપી હોય તો તેની સજા બાળક જ કેમ ભોગવે? સમાજ અને મા-બાપ ભૂતકાળના તેમના પાપ કે કર્મ વિશે જ વિચારે છે અને આ ખોટી માન્યતા સમાજમાં પ્રવર્તે છે.
- સમાજમાં એવી દ્રઢ માન્યતા છે કે વિકલાંગ બાળક સમાજની જવાબદારી ઉપાડી શકતા નથી અને તેઓ જીંદગી ભર દયાને પાત્ર બનીને રહી જાય છે.

- સમાજમાં એવી પણ માન્યતાઓ છે કે વિકલાંગ બાળક સામાન્ય બાળકની જેમ વાંચી કે લખી શિક્ષણ મેળવી શકતું નથી.
- મા-બાપ તેમજ માલિકો પણ એવું જ વિચારે છે કે વિકલાંગ વ્યક્તિ પોતાને સોંપવામાં આવેલું કામ વ્યસ્થિત રીતે અથવા તો ભૂલ ભરેલું કરે છે અને નોકરીમાં પણ બિચારા બાપડા થઈને રહી જાય છે.
- ઘણા કુટુંબો એવું પણ માને છે કે જે વ્યક્તિ વિકલાંગ હોય તેનું બાળપણ પણ સામાન્ય બાળક જેવું હોતું નથી. તેઓને કોઈ પણ જાતની ઈચ્છાઓ હોતી નથી. તેઓને કોઈ પણ ચીજ-વસ્તુની પસંદગી કે ના પસંદગી હોતી નથી.

૪.૩:- વિકલાંગતાની બચાવ,ઓળખ અને હસ્તક્ષેપનમાં સમુદાયની ભૂમિકા

દરેક સમાજમાં ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ સાથે અલગ જ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. લગભગ ૪૦% બાળકોનો જન્મ ઘરે જ થાય છે. બાળકના જન્મની સાથે જ કોઈ મુશ્કેલી ઊભી થઈ હોય તો પૂરતી સારવાર અથવા દવા મળતી નથી. સુવાવડ કાં તો દાયણ સ્ત્રી પાસે અથવા સામાન્ય સ્ત્રી ડોક્ટર પાસે કરાવી હોવાથી બાળકમાં કોઈ ખામી હોય તો ઓળખી શકાતી નથી. આથી આ ત્રણ વસ્તુઓ ભારતની વસ્તી વધારે છે. આથી આવી વ્યક્તિઓને ખાસ તાલીમ આપવી જોઈએ. જેથી વિકલાંગતાને સમજી શકે, સમાજમાં જાગૃતિનો ગ્રાફ ઊંચો લાવવો જોઈએ.

વિકલાંગતા દરેક વખતે જુદી-જુદી હોય છે. કુદરતી સહાય પણ દરેક વખતે અલગ જ હોય છે. અમુક ચોક્કસ વિકલાંગતા સમાજ દ્વારા વ્યવસ્થિત રીતે વ્યવસ્થા કરી લેવાય છે. તે માટે પૈસા પણ વધુ થતા નથી. અમુક સંજોગોમાં વધારાની મેડિકલ ટ્રીટમેન્ટ અને સાધનોની જરૂર પડે છે. તે બરાબર થઈ શકે તે માટે સાધનો દ્વારા સારવાર આપવી પડે છે. અમુક ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં આવી સગવડ મળી શકતી નથી. આવા સંજોગોમાં સમાજ એવી વ્યક્તિઓને તૈયાર કરી પુનઃસ્થાપન કરી શકે છે. ૧૦૦૦ માણસની વસ્તીએ લગભગ ૨૦ વ્યક્તિઓને આવી સારવાર પૂરી પાડવી પડે છે અને આટલા પ્રમાણમાં વ્યક્તિઓ હોય છે. જે ઓછા પ્રમાણમાં ખામી ધરાવતી હોય એ અગત્યનું છે. સમાજે આવા વિકલાંગ વ્યક્તિની ખૂબ સાર-સંભાળ લેવી જોઈએ તેને સામાન્ય સગવડો પૂરી પાડવી જોઈએ.

૪.૪:- સમુદાય અને પુનર્વસન

સામાન્ય સંજોગોમાં મોટે ભાગે જીવ શાસ્ત્ર મુજબ લોકોની અંદર તેમના રહેણાંક વિસ્તાર, પર્યાવરણ અનુસાર રહેણી-કરણી વધારે આધારિત વિકલાંગતા આવે છે. વિકલાંગતા

આવવા માટે અન્ય કારણો પણ જવાબદાર છે. બધા જ વ્યક્તિઓને એક સરખી ખામીઓ આવી શકે તેવા શંકાસ્પદ સાધનો અનેક છે. બધી જગ્યાએ અલગ મુશ્કેલીઓ હોય તો કોઈ જગ્યાએ પાણી મળતું હોય તો કોઈ જગ્યાએ દૂષિત પાણી મળતું હોય છે. સ્વચ્છતા બરાબર ન જળવાતી હોય ગટર વ્યવસ્થા બરાબર ન જળવાતી હોય ઘરની આસ-પાસ ગંદકી હોય. સુવાવડ સમયે પૂરતી સમયસર દવા ન મળતી હોય આ બધું સમાજે ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

વિકલાંગ માટે પુનઃસ્થાપનની સમાજની જવાબદારી નીચે મુજબ છે. નીચે મુજબની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ સમાજમાં વિકલાંગોની સંખ્યા ઘટાડે છે અને તેના લીધે અપંગોની વધતી સંખ્યા ઘટી શકે છે.

- વિકલાંગો પ્રત્યે જાગૃતતા કેળવવી.
- આવા રોગો ન થાય તે માટે તકેદારી રાખવી.
- રોગની ઓળખ વહેલા કરવી.
- મુક્ત મને પૂરતી સારવાર લેવી જોઈએ.
- મા-બાપને જાગૃત કરવા કાર્યક્રમ બનાવવા જોઈએ.
- પ્રથમિક શિક્ષણ, બાળકોને ભણતર
- સામાન્ય જ્ઞાન આપવું.
- લગ્ન અને લગ્ન સહાયક સંસ્થાઓને જાગૃત કરવી.
- મનોરંજન માટે વિકલાંગોને મદદ કરવી.
- સામાજિક પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવો.

સમાજમાં પુનઃસ્થાપન માટે ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. સમાજમાં સહેલાઈથી મળી શકે તેવા સામાન્ય સ્ત્રોત નીચે મુજબ છે.

- સ્વયંસેવકો પૂરા પાડવા.
- જરૂરી સાધન સામગ્રી પૂરી પાડવી.
- જરૂરી માહિતી અને માર્ગદર્શન આપવું.

આમ, સમાજે વિકલાંગ પ્રત્યે દયા દાખવવાની જરૂર નથી. પરંતુ તેમની સગવડો વધારી તેઓને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ. ભારતમાં મોટા પ્રમાણમાં સુયોજન સમુદાયો છે. જે પંચાયતી રાજને આભારી છે.

૪.૫:- પુનર્વસનમાં સમુદાયની અધિકાર માટેની વ્યુહરચના

બાળકના જન્મથી જ બાળકમાં વિકલાંગતા છે કે નહીં ત્યારથી લઈને રોજગારી અપાવી તેમના લગ્ન સંસ્કાર કરાવી સમાજમાં પૂનર્વસન કરવામાં સમુદાયની મુખ્ય ભૂમિકા છે તેમાંય સમુદાય દ્વારા સ્થાપિત સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓનો વિકલાંગોના પુનર્વસનમાં સિંહ ફાળો છે.

વિકલાંગતાવાળા બાળકનો ઘરે ઘરે ફરીને અથવા કોઈ પણ રીતે સર્વે કરાવીને ક્યાં પ્રકારની વિકલાંગતા છે તેની તપાસ માટેના નિષ્ણાતોની ટીમ એક જગ્યાએ બોલાવીને તેમાં વિકલાંગ બાળકની તપાસ કરાવીને તેને વિકલાંગતાનું પ્રમાણપત્ર આપી શકાય છે. આ કામ સમુદાય સંચાલિત સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ ઘણું જ સરસ રીતે કરે છે.

વિકલાંગતાનું પ્રમાણ અને પ્રકાર જાણ્યા બાદ જે તે વિકલાંગતાને લગતા યોગ્ય સાધન જેમકે ટ્રેસિલિન વ્યક્તિને ફોલ્ડીંગ સ્ટીક, અસ્થિવિષયક વિકલાંગતાવાળા બાળકને તેની જરૂરિયાત મુજબ કૃત્રિમ હાથ અથવા પગ કે બુટ વગેરે, શ્રવણમંદ બાળકને યોગ્ય શ્રવણયંત્ર આપી શકાય.

યોગ્ય સાધન-સહાય કર્યા બાદ જે તે વિકલાંગ બાળકને તેની વિકલાંગતા અનુસાર સામાન્ય શાળામાં અથવા વિશિષ્ટ શાળામાં પ્રવેશ અપાવો જોઈએ. પ્રવેશ આપ્યા બાદ તે બાળકને તેની વિકલાંગતા મુજબના વિશિષ્ટ શિક્ષકની સેવા પણ ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય. શાળામાં પ્રવેશ આપવામાં સ્વૈચ્છિક સંસ્થા ખૂબ જ મહત્વની ભૂમિકા ભજવી રહી છે, તેમાં તે બાળકના મૂલ્યાંકનમાં અને ઉચ્ચ અભ્યાસમાં પણ મહત્વની ભૂમિકા છે.

વિકલાંગ બાળકનો સામાન્ય અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યા બાદ તેની રસ, રુચિ અને લાયકાત મુજબ વ્યાવસાયિક તાલીમ આપી શકાય છે. આ તાલીમી સંસ્થાઓ જેમકે આઈ.ટી.આઈ તથા ટેકનિકલ સંસ્થાઓમાં જે સરકારશ્રી દ્વારા આપવામાં આવતી અનામત જે તે વિકલાંગ વ્યક્તિઓને અપાવવામાં પણ સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ અને સમુદાય મહત્વની ભૂમિકા ભજવી રહી છે.

વિકલાંગ વ્યક્તિઓને તેમના હકો અપાવવામાં સમુદાય ઘણી રીતે ઉપયોગી થઈ શકે છે. જેમ કે સમુદાય દ્વારા ચલાવવામાં આવતી સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ દ્વારા રોજગારી વિષયક વાહનો લાવવામાં લોન અપાવે છે. સરકારશ્રી દ્વારા ફાળવવામાં આવતી જમીન પર કે ફુટપાટ પર ટ્રેસિલિન વ્યક્તિઓને ફોન બુથ કે નાની દુકાન ચાલુ કરવાની મંજૂરી મેળવી શકે છે. આજ રીતે સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ દ્વારા શ્રવણમંદ લોકો માટે તેમજ જુદી-જુદી વિકલાંગતા ધરાવતા વ્યક્તિઓ માટે વિકલાંગ રોજગારી મેળાનું આયોજન કરવામાં આવે છે તેમાં ઘણી સંસ્થાઓ દ્વારા દેશના જુદા-જુદા ભાગોમાં ચાલતા ઔદ્યોગિક વિસ્તારમાં ચાલતી કંપનીઓના માલિકોને

મળી વિકલાંગોને રોજગારી આપવાના તેમને મળતા ફાયદાઓ જણાવી રોજગારી મેળામાં તેમને આમંત્રણ આપે છે અને આ તરફ વિકલાંગ વ્યક્તિઓ પોતાના વ્યાવસાયિક અનુભવ અને અભ્યાસના પ્રમાણપત્રો સાથે હાજર રહે છે અને આમ કંપનીના માલિકોને અને વિકલાંગ વ્યક્તિઓને ભેગા કરીને વિકલાંગ વ્યક્તિઓને રોજગારી અપવવાનું યજ્ઞ કાર્ય પણ સમુદાય દ્વારા કરવામાં આવે છે જેના કારણે વિકલાંગ વ્યક્તિને રોજગારી મળે અને કંપનીને સારા, મહેનતુ અને પ્રામાણિક કર્મચારીઓ મળી રહે છે. આ પ્રમાણેના મેળાઓમાં શ્રવણમંદ વ્યક્તિઓને પણ ઘણી સારી જગ્યાઓ પર કામ મળે છે જેમ કે કોમ્પ્યુટર ઓપરેટર, ઓફિસ બોય, ટેકનિકલ બાબતોમાં નિષ્ણાત અને ઊંડાણ પૂર્વક રસ ધરાવતા શ્રવણમંદ લોકોને ટી.વી., ફિઝ, એ.સી., કુલર, પાણી ફિલ્ટર પ્લાન્ટમાં રીપેરીંગ તથા લાઇટ ફિટિંગ વગેરે જેવા કામો પણ મળી રહે છે અને ઘણી સારી સારી કંપનીઓમાં નોકરી પણ મળી રહે છે.

શ્રવણમંદ લોકોને સંસ્થાઓ દ્વારા લોન અપાવીને અને સરકારશ્રી દ્વારા જમીન સંપાદન કરાવીને જે તે સેવા સદનની ઓફિસ અથવા કોર્ટની સામે અથવા સંકુલમાં ઝેરોક્ષની દુકાન ખોલવામાં પણ સમુદાય મદદરૂપ થઈ પુનર્વસન કરી શકે છે.

વ્યાવસાયિક તાલીમ મેળવી લીધા પછી તે ક્યાંય પણ સારી જગ્યાએ નોકરી કરી શકે છે. નોકરીમાં સેટ થઈ ગયા બાદ સામાન્ય માણસની જેમ તેમને પણ લગ્ન સંસ્કાર માટે સમુદાય દ્વારા પસંદગી મેળાઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે જેમાં જુદી-જુદી વિકલાંગતાવાળા લગ્નોત્સુક યુવક-યુવતીઓ આવે છે એક બીજાને જોઈ પસંદગી કરીને લગ્ન કરાવવામાં પણ સમુદાય ખૂબ યોગદાન આપે છે.

આમ, બાળકના જન્મથી જ બાળકમાં વિકલાંગતા છે કે નહીં ત્યાંરથી લઈને રોજગારી અપાવી તેમના લગ્ન સંસ્કાર કરાવી સમાજમાં પૂનર્વસન કરવામાં સમુદાયની મુખ્ય ભૂમિકા છે તેમાં સમુદાય દ્વારા સ્થાપિત સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓનો વિકલાંગોના પૂનર્વસનમાં સિંહ ફાળો છે અને ઘણી સંસ્થાઓ પોતાની ભૂમિકા ખૂબ જ સારી રીતે ભજવી રહી છે.

नीयेना प्रश्नोना आशरे 300 शब्दोमां उत्तर आपो.

१. समुदायनी व्याख्या आपी तेनुं बंधारण अने प्रकारनी समज आपो.
२. द्विव्यांगता विशे समुदायनी गेरसमजो विशे यर्या करो.
३. द्विव्यांगतानी ओणष, बयाव अने हस्तक्षेपनमां समुदायनी लुमिका समजवो.
४. द्विव्यांगोना पुनर्वसनमां समुदायनी लुमिका विशे तमारु मंतव्य स्पष्ट करो.

SESV-05

મનોસામાજિક અને કૌટુંબિક સમસ્યાઓ

એકમ - ૫ સમુદાય આધારિત પુનર્વસન

Community Based Rehabilitation

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અને

રીહેબીલિટેશન કાઉન્સિલ
ઓફ ઈન્ડિયાનો સહકાર્યાન્વયનો કાર્યક્રમ

લેખક:

શ્રી ચિરાગ બી. શાહ

લેક્ચરર, ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર ધ ટિચર્સ ઓફ ધ ડેફ

આશ્રમ રોડ, નવરંગપુરા

અમદાવાદ-૦૭

પરામર્શક (વિષય)

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

પરામર્શક (ભાષા)

ડૉ જયશ્રી એન. ગુર્જર

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર - શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સંપાદન અને સંયોજન

ડૉ નિગમ બી. પંડ્યા

કા. નિયામકશ્રી, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

યુનિટ-૦૫:- સમુદાય આધારિત પુર્નવસન:-

પ.૧:- વ્યાપ અને જરૂરિયાત તથા મહત્વ

પ.૨:- સમુદાય આધારિત પુર્નવસનનુ વ્યવસ્થાપન

પ.૩:- સમુદાયની જાગૃતિ માટેના કાર્યક્રમોના પ્રકારો

પ.૪:- સમુદાયની જાગૃતિ માટેની સાધન સામગ્રી

પ.૫:- જાહેર-સ્થળોમાં શ્રવણમંદ બાળકો માટે અવરોધ વગરના વાતાવરણનુ સર્જન

યુનિટ-૦૫:- સમુદાય આધારિત પુનર્વસન

૫.૧:- વ્યાપ અને જરૂરિયાત તથા મહત્વ

સમુદાય આધારિત પુનર્વસન એટલે સમાજ આધારિત પુનર્વસન તેને અંગ્રેજીમાં C.B.R.(Community Base Rehabilitation) કહે છે. એ મુખ્યત્વે વિકલાંગોને સેવા પૂરી પાડતી સંસ્થા છે. બીજી સંસ્થાઓ જરૂરિયાત મંદોને સેવા પૂરી પાડે છે I.B.R(Institution Base Rehabilitation) સંસ્થા દ્વારા પુનર્વસન. આમાં એવું હોય છે કે “તમો અમારી પાસે આવો અમો તમારી સેવા કરીશું”. જ્યારે શિબિરમાં એવું હોય છે કે જરૂરિયાત મંદ લોકો પાસે મદદ કરતા જાય છે અને જરૂરી સેવા અથવા વસ્તુ આપીને I.B.R. પાસે પાછા આવે છે. જ્યારે C.B.R. શબ્દ પોતે જ બતાવે છે કે સમાજ આધારિત પુનઃસ્થાપન. સમાજ દ્વારા વિકલાંગ વ્યક્તિને જરૂરિયાત પૂરી પાડવામાં આવે છે. સમાજમાંથી જરૂરીસ્ત્રોત પૂરા પાડી ભેગા કરી કઈ રીતે સેવા પૂરી પાડી શકાય છે અને તેમાં C.B.R. કઈ રીતે મદદ કરે છે તે જોવાનું છે.

- **C.B.R. નો પરિચય:-** ગણતરીની દ્રષ્ટિએ જતા શ્રવણક્ષમિ ધરાવતા શારીરિક ખોડ-ખાંપણવાળા લોકો માટે શૈક્ષણિક સેવાઓ આપનારાની સંખ્યા મુખ્યત્વે શહેરો અથવા નાના-મોટા ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં ભારતમાં જોવા મળે છે.

આવી સેવાઓની ગુણવત્તા ગામથી ગામ કે કેન્દ્રથી કેન્દ્ર ભિન્ન પ્રકારની હોય છે. પણ આવા વિકલાંગોના પુનર્વસનમાં સમાયેલા પ્રશ્નો અને તેના પ્રકારમાં વિચાર કરવા માંગી લે છે. દરેકે સર્વ સંમતિથી માની લેવું પડે છે કે આવી મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ સહેલાઈથી મળી જતું નથી. જે સેવાઓ અને મદદ મળે છે, તેની જાણકારી રાખવી અને આપવી પડે છે. તેવી ગુણવત્તઓની સેવાઓ દૂરના ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં કે ગીયોગીય ગામોમાં જોવા મળતી નથી.

C.B.R. ની ખામીઓનો અભ્યાસ કરતા સમુહ આધારિત અભ્યાસ કે જ્યાં આવા વિકલાંગોને એક જૂથ કરીને પુનર્વસન કે પુનઃઉત્થાન કરાવવું, વધુ સુગમ, ચોક્કસ અને ફળદાયી વિકલ્પ સાબિત થાય છે.

- **C.B.R.નો સિદ્ધાંત:-** C.B.R. નું સંગઠનએ એક ચોક્કસ અને મહત્વના સિદ્ધાંતના પાયા ઉપર થયેલું છે. જેને Equality and Social Justice એટલે કે સમાનતા અને સામાજિક ન્યાયના ધોરણે થયેલું છે. તેનું મહત્વનું ઘટક એટલે કે આવા અસમર્થ અથવા અશક્તિમાન હોય એવાને સ્વાભાવિક હક પૂરા પાડીને આવી સેવાઓની તકમાં જ્યાં લાભ છે, ત્યાં તક પૂરી પાડે છે અને તે જ સમયે એ પણ જુએ છે કે તેને મળતી તકમાં જે અભ્યાસ છે તે વ્યાવસાયિક અને નકારાત્મક બનાવી તેવા સંજોગોનું નિર્માણ કરી તેને મદદરૂપ થાય.

➤ **C.B.R.ની વ્યાખ્યા:-**

WHO મુજબ C.B.R. ની વ્યાખ્યા “C.B.R.નો માપદંડ સમુદાયના ધોરણ મુજબ તેનો ઉપયોગ તેમજ સમુદાયને ઉપયોગી તકો ઊભી કરવી”

“તેમાં શ્રવણક્ષતિવાળા અથવા વિકલાંગ વ્યક્તિ સ્વમેળે, સ્વતંત્ર, પોતાના સમુદાય અથવા તો પૂર્ણ રીતે પગભર થાય તેવી તક પૂરી પાડે છે.”

ઈ હેલેન્ડરના મતે “C.B.R. એ એક એવી વ્યુહરચના છે જે આવા વિકલાંગોને તેની ગુણવત્તા મુજબ વિકસવાની સેવા આપે છે તેમજ તેને વધુ સમાન તકો આપી તેનું સંરક્ષણ, તેના વિકાસમાં સાથ આપી માનવ અધિકાર જ રક્ષણ કરે છે.”

ઈ હેલેન્ડરના મતે સમુદાય એટલે એવા લોકોનું જૂથ ભેગું મળે છે જેઓ સામાજિક, સંગઠિત અને રાજકીય, આર્થિક, સામાજિક કે સાંસ્કૃતિક ચારિત્ર્ય અને વિકાસમાં પણ રસ ધરાવે છે. આવા સમુદાયની સંખ્યા સામાજિક અને આર્થિક ધોરણે અલગ-અલગ હોવા છતાં એકત્રિત થઈ અલગ-અલગ હક્કોથી નીકળીને સંપૂર્ણપણે એક જૂથ થઈને ગામ, નગર કે જીલ્લાના ધોરણે વધુમાં વધુ વિકાસ માર્ગે પ્રગતિ કરે છે.

⇒ ભારત જેવા વિકસિત દેશમાં સામાજિક અને આર્થિક વિકાસ ખૂબ જ અગત્યનો છે. સમાજ દ્વારા વિકલાંગ વ્યક્તિઓનું પુનઃસ્થાપન કરવાનો વિચાર ખૂબ પ્રાચીન સમયથી ચાલ્યો આવે છે. કદાચ મહાન સમ્રાટ અશોકના સમયથી સામાજિક સંસ્થાના આધારે આપણે વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે આખી જીંદગી સેવા પૂરી પાડી શકીએ. આ બધી પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે રોગનિવાન, શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ, વ્યવસાયિક કાર્યક્રમ તથા સામાજિક પુનર્ ઉત્થાન વિકલાંગ વ્યક્તિ માટે કરવામાં આવે છે.

C.B.R. ફક્ત સમાજ આધારિત જ પુનઃસ્થાપન કાર્યક્રમ નથી. પરંતુ સમાજ આધારિત તાલીમ આપી રક્ષણ પણ આપે છે.

સમાજ આધારિત પુનઃસ્થાપનની એટલા માટે જરૂરિયાત છે કે તે ફક્ત અમુક માટે જ નહીં પરંતુ સમાજના નીચલા વર્ગના લોકોમાં આવેલા વિકલાંગોને જાગ્રત કરવાનો છે. જો તાલીમ આપેલા મનુષ્યની શક્તિ ઓછી હોય, જો સમાજમાં વધુમાં વધુ અજ્ઞાનતા પ્રસરી હોય ત્યારે C.B.R. સીધે સીધું જરૂરિયાતવાળી વ્યક્તિને મળી રહે છે.

C.B.R. નો વ્યાપ:- C.B.R. નો મુખ્ય હેતુ આવા પુર્નવસનને સારી સેવાઓ તેમજ એવા વિકલાંગોને તેમના ઘર આંગણે કે જેઓ કેન્દ્ર સુધી પહોંચવાને અસમર્થ છે તેમને પૂરી પાડી શકે છે. C.B.R. ની સેવા અને તેની મદદ આવા એકલવીર વિકલાંગને ઉચ્ચ ગુણવત્તાઓ અને

શક્તિઓ પૂરી પાડવામાં અને કોઈ પણ અશક્ય પરિણામોને શક્ય બનાવવા સંવેદના પ્રદાન કરે છે. તેવી તાલીમ પૂરી પાડી વિકલાંગોને સમુદાય કે સમાજમાં પોતાની જાતે ઉભા થઈ સ્વયં પ્રેરણા મૂર્તિ બની કુટુંબમાં અગ્રિમ ભાગ લેવા શક્તિમાન બનાવે છે.

C.B.R. એ પ્રોજેક્ટ દ્વારા આવા લોકોનો સંપર્ક કરી તેઓને પ્રસંશનીય સવલતો અને ઉપકરણ પૂરા પાડી પુનર્વસનમાં આવા વિકલાંગોને મદદરૂપ થાય છે.

વિકલાંગોનું એસેસમેન્ટ કરી તેમને જરૂરી સાધન-સામગ્રી પૂરી પાડે છે.

વિકલાંગોને શિક્ષણ પૂરું પાડી જરૂર મુજબ તાલીમ આપી અથવા જરૂરી સેવાઓ પૂરી પાડી આર્થિક રીતે પણ આ લોકોનું પુનર્વસન થાય તેનું ધ્યાન રાખે છે.

C.B.R. ની જરૂરિયાત:- ભારત જેવા વિકસિત દેશમાં સામાન્ય માણસની જેમ વિકલાંગોનો પણ ભારતના વિકાસમાં એટલો જ ફાળો છે માટે C.B.R. ની જરૂરિયાત નીચે મુજબ છે.

- ભારતની ૮૦% વસ્તી ગામડામાં વસે છે અને વિકલાંગોની કુલ વસ્તીના ૮૫% ગામડામાં વસે છે.
- ૮૫% વિકલાંગો ૪૫ વર્ષથી ઉપરની વયના છે. અંધત્વનું મુખ્ય કારણ મોતિયો છે.
- દરેક વિકલાંગતામાં બહોળો વર્ગ સમાવિષ્ટ છે.
- રાજ્યના અવિભાજ્ય અંગ તરીકે સ્વીકાર.
- વિકલાંગ વ્યક્તિઓની જરૂરિયાત સામાન્ય વ્યક્તિઓ જેવી જ છે.
- એક માત્ર અભિગમ છે જેના દ્વારા અબાલ, વૃધ્ધ અને સમાજના પ્રત્યેક વર્ગના વિકલાંગને આવરી લેવાય.
- શહેરી તાલીમ ગ્રામીણ વિકલાંગજનો માટે.
- વિકલાંગોને સરકારશ્રી દ્વારા મળતા લાભો અને સ્કીમથી માહિતગાર કરવા તથા મુસાફરી અને આર્થિક સહાય વગેરે જેવી સવલતોથી માહિતગાર કરવા.

● જરૂરિયાત મુજબ ગૃપ પાડો.

- ૮ વર્ષના ભણેલા બાળકોનું જૂથ.
- આર્થિક પૂનર્વસનની જરૂરિયાતવાળાનું ગૃપ.
- સામાજિક પૂનર્વસનની જરૂરિયાતવાળાનું ગૃપ.

● ગૃપ અને તેની જરૂરિયાત મુજબની સેવાઓ પૂરી પાડવી.

- વિકલાંગ બાળકો માટે રિસોર્સ ટીચર્સવાળી અને વગરની સ્કૂલો નક્કી કરવી.
- વિકલાંગ બાળકોના કુટુંબીજનોને સલાહ સૂચનો આપવા.

- વિકલાંગ બાળકોને અનુકૂળ તથા તેમના કુટુંબોને અનુકૂળ હોય તેવા વ્યવસાયો શોધવા.
- તેમના માટે જરૂરી ટ્રેનિંગ તથા સેવાઓ પૂરી પાડવી.
- **C.B.R. નું મહત્વ:-** ભારતની મોટા ભાગની વસ્તી ગામડામાં વસે છે. તેથી ગામડાના લોકોમાં જુદા-જુદા વિકલાંગોને તેમને ઘેર બેઠા પુનર્વસન કરી શકે તે માટે C.B.R. કરવામાં આવે છે.
- મોટા શહેરોમાં તથા જીલ્લાઓમાં વિકલાંગો માટેની શાળાઓ આવેલી હોય છે, પણ તેનો લાભ વિકલાંગ બાળકોને મળી શકતો નથી. તેથી કેન્દ્ર સરકારે N.G.O. દ્વારા C.B.R. ની વ્યવસ્થા કરી તેમના સુધી પહોંચાડે.
- ગામડાના વિકલાંગ માટે તેમનું મેડિકલ, શૈક્ષણિક, સામાજિક, વ્યવસાયિક, પુનઃવર્સન કરીને વિકલાંગ બાળકને પોતાના પગ પર ઊભો રહેતો કરી સમાજના એક સભ્ય તરીકે ગણાવે છે.
- વિકલાંગ બાળકોમાં શ્રવણમંદ બાળકો માટે બસ સ્ટેશન, રેલ્વે સ્ટેશન વગેરે જેવી મોટી જાહેર સંસ્થાઓ ઉપર લૂપ ઈન્ડકંશન અથવા બોર્ડ વગેરેનો ઉપયોગ શ્રવણમંદ બાળક માટે કરવો જોઈએ.

પ. ૨:- સમુદાય આધારિત પુનર્વસનનું વ્યવસ્થાપન

સમાજ આધારિત પુનઃસ્થાપન માટે ખાસ પ્રોત્સાહનની જરૂર પડે છે, તેથી વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે કંઈક થશે. એક વખત સમાજમાં નક્કી થયું અથવા વિચાર્યું કે વિકલાંગ વ્યક્તિ માટે કંઈક કરવું છે, પછી તેને આધારિત વસાહતને C.B.R. કહે છે. આ માટે બે બાબતો વધારે મહત્વની છે. પહેલી અગત્યની બાબત એ છે કે તાલીમ પામેલા વ્યક્તિઓ આધારિત પુનઃસ્થાપન કરવું અને તેઓ વિકલાંગ માટે રસ દાખવે. બીજા શબ્દોમાં લોકલ વ્યક્તિની મદદથી જરૂરી તાલીમ અને આવડતના આધારે પુનઃસ્થાપન કરવું. આ તાલીમ પામેલ વ્યક્તિ એ પુનઃસ્થાપનનો પાયો ગણાય. બીજી અગત્યની બાબત એ છે કે બહારથી મળતી સહાય અને તેનાથી મળતા લાભ બંને ઉપરોક્ત કારણ માટે જવાબદાર છે. આ લાભ પાયો અને છાપડૂ ગણાય છે.

આમ, સમાજ આધારિત પુનઃસ્થાપન એ વિકલાંગ માટે સારી સગવડો મળે છે. જરૂરિયાતવાળાને સારી સગવડો પહોંચાડે છે. આયોજન દ્વારા ઓછી સગવડથી વધુ લાભ મેળવે છે. બાહ્ય સ્ત્રોત એટલે સમાજના બહારથી લાભ મેળવે અને વિકલાંગને બહારથી માર્ગદર્શન મળે એવું C.B.R. ના કાર્યક્રમમાં હોય છે.

એટલા માટે જ પ્રોત્સાહન ખૂબ જ જરૂરી છે અને આ પ્રોત્સાહન પાછળથી દૂર કરવામાં આવે છે. જ્યારે સમાજને બધી સગવડો સારી રીતે પહોચાડવામાં આવે તો વિકલાંગો સક્ષમ થાય.

અહીંયાં એક ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે જેના દ્વારા C.B.R. નું વ્યવસ્થાપન વિશે અને સમાજ દ્વારા કેવી રીતે પુનઃસ્થાપન થઈ શકે છે ખ્યાલ આવે.

મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના થાણા જિલ્લામાં બાદલપુર પંચાયત છે. AYJNIHH મુંબઈ ના માર્ગદર્શનથી આ પંચાયતના પ્રમુખે ખૂબ જ પ્રોત્સાહન પુરું પાડી જણાવ્યું કે દરેક પ્રોપર્ટી ટીઠ દસ રૂપિયા ભેગા કરશે. ભેગા થયેલા પૈસા વિકલાંગ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવશે અને જો આમ થાય તો વિકલાંગને તાલીમ પૂરી પાડશે. પંચાયત આ મુજબ ૨૨,૫૦૦/- ભેગા કરશે તેવો નિયમ કર્યો અને ૧૦/- રૂ. વિકલાંગ માટે વર્ષે એક વખત આપવાના નક્કી થયા જેમાંથી સંસ્થા વિકલાંગ વ્યક્તિ માટે પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી. આજે આ પંચાયત ભારતમાં સૌ પ્રથમ પંચાયત જે કોઈ પણ જાતની સરકારી મદદ વગર વિકલાંગોને મદદ કરે છે અને બધી સગવડો પૂરી પાડે છે. જેમ કે શાળાની સામે બોલતું સિગ્નલ બનાવવામાં આવ્યું છે જેથી અંધ બાળક સહેલાઈથી રસ્તો પસાર કરી શકે. હોસ્પિટલની પૂછપરછમાં મોટું બોર્ડ લગાવવામાં આવ્યું છે જેથી શ્રવણમંદ વ્યક્તિઓ વાંચીને સમજી શકે. તેઓ એ વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે ખાસ રોજગારી પૂરી પાડી છે. મંદબુદ્ધિ માટે ખાસ શાળા ચાલુ કરી છે. આંગણવાડી, પ્રાથમિક શાળાના બધા જ શિક્ષકોને બધી જ તાલીમ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

બાળકોને સારામાં સારું શિક્ષણ મળી રહે તે માટે આ પંચાયતે બધી જ વ્યવસ્થા ગોઠવી છે આ પંચાયત બહારથી કોઈ મદદ મળે તેવી આશા રાખતું નથી. ભેગા થયેલા પૈસાનું મંડળ દ્વારા ધ્યાન રાખવામાં આવે છે. જે ચૂંટાયેલા સભ્યો, બેંક, સ્કૂલના સંચાલક, પોસ્ટ માસ્ટર અને સ્ટેશન માસ્ટર હોય છે. તે તેમના અનુભવના આધારે કાર્યક્રમ બનાવે છે. પંચાયતમાં ૧.૨૫ લાખની વસ્તી છે. ભારતના રાષ્ટ્ર પ્રમુખે આ પંચાયતના પ્રમુખને ૩ ડિસેમ્બર ૨૦૦૨ના વિશ્વ વિકલાંગ દિને રાષ્ટ્રીય એવોર્ડ આપ્યો અને સન્માન કર્યું, તેમજ જવાબદારી મુક્ત પંચાયત તરીકે ગ્રામ્ય વિકાસ મંત્રીએ તાજેતરમાં જ બાદલપુરને પ્રથમ પંચાયત C.B.R. તરીકે જાહેર કરી.

પ.૩:- સમુદાયની જાગૃતિ માટેના કાર્યક્રમોના પ્રકારો

સમુદાયમાં જાગૃતિ લાવવા માટે અત્યારે ઘણી બધી ચેનલો એની જાહેરાત કરે છે. ટી.વી., રેડિયો વી.સી.આર., વી.સી.ડી, એ.સી.ડી. અથવા કોમ્પ્યુટર, લોકનૃત્યનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. નાટકો દ્વારા કે શેરી નાટકો કરીને સમુદાયને જાગૃત કરવામાં આવે છે. C.B.R. ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં પણ કાર્યક્રમ ચલાવે છે. તેનો અર્થ એ નથી કે C.B.R. એ માત્ર ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં જ કાર્યક્રમ ચલાવે છે કે ગરીબ દેશમાં જ ચાલે છે અથવા તો તેમાં હલકી

ગુણવત્તાવાળી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અથવા તો C.B.R. માં હલકી સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. તેનો અર્થ એ નથી કે C.B.R. એ I.B.R. કરતા નબળા છે. આ વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીને જાગૃતિ લાવવા કાર્યક્રમ કરે છે.

અહિયા કુલગાંવ-બાદલપુર મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન (K.B.M.C) કેવી રીતે સગવડો પૂરી પાડે છે તે નીચે મુજબ છે. જેના પરથી ખ્યાલ આવે છે કે સમુદાયમાં જાગૃતિ લાવવા માટે કેવા કાર્યક્રમ કરી શકાય.

- જાહેર સ્થળો અને મેદાનોમાં રેલિંગ લગાવી છે. આ સગવડો આદર્શ વિદ્યાલય, નાયક ડાઈસ્કૂલ, પ્રાયમરી સ્કૂલ, રેલ્વે સ્ટેશન, પોસ્ટ-ઓફિસ, નગર પરિસદની હોસ્પિટલ વગેરે K.B.M.C. માં કરવામાં આવી છે.
- કુલગાંવ-બાદલપુર વિસ્તારમાં જાહેરાતના બોર્ડ સાઈન બોર્ડ અને માહિતીના બોર્ડ, સૂચનાઓ માટેના બોર્ડ લગાવેલા છે.
- જાહેર શૌચાલયોમાં હેન્ડ ગ્રીલ જેવી સગવડો કરવામાં આવી છે.
- ઓફિસોમાં રસ્તા પહોળા રાખવામાં આવેલા છે.
- ઝીબ્રા કોસીંગ ઉપર સ્પર્શી શકાય તેવી સપાટી.
- ચાર રસ્તા પર બોલતા મશીનો.
- સિનેમાં ગૃહમાં અનામત બેઠકો તથા હોટલમાં અનામત બેઠકો.
- હોસ્પિટલમાં અલગથી લૂપ સગવડો.
- બહેરાશ ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે જાહેરાતના બોર્ડ.
- જુદા-જુદા સ્ટીકરો જાગૃતિ લાવવા માટે.

કુલગાંવ-બાદલપુર નગર પરિષદને ભારતના રાષ્ટ્ર પ્રમુખે આ પંચાયતના પ્રમુખશ્રી રામ પાટકરને ૩૭ ડિસેમ્બર ૨૦૦૨ના વિશ્વ વિકલાંગ દિને રાષ્ટ્રિય એવોર્ડ આપ્યો અને સન્માન કર્યું.

૫.૪:- સમુદાયની જાગૃતિ માટેની સાધન સામગ્રી

- ૧) પ્રાથમિક સ્તરની સાધન સામગ્રી
- ૨) દ્વિતીય સ્તરની સાધન સામગ્રી
- ૩) તૃતીય સ્તરની સાધન સામગ્રી

(૧) પ્રાથમિક સ્તરની સાધન સામગ્રી:- વિકલાંગતાની વૃદ્ધિનો દર ઘટાડવા માટે દરેક રાષ્ટ્ર કે રાજ્ય પોત-પોતાની રીતે અટકાવવાના ઉપાયો કરે છે જેમ કે ટી.વી.ના માધ્યમ દ્વારા, રેડિયો અથવા સમાચારના માધ્યમ દ્વારા તેની સમજ સમાજમાં ફેલાવવાની અને કેવી રીતે અટકાવવું

તેની જોગવાઈ પોત-પોતાની રીતે કરે છે. દા.ત. ટી.વી.ના માધ્યમ દ્વારા પોલિયોવાળુ બાળક બતાવીને પોલિયો અટકાવવાના ઉપાય તરીકે તેના રસીકરણની જાહેરાત નામાંકિત વ્યક્તિઓ દ્વારા કરાવવામાં આવે છે અને ખૂબ જ ભારપૂર્વક ઝુંબેશ રુપે વિકલાંગતા અટકાવવાના પ્રયોગ કે ઉપાય કરે છે.

(૨) દ્વિતીય સ્તરની સાધન સામગ્રી:- આ સ્તરમાં દરેક રાજ્ય તેના માટેનું ભંડોળ ભેગુ કરે છે. દરેક રાજ્યમાં જે તે વિકલાંગતા માટેની રસીકરણ માટેના કેમ્પ યોજવામાં આવે છે અને સર્વે કરાવવામાં આવે છે અને નાનપનથી જ વિકલાંગતા ન આવે તેની સલામતી ઘડી કાઢે છે. જુદા-જુદા જાહેર સ્થળો પર બોર્ડ કે હોર્ડિંગ્સ લાગાડવા જોઈએ. જેથી ભવિષ્યમાં બાળકને વિકલાંગતા થવાની સંભાવનાથી બચાવી શકાય છે.

(૩) તૃતીય સ્તરની સાધન સામગ્રી:- આ સ્તરમાં અટકાયત માટે જન્મ પહેલા જ માતાની યોગ્ય ચિકિત્સાત્મક તપાસ કરાવી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી જન્મતા પહેલા જ વિકલાંગતાનો ભોગ ના બને તેની ખાસ નોંધ રાખવામાં આવે છે આ ઉપરાંત ગામડે-ગામડે વિકલાંગતાનો સર્વે કરવામાં આવે છે. વિકલાંગતાના કારણો જાણ્યા પછી તેને દૂર કરવા માટે આ સ્તરમાં ખૂબ જ બારીકાઈથી ગામડે-ગામડે અને શહેરોમાં પણ વસ્તીગણતરીમાં વિકલાંગ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

આધુનિક વિજ્ઞાનનું એક ધ્યેય એ પણ છે કે બાળકને જન્મતા પહેલા જ કોઈ પણ પ્રકારની સમસ્યામાંથી બચાવી લેવું જનમ્યા બાદ તેને અટકાવવું અઘરું છે. જેના માટે માતાને સોનોગ્રાફી અને સંપૂર્ણ મેડિકલ કેમ્પ આપી જન્મતા પહેલા જ માતાનો જીનેટીકલ ટેસ્ટ કરવાથી બાળકનું વિકલાંગતાપણું કે બાળકનો વિકાસ જાણી શકાય છે. આમ બારીકાઈથી તેનું ધ્યાન રાખવામાં આવે છે.

૫.૫:- જાહેર-સ્થળોમાં શ્રવણમંદ બાળકો માટે અવરોધ વગરનાં વાતાવરણનું સર્જન

ભારત એક લોકશાહીને વળેલો દેશ છે ત્યારે દરેક જાહેર-સ્થળોનું જતન અને સંવર્ધનએ ભારતના દરેક નાગરિકની ફરજ છે. તે જ પ્રમાણે દેશમાં ઘડાયેલા કાયદાઓ પ્રમાણે દરેક વિકલાંગને સમાન તક અને હક મળે છે. માટે શ્રવણમંદ લોકોએ પહેલા ભારતના નાગરિક છે પછી તેઓ વિકલાંગ છે. માટે એ દરેક જાહેર સ્થળોના ઉપયોગમાં અવરોધ ના પડે તે માટે નીચે મુજબનું આયોજન કરી શકાય.

(૧) બસ સ્ટેશન:- શ્રવણમંદ વ્યક્તિઓને બસ-સ્ટેશન જેવા જાહેર સ્થળ પર અવરોધના પડે તે માટે બસનું સમય-પત્રક સારા અને સુવાચ્ય અક્ષરોમાં ક્યાંથી ક્યાં જશે તેવું બોર્ડ બનાવી શકાય. એક રૂટ તરફ જતી બસોને નિશ્ચિત પ્લેટફોર્મ પર જ મૂકવી જોઈએ અને દરેકનું બોર્ડ લગાવવું

જોઈએ. દરેક બસ સ્ટેશન પર મોટી ઘડિયાળ લગાવવી જોઈએ જેથી બસના સમય-પત્રક મુજબ સમયનું આયોજન થઈ શકે. વિકલાંગો સાથે માનવીય વલણ રાખે તેવો યોગ્ય સ્ટાફ રાખવો જોઈએ. બસ-સ્ટેશન પર મળતી સગવડોની સાઈન દ્વારા દિશા બતાવવી જોઈએ, જેમ કે હોટલ માટે બે ચમચી, ટોઈલેટ, પૂછ-પરછ, ટાઈમ-ટેબલ વગેરે ના ચિહ્નો રાખી દિશા બતાવી શકાય. દરેક પ્લેટફોર્મ પર L.E.D. દ્વારા હવે પછીની બસ આ છે તે માટે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. દરેક બસમાં હવે પછીનું સ્ટેશન આ આવશે તેની L.E.D. દ્વારા બસમાં બતાવી શકાય.

(૨) રેલ્વે સ્ટેશન:- શ્રવણમંદ વ્યક્તિઓને રેલ્વે સ્ટેશનેથી ઉપડતી, આવતી અને જતી ટ્રેનનું સમય-પત્રક હોવું જોઈએ. દરેક સ્ટેશને તે ટ્રેન ક્યારે પહોંચશે તેનો ચાર્ટ હોવો જોઈએ. જે તે સ્ટેશનનું વર્ગ આધારિત અને ટ્રેન આધારિત થતા ભાડાનો એક ચાર્ટ હોવો જોઈએ. જેથી શ્રવણમંદ લોકોનું થતું ભાડુ ખ્યાલ આવે અને ટિકિટ બારી પરનો અવરોધ દૂર કરી શકાય. દરેક સ્ટેશન પર યોગ્ય સાઈનનો ઉપયોગ કરીને બોર્ડ અને દિશા બતાવી શકાય જેમકે પાણીની પરબ, રેમ્પ, એસ્કેલેટર, કોસિંગ બ્રિજ, બહાર નિકળવાનો રસ્તો, વર્ગ મુજબ પ્રતિક્ષાલય કેન્ટિન વગેરેના ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરી શકાય. ટ્રેનના વર્ગ આધારિત રીઝર્વેશન ચાર્જનો ચાર્ટ હોવો જોઈએ. મોટા જંકશનની જેમ જ નાના સ્ટેશનો પર પણ L.E.D. લાઈટનો ઉપયોગ કરીને કઈ ટ્રેન ક્યા પ્લેટફોર્મ પર આવશે અને ક્યા સમયે આવશે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ટ્રેનના દરેક કોચમાં પછીના સ્ટેશનની વિગત સ્ક્રિન પર બતાવવી જોઈએ જેથી શ્રવણમંદ લોકોને ઉતરવાના સ્ટેશનની જાણ થાય.

આમ રેલ્વેતંત્ર દ્વારા ખૂબજ સારું આયોજન થઈ રહ્યું છે અને તેમનો સ્ટાફ પણ માનવીય વલણ દાખવી રહ્યું છે. છતાં પણ અવરોધ મુક્ત વાતાવરણ માટે આટલું કરી શકાય.

(૩) બેંક:- બેંકમાં શ્રવણમંદ લોકો માટે કેશિયર, મેનેજર અને લોકરૂમના ચિહ્નો બનાવી દિશા બતાવતા બોર્ડ બનાવી શકાય તેમજ હવે તો કેટલીક બેંકોમાં પાસબુક પ્રિન્ટિંગ, કેશ ડિપોઝીટ મશીન વગેરે આવી જ ગયા છે. તેમનો ઉપયોગ શ્રવણમંદ લોકોને કરતા શીખવી શકાય. ફિક્સ ડિપોઝીટ પર વ્યાજના દરોનો ચાર્ટ હોય છે તેને અપડેટ કરતા રહેવું જોઈએ. એક સારી બાબત ગણી શકાય કે ઘણી બેંકોમાં શ્રવણમંદ લોકો કલાર્ક તરીકે નોકરી કરી રહ્યા છે.

(૪) સ્કૂલ:- શ્રવણમંદ લોકોને શાળા અને કોલેજમાં રીશેષ કે અન્ય માટે ઉપયોગમાં આવતા બેલની સાથે લાઈટીંગની વ્યવસ્થા ગોઠવી શકાય. શાળાઓમાં લૂપ ઈન્ડકશન સિસ્ટમ લગાવી જોઈએ. વર્ગ મુજબ દિશા બતાવતો ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો હિતાવહ છે. આચાર્યની ઓફિસ, ટોઈલેટ, પાણીની પરબ વગેરેના ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરી દિશા બતાવી જોઈએ. સામાન્ય શાળામાં શ્રવણમંદ બાળકોને પ્રથમ હરોળમાં બેસાડવા જોઈએ અને જે તે શિક્ષકની બેસવાની જગ્યા અથવા કાળાપાટિયા પર પ્રકાશ પડવો જોઈએ, જેથી આ બાળકો ઔષ્ઠ્ય વાંચન, શિક્ષકના

શરીરના હાવભાવ જોઈ શકે. શાળાના અન્ય બાળકોને આ બાળકો સાથે રમવા પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ.

(૫) એરપોર્ટ:- એરપોર્ટ ઓથોરીટી દ્વારા મોટા ભાગે ખૂબ જ ધ્યાન રાખવામાં આવે છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને શ્રવણમંદ લોકો કોઈ પણ અવરોધ ઉભો થતો નથી. દરેક સગવડોના દરેક બોર્ડ વ્યવસ્થિત રીતે લગાવેલા જ હોય છે અને ત્યાં વિકલાંગ લોકો અને વૃદ્ધો માટે ખાસ એસ્કોર્ટ(સહાયકો)ની વ્યવસ્થા કરેલી હોય જ છે.

(૬) ધાર્મિક સ્થળો:- ધાર્મિક સ્થળો પર શ્રવણમંદ લોકો માટે પગરખાં ઉતારવા માટેની જગ્યા પર ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કેટલાક સ્થળો પર કિંમતી સામાન લઈ જવાની મનાઈ હોય છે ત્યાં લોકરની સુવિધાનું યોગ્ય ચિહ્ન દ્વારા દિશા બતાવી જોઈએ. જે તે સ્થળની ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસનું યોગ્ય બોર્ડ પર સુવાચ્ય અક્ષરોમાં લખેલું હોવું જોઈએ જેથી શ્રવણમંદ લોકોને પણ ખબર પડે કે તેઓ જે ધાર્મિક લાભ લેવા આવ્યા છે તેનું મહત્વ સમજી શકે. કેટલાક સ્થળો પર પર કેટલાક ચુસ્ત નિયમો હોય છે જેનું ચિહ્ન દ્વારા બતાવવું જોઈએ જેમકે માથા પર કંઈક ઢાંકીને જ જવું અથવા ફોટોગ્રાફી અથવા વિડિયોગ્રાફીની મનાઈ છે અને મોબાઈલ બંધ રાખવો વગેરે માટે ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

(૭) શોપીંગ મોલ:- શ્રવણમંદ લોકોને મોલમાં પ્રવેશતાની સાથે જ કઈ વસ્તુ ક્યાં મળશે તેવા ચિહ્નો અને દિશાના ચિહ્નો બતાવતા હોવા જોઈએ. જેમ કે કરિયાણુ જમણી તરફ, કપડા આગળથી ડાબી બાજુએ એ રીતે કરવાથી આ લોકોને કોઈની સાથે વાતા કરવી પડતી નથી માટે તેમનો અવરોધ દૂર થઈ જાય છે. તેમજ જે તે વિભાગના પેટા વિભાગની દિશાનો બોર્ડ અથવા ચાર્ટ હોવો જોઈએ જેમ કે કપડામાં નાના બાળકોના, પુરૂષોના અને સ્ત્રીઓના કપડાના વિભાગમાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. મોલમાં બહાર નિકળવાનો માર્ગ, બીલ સેન્ટર, ટોઈલેટ, પાણીની પરબ અને કેન્ટીનની સગવડ વગેરેના ચિહ્નો બતાવી દિશા બતાવતા બોર્ડ રાખવા જોઈએ.

(૮) જાહેર રસ્તાઓ:- શ્રવણમંદ લોકોને જાહેર રસ્તાઓ પર ચાલવા માટે કુટપાટ હોવી જોઈએ અને તેનો ઉપયોગ માત્ર ચાલવા માટે જ થવો જોઈએ નહીં કે પાર્કિંગ માટે અથવા નાની દુકાન કે હોટલ માટે. જાહેર રસ્તાઓ પર આ લોકો માટે સર્કલ અથવા ચાર રસ્તામાંથી બીજા ત્રણ રસ્તા કઈ તરફ જશે તેના બોર્ડ અવશ્ય હોવા જોઈએ જેથી શ્રવણમંદ લોકોને તો ફાયદો છે જ પરંતુ સાથે અજાણ્યા લોકોને પણ તેનો ફાયદો મળે છે. રસ્તો પસાર કરવા માટે ઝિબ્રા ક્રોસીંગ અને તેના બધા જ રોડ સિગ્નલસ ચાલુ હોવા જોઈએ અને તેમા પણ ચાલતા પસાર કરવા માટેનું ગ્રીન સિગ્નલ ચાલુ જ હોવું જોઈએ.

(૯) પોસ્ટ ઓફિસ:- શ્રવણમંદ લોકોને ટિકિટ, કવર અને આર.પી.એ.ડી તથા સ્પીડ પોસ્ટ વગેરેના જુદા-જુદા કાઉન્ટરનું યોગ્ય ચિહ્ન બતાવી શકાય. તેમજ શહેર અને ગ્રામ્ય વિસ્તારની ટપાલ વ્યવસ્થા વિશે સમજ કેળવવી જોઈએ. ફિક્સ ડિપોઝીટ પર વ્યાજના દરોનો ચાર્ટ હોય છે તેને અપડેટ કરતા રહેવું જોઈએ. જુદી-જુદી બચતો વિશેની માહિતીના ચાર્ટ હોવા જોઈએ.

(૧૦) હોસ્પિટલ:- શ્રવણમંદ લોકોને હોસ્પિટલના મુખ્ય દરવાજા પાસે જ ક્યો વિભાગ ક્યાં આવેલો છે. તેનો ચિહ્ન દ્વારા દિશા બતાવવી જોઈએ. ડોક્ટરનો મળવાનો સમય અને દિવસો બોર્ડ પર લખેલો હોવો જોઈએ. ભારતના નાગરિકોને મળતા લાભો અને તેમની ફરજોનો ચાર્ટ સુવાચ્ય અક્ષરોમાં લગાવેલો હોવો જોઈએ. સરકારી હોસ્પિટલોમાં પણ કેટલીક વાર કેટલાક ચાર્જ લાગતા હોય છે. જેમકે એક્સ રે, સોનોગ્રાફી અને કેસ માટેનો ચાર્જ વગેરે બોર્ડ પર લખાવેલા હોવા જોઈએ. પાર્કિંગ, ટોઈલેટ, પાણીની પરબ અને કેન્ટીનની સગવડ વગેરેના ચિહ્નો બતાવી દિશા બતાવતા બોર્ડ રાખવા જોઈએ.

(૧૧) બગીચો:- શ્રવણમંદ લોકોને બગીચાના મુખ્ય દરવાજા પાસે જ ક્યો વિભાગ ક્યાં આવેલો છે. તેનો ચિહ્ન દ્વારા દિશા બતાવવી જોઈએ જેમકે ટોયટ્રેન, જુદી-જુદી રાઈડ્સ, કેન્ટીન, બોટિંગ વગેરે... તથા ભારતના નાગરિકોને મળતા લાભો અને તેમની ફરજોનો ચાર્ટ સુવાચ્ય અક્ષરોમાં લગાવેલો હોવો જોઈએ. બગીચામાં પણ કેટલાક ચાર્જ લાગતા હોય છે. જેમકે રાઈડ્સ, બોટિંગ પ્રાણી-સંગ્રહાલય અને ટોયટ્રેનનો ચાર્જ વગેરેના બોર્ડ પર લખાવેલા હોવા જોઈએ. પાર્કિંગ, ટોઈલેટ, પાણીની પરબ અને કેન્ટીનની સગવડ વગેરેના ચિહ્નો બતાવી દિશા બતાવતા બોર્ડ રાખવા જોઈએ. સૂચનાઓના બોર્ડ લગાવેલ હોવા જોઈએ જેનાથી જોઈને ખ્યાલ આવી જાય કે અહિયાં ન બેસવું કે ફોટો પાડવાની મનાઈ છે અથવા પ્રાણીઓને ખીજવવા નહી વગેરે.

(૧૨) સેવા સદન:- શ્રવણમંદ લોકોને સેવા સદનના મુખ્ય દરવાજા પાસે જ ક્યો વિભાગ ક્યાં આવેલો છે. તેનો ચિહ્ન દ્વારા દિશા બતાવવી જોઈએ જેમકે પાણી પુરવઠા, સ્ટ્રીટ લાઈટ, જન્મ-મરણનો દાખલો, વહીવટી દાખલા જેવા કે ૮અ, ૭/૧૨ આવકનો દાખલો, પેઢીનામુ, સોગંદનામુ, ચૂટણી કાર્ડને લગતું કામ, વેરા ભરવાનું વગેરે... તથા ભારતના નાગરિકોને મળતા લાભો અને તેમની ફરજોનો ચાર્ટ સુવાચ્ય અક્ષરોમાં લગાવેલો હોવો જોઈએ. સેવા સદનોમાં પણ કેટલાક ચાર્જ લાગતા હોય છે. જેમકે ૮અ, ૭/૧૨ દાખલો લેવાનો ચાર્જ, ક્યા સોગંદ નામામાં કેટલાનો સ્ટેમ્પ વગેરેના બોર્ડ પર ચાર્જ લખાવેલા હોવા જોઈએ. પાર્કિંગ, ટોઈલેટ, પાણીની પરબ અને કેન્ટીનની સગવડ વગેરેના ચિહ્નો બતાવી દિશા બતાવતા બોર્ડ રાખવા જોઈએ. સૂચનાઓના બોર્ડ લગાવેલ હોવા જોઈએ જેનાથી જોઈને ખ્યાલ આવી જાય કે અહિયાં અવાજ ન કરવો કે મોબાઈલ બંધ રાખવો, જે તે અધિકારી હાજર છે કે નહી.

આમ ઉપર મુજબનું કાર્ય જો કરવામાં આવે તો શ્રવણમંદ લોકોને અવરોધ મુક્ત વાતાવરણ આપી શકાય અને તે દરેક સ્થળે જો લુપ-ઇન્ડકશન સિસ્ટમ લગાવવામાં આવે તો વધારે સરળતા રહે છે.

નીચેના પ્રશ્નોના આશરે ૩૦૦ શબ્દોમાં ઉત્તર આપો.

૧. CBR ની વ્યાખ્યા આપી તેનું મહત્વ સ્પષ્ટ કરો.
૨. CBR નું વ્યવસ્થાપન તમારા શબ્દોમાં ચર્ચો.
૩. દિવ્યાંગતા પ્રત્યે સમુદાયમાં કેવા કેવા કાર્યક્રમો કરી શકાય?
૪. દિવ્યાંગતા પ્રત્યે સમુદાયમાં કેવી કેવી સાધન સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી શકાય?
૫. દિવ્યાંગો માટે જાહેર સ્થળો પર અવરોધ મુક્ત વાતાવરણના સર્જન માટે તજજ્ઞ તરીકે યોગ્ય માર્ગદર્શન આપો.